

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ramin FATULLAYEV

SOVYET HARİCİYESİ VE TÜRKİYE (1923-1940)

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ramin FATULLAYEV

SOVYET HARİCİYESİ VE TÜRKİYE (1923-1940)

Danışman

Doç. Dr. Şahin DOĞAN

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Bu Tez Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi tarafından SDK-2018-3674 nolu proje ile desteklenmiştir.

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ramin FATULLAYEV'in bu çalışması jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Şahin DOĞAN (İmza)

Üye : Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Salih TUNÇ (İmza)

Üye : Doç.Dr. S. Haluk KORTEK (İmza)

Tez Başlığı: Sovyet Hariciyesi ve Türkiye (1923-1940)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 16/05/2022

Mezuniyet Tarihi : 26/05/2022

(İmza)
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Sovyet Hariciyesi ve Türkiye (1923-1940)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Ramin FATULLAYEV

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

20/05/2022

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ramin FATULLAYEV
Öğrenci Numarası	20155207003
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Şahin DOĞAN
Doktora Tez Başlığı	Sovyet Hariciyesi ve Türkiye (1923-1940)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1840416918
Rapor Tarihi	20/05/2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %5 Alıntılar dahil: %5

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 193 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Danışman Öğretim Üyesi
Unvanı, Adı-Soyadı
Doç. Dr. Şahin DOĞAN

İmza

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYET HARİCİYESİ’NİN KURULUŞU VE TÜRKİYE’DEKİ FAALİYETLERİ

1.1. Sovyet Dışışleri Komiserliği’nin Kurulması.	11
1.2. Sovyet Dışışleri Komiserliği’nin Kurumsal Yapısı	17
1.3. Sovyetlerin Doğu Politikasının Oluşumu	24
1.4. Türkiye’deki Sovyet Hariciyesi ve İstihbarat	30
1.5. Türkiye’deki Sovyet Hariciyesi ve Komintern	34
1.6. Sovyet Dışışleri Komiserliği ve “Büyük Temizlik”	40

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLERİN TÜRKİYE YETKİLİ TEMSİLCİLİĞİ (BÜYÜKELÇİLİĞİ)

2.1. Sovyet Yetkili Temsilciliği’nin Görevleri	44
2.2. Türkiye’deki Sovyet Yetkili Temsilcileri ve Temsilcilik Kadrosu.....	48
2.3. Türkiye’de izlenen Diplomatik ve Stratejik Siyaset	64
2.4. Sovyet Temsilcilikleri ve Türkiye’de Komünizm Propagandası.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYETLER’İN TÜRKİYE’DEKİ KONSOLOSLUK FAALİYETLERİ

3.1. Sovyet Konsoloslukları’nın Görevleri	86
3.2. Türkiye’deki Sovyet Konsoloslukları’nın Tanınması ve Kurumsallaşması	90
3.2.1. Geçici Konsolosluk Sözleşmesi.....	93
3.3. Türkiye’deki Sovyet Konsoloslukları	97
3.3.1. İstanbul Başkonsolosluğu	97
3.3.2. İzmir Başkonsolosluğu	99
3.3.3. Trabzon Konsolosluğu.....	100
3.3.4. Doğubayazıt (Bayazıt) Konsolosluğu.....	102
3.3.5. Mersin Konsolosluğu.....	104

3.3.6.	Artvin Konsolosluğu	105
3.3.7.	Kars Başkonsolosluğu	106
3.3.8.	Erzurum Konsolosluğu	109
3.3.9.	Samsun Konsolosluğu	110
3.3.10.	Rize Konsolosluğu	111
3.4.	Türkiye’deki Sovyet Konsoloslukları’nın Çalışma Yöntemleri	111
3.5.	Konsolosluk İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar	115
3.6.	Türkiye’deki Sovyet Konsoloslukları’nın Kapatılması	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET HARİCİYESİ VE TÜRKİYE’DEKİ SOVYET TİCARİ TEMSİLCİLİKLERİ

4.1.	Sovyet Dış Ticareti’nin Kamulaştırılması	122
4.2.	“Vneştorg” ve Türkiye’deki Ticari Temsilcilikler	124
4.3.	Türkiye’deki Ticari Temsilcilikler’in Kapatılması	128
4.4.	Türkiye’de izlenen Sovyet Ticari Politikası	132
4.5.	Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması	135

SONUÇ	140
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	143
----------------------	------------

EKLER	162
--------------------	------------

Ö Z G E Ç M İ Ş	179
------------------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

ARDA	Azerbaycan Respublikası'nın Devlet Arhivi
Arkos	All-Russian Co-operative Society
ARPIİ SSA	Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresinin Siyasi Senedlər Arhivi
AVP RF	Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federacii
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çeka	Çrezvıçaynaya Komissiya
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
GPU	Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie
haz.	Hazırlayan
İKKİ	İspolnitelny Komitet Kommunisticeskogo İnternatsionala
Komintern	Kommunisticeskiy İnternatsional
MİD	Ministerstvo İnostrannih Del
NEP	Novaya Ekonomiçeskaya Politika
NKİD	Narodny Komissariyat İnostrannih Del
NKVD	Narodny Komissariyat Vnutrennih Del
OGPU	Obyedinyonnoe Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie
Orgbüro	Organizaçionnoe Byuro
RGASPI	Rossiyskiy Gosudarstvenny Arhiv Soçialno-Politiceskoy İstorii
RKKA	Raboçe-Krestyanskoe Krasnaya Armiya
RKP (b)	Rossiyskaya Kommunisticeskaya Partiya (bolşevikov)
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı
SSSR	Soyuz Sovetskih Sotsialisticeskih Respublik
s.	Sayfa
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDA	Türkiye Diplomatik Arşivi
TKP	Türk Komünist Partisi
TTK.	Türk Tarih Kurumu

Vneştorg
yay.

Vneşnyaya Torgovlya
Yayınlayan

ÖZET

1917 Ekim ihtilali ile Rusya’da iktidar değişmiş ve Bolşevikler iktidara gelmişlerdir. Böylelikle Rusya büyük bir değişim süreci içerisine girmişti. Bu süreç içerisinde Rusya’nın diğer devlet kurumlarında olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı da büyük bir değişime uğradı ve yeniden teşkilatlandı. Bu çerçevede eski diplomatik kurum, unvan ve kurallar da kaldırılmış ve yenileri oluşturulmuştu. Yeni kurulan Sovyet Dışileri Komiserliği Çarlık Dışişleri Bakanlığı’nın yönetici sınıfını, kendisinin ise işçi ve köylü sınıfını temsil ettiğini beyan etmişti. Sovyet Dışişleri Komiserliği kurulduğu günden itibaren yakın komşuları ile ilişkiler kurmaya başlamış ve bu dönemde Anadolu’da başlayan Milli Mücadele Harekâtı ile de ilişkiler Sovyetler için özellikle önemli bir yer tutmuştur. Anadolu’ya gönderilen ilk Sovyet temsilcileri genellikle diplomat kökenli olmayıp daha ziyade Parti mensubu askeri kökenli kişiler olmuş ve diplomatik faaliyetlerle beraber propaganda faaliyetlerinde de bulunmuşlardı. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin resmen kurulması ile başlayan süreçte ise Türk-Sovyet ilişkileri giderek daha yakın ikili ilişkilere dönüşmüş ve Sovyet Hariciyesi bu hususta çok önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Sovyet Hariciyesi bütün kurum ve kuruluşları ile Türkiye’de örgütlenmiştir. Türkiye’deki Sovyet temsilcileri genellikle Yetkili Temsilcilik, Konsolosluk ve Ticari Temsilcilikler şeklinde faaliyet göstermiştir.

İşte bu doktora tezi ile 1923-1940 yılları arasında Sovyetlerin Türkiye’deki Yetkili Temsilciliği, konsoloslukları ve ticari temsilcilikleri ile bu kuruluşların oluşum süreci ve kurumsal yapıları ele alınmış, ayrıca Sovyet temsilcileri, konsolosları ve diğer ileri gelen dışişleri görevlileri, bu konsolosluk ve diğer kuruluşların çalışma yöntemleri, Türkiye’de izledikleri genel stratejik ve ideolojik çizgileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyet Hariciyesi, Sovyetlerin Türkiye Yetkili Temsilciliği, Sovyetlerin Türkiye Konsoloslukları.

SUMMARY

SOVIET FOREIGN AFFAIRS AND TURKEY (1923-1940)

With the October Revolution of 1917, the power in Russia changed and the state entered into a process of great transformation. Like the other state organs of Russia, the Ministry of Foreign Affairs has undergone a great change and was reorganized. In this framework, the old diplomatic ranks and rules were abolished and new ones were created. The newly established Soviet Foreign Commissariat declared that Tsarist Ministry of Foreign Affairs represented the ruling class, but it only represents the working and peasant class. The Soviet Commissariat of Foreign Affairs started to establish relations with its close neighbors from the day it was founded, and relations with the Turkish National Movement that started in Anatolia during this period had a particularly important place for the Soviets. The first Soviet representatives sent to Anatolia were generally not of diplomatic origin, but rather members of the military, who were members of the Party, and engaged in propaganda activities along with diplomatic activities. In the process that started with the official establishment of the Republic of Turkey in 1923, Turkish-Soviet relations gradually turned into closer bilateral relations and the Soviet Foreign Commissariat played a very important role in this regard. As a matter of fact, the Soviet Foreign Ministry was organized in Turkey together with all its institutions and organizations. Soviet representatives in Turkey generally operated in the form of Plenipotentiary Representatives, Consulates and Commercial Representatives.

In this doctoral thesis, the Soviet's Plenipotentiary Representation, consulates and commercial representations in Turkey, as well as their formation process and institutional structures between 1923 and 1940 were studied. The general strategic and ideological lines followed by these representations in Turkey were also examined.

Keywords: Turkey, Soviet Foreign Affairs, Plenipotentiary Representation of the Soviets in Turkey, Consulates of the Soviets in Turkey.

TEŞEKKÜR

Doktora tez konumun belirlenmesinde ve uzun çalışma sürecinde beni yönlendiren ve hiçbir zaman yardımlarını ve desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Şahin DOĞAN'a minnettarım. Ayrıca değerli hocalarım, Prof. Dr. Salih TUNÇ'a ve Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ'a şükranlarımı sunarım.

Doktora eğitimim sürecinde desteğini aldığım Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na ve Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi'ne (Proje Numarası: SDK-2018-3674) teşekkür ederim. Ayrıca yardım ve desteklerinden dolayı T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVP RF), Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi (RGASPI) ve Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Arşivi (ARDA) yetkilileri ve personeline teşekkürü borç bilirim.

Çalışmam süresince desteğini esirgemeyen dostlarım Elton GASIMOV'a, Batı Kaspi Üniversitesi Öğr. Gör. Nurlan NESİROV'a, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Bilim Tarihi Enstitüsü Arş. Gör. Vahab FATALİYEV'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmayı her zaman yanımda olan ve beni destekleyen kıymetli aileme ithaf ederim.

Ramin FATULLAYEV

Antalya, 2022

ÖNSÖZ

Ekim Devrimi sonucunda Petrograd'daki Geçici Hükümet devrilerek Bolşevikler iktidara geldi. Bu gelişmenin ardından yüzyıllarca süren Türk-Rus ilişkileri, yeni bir safhaya girmiş oldu. Zira Rusya'da Bolşevik İhtilali ile yeni bir düzen kuruldu. Osmanlı Devleti ise Dünya savaşı neticesinde Mondros Mütarekesi ile bilfiil yıkıldı ve bu süreçte Anadolu topraklarında yeni bir Türk Devleti'nin temelleri atıldı. Dolayısıyla her iki ülkede İmparatorluklar yıkıldı ve yeni birer düzenin ve rejimin kurulduğu ülkeler haline geldiler. Ortak düşmana karşı savaş, Anadolu'da Milli Mücadele veren Ankara Hükümeti'yle, Rusya'da Çar generallerinin başında durduğu Beyaz Orduya karşı iç savaş durumunda olan Sovyet Hükümeti'ni birbirine yaklaştırdı. İlk yıllarda bütün doğuda “emperyalistlere” karşı büyük bir devrim düşüncesi içinde olan Bolşeviklerin Türkiye ve Orta Doğu politikası, bu isteğin temel noktalarından biriydi. Özellikle Müslüman dünyasında İngiliz ve Fransızlara karşı büyük bir devrimin gerçekleşmesi umuduyla, Bolşevikler Türkiye ile iyi ilişkilerin Müslüman dünyasında komünist ideolojisine karşı ilgi uyandıracak beklentisi içindeydiler. Ama daha da önemlisi Sovyetler müttefiki olduğu Türkiye'nin yardımıyla boğazlardan ve güneyden gelebilecek tehlikeden kurtulmuştur. Bu süreçte Bolşevikler ilk olarak Çarlık Rusya'nın Avrupalı Büyük Devletler ile birlikte imzaladığı gizli antlaşmaları bütün Dünya'ya açıklayarak haklılıklarını ve iktidarlarını temellendirmeye çalıştılar. Rusya'da yeni kurulan rejimin izlediği dış politika Osmanlı devletini ve kısa bir süre sonra Anadolu'da kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni oldukça yakından ilgilendiren ve temelden etkileyen bir hal aldı. İşte bu olaylar ışığında özellikle Sovyet Hariciyesinin söz konusu tarihlerde Türkiye politikalarının gelişim ve motivasyonu, Ortadoğu siyaseti ve bu konulara ilişkin kurumsal yapısı içerisinde oluşturduğu organ ve yapılar ele alınmış, ayrıca Sovyet hariciyesinin kurumsal olarak oluşum süreci ve 1940 tarihine kadar geçirdiği süreç içerisinde Türkiye'de oluşturduğu kurumlar açıklığa kavuşturulmuştur.

Söz konusu çalışmamızda 1923-1940 yılları arasında Sovyetlerin Türkiye'deki Yetkili Temsilcilik (Büyükelçilik) ve Konsoloslukları, bu kuruluşların kurumsal oluşum süreci, buradaki Sovyet Yetkili Temsilciler'i ve Konsoloslar'ı ve ayrıca diğer önemli dışişleri görevlileri, bu konsolosluk ve diğer kuruluşların çalışma yöntemleri, Türkiye'de izledikleri genel stratejik ve ideolojik çizgi ele alınmıştır. Hariciye bürokratlarının izledikleri genel politika, Sovyetler'in Türkiye'ye ve Orta Doğu'ya karşı izlediği ideolojik ve stratejik bakış açısını ortaya koyma açısından önemlidir. Tezin yazılmasında temel amaç Sovyetlerin Türkiye'deki Hariciye kuruluşları, onların kurumsal yapısı ve Türkiye algısı olmakla beraber,

Sovyetler'in bu kuruluşlar vasıtasıyla kendi ideolojik ve stratejik amaçlarının uygulanması üzerinde de durulmaya çalışılmıştır. Sovyet Hariciyesi'nin Türkiye'deki faaliyetleri, bu ilişkilerde Sovyet Hariciyesi'nin yeri ve önemi, Sovyet Hariciyesi'nin yaklaşımları konusuna da değinilmiştir.

Tez çalışmasında başta Türkiye Diplomatik Arşivi (TDA), Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVP RF), Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi (RGASPI), Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Arşivi (ARDA) resmi belgeleri olmakla beraber, Türkçe, Azerice, İngilizce ve Rusça kaynaklar – bilimsel kitaplar, makaleler, raporlar ve antlaşma metinleri kullanılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Tezin giriş bölümünde söz konusu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler ve yaşanan önemli olaylara değinilmiştir. Birinci bölümde Sovyet Hariciyesi'nin oluşumu ve Türkiye'deki faaliyetleri incelenmiştir. Dışişleri Komiserliği'nin kurulması, çalışma yöntemleri özellikle Sovyet devletinin diğer kuruluşları ile ilişkisi ele alınmıştır. İkinci Bölümde Sovyet Yetkili Temsilciliği, Temsilciler, diplomatik kadro ve onların çalışma yöntemleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye'deki Sovyet Konsoloslukları, buraya atanan konsoloslar, onların faaliyeti ve çalışma yöntemleri, aynı zamanda iki ülke arasında sağlanan Geçici Konsolosluk Antlaşması üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise Türkiye'deki Sovyet Ticari Temsilcilikleri ve onların faaliyetinden bahsedilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen veriler ışığında ulaşılan sonuçlar belirtilmiş ve değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ana kaynakları arşiv belgelerine dayanmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki özellikle Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi'nde (AVP RF) çalışma izni almanın ve belgelere erişimin güçlüğü ve hatta her belgenin sağlanmaması gibi çalışma koşullarının güçlüğü göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim özellikle Konsolosluk ve diğer temsilciliklerin yazışmaları ve raporlarının maalesef yalnız bir kısmının Arşiv tarafından erişimine izin verilmiştir. Diğer taraftan Türkiye Diplomatik Arşivi ise ancak 2021 yılında erişime kısmen açılmış ve Tezin yazımının yalnız son aşamasında buradan alınan önemli belgeler elde edilmiştir. Dolayısıyla daha sonra tez konusunun bu iki ana kaynağının (Arşivlerin) erişime açılmasındaki gelişmelere göre Tezin konusunun daha sonra çalışmaya devam edilmesi potansiyelinin hâlihazırda devam ettiği ve önemli bir perspektive sahip olduğunu belirtmek isteriz.

GİRİŞ

Rusya’da 20. Yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler ile Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçları neticesinde meydana gelen Şubat 1917 ihtilali ile Romanov Hanedanlığı yıkıldı ve Geçici Hükûmet kuruldu. Ekim 1917’de gerçekleşen ikinci ihtilalle ise Geçici Hükûmet devrildi ve iktidar Bolşeviklere geçti¹. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı’nda mağlup duruma düşen Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi sonrası işgallere uğramış ve bağımsızlığını kaybetmek tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum iç savaş içerisinde olan Bolşeviklerin de kaygılarının artmasına sebep oldu². Vladimir Lenin Mondros Mütarekesi’nin ardından İngilizler’in Çanakkale Boğazı’nı geçerek güneyden Rusya’ya saldıracağı ve Sovyet rejimini yıkmak amacıyla Bakü’yü kontrolleri altına alacaklarından endişe ediyordu. V. Lenin buna engel olmak için her türlü çabanın gösterilmesinde ısrarlıydı³. Kasım 1918’de Boğazlar’ın İngiliz ve Fransız donanmalarına açılması Sovyet Rusya’nın Karadeniz kıyıları için büyük tehlike oluşması anlamına geliyordu. Nitekim İzvestiya gazetesinin 24 Nisan 1919 tarihli sayısında Türkiye’nin Sovyet Rusya’nın güney sınırını ve aynı zamanda Karadeniz kıyılarını güvende tutmak için önem arz ettiği ifade edilmekteydi⁴.

Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki resmi ilişkiler Mondros Mütakeresi sonrası kesilmişti. Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden başlaması Ankara Hükûmeti’nin kurulmasından sonra mümkün oldu⁵. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak Mayıs 1919’da Sovyetler’le temasa geçerek onların Kafkaslar’daki davalarını desteklemekle birlikte⁶ 12 Haziran 1919 tarihinde Amasya’dan Kazım Karabekir’e gönderdiği telgrafta Bolşevikler’le İngilizler arasındaki çelişkinin kullanılması gerektiğinin altını çiziyordu. Kazım Karabekir Paşa bu teklifi onaylayarak Türklerin açık bir Bolşevik yanlısı konum almaması ve Sovyet yardımına mahkum olduğu izlenimini vermemesi gerektiğini yazıyordu⁷. Mustafa Kemal Paşa Bolşevikleri hudutta tutmak ve İtilaf devletlerine karşı kullanmanın doğru olacağı fikrindeydi⁸. Nitekim bu ilişkiler çerçevesinde 1919 yılı Eylül ayında Kafkaslara gönderilen Dr. Fuat Sabit, eski Osmanlı mebuslarından Yakup bey ve Karakol Cemiyeti üyelerinden Yusuf Ziya ile Baha Sait mahalli yeraltı bolşevik örgütleriyle ilişki kurmaya başladılar⁹.

¹ Çakıcı ve Öksüz, 2020: 721

² Çakıcı ve Öksüz, 2020: 720

³ Gökay, 1998: 72.

⁴ Perinçek, 2014: 21-22

⁵ Yerasimos, 2000: 101

⁶ Hale, 2002: 49-50

⁷ Gökay, 1998: 82-83

⁸ Atatürk Araştırma Merkezi, 1991: 45

⁹ Sonyel, 2014: 176

Diğer taraftan 1919 yılının Eylül ayında Dışişleri Komiseri G. Çiçerin Türk işçi ve köylülerine yönelik bir bildirge yayınladı. Bu bildirge’de Sovyet Rusya’nın Çarlık Rusya ile İngiltere ve Fransa arasındaki gizli anlaşmaları tüm dünyaya ilan ettiği ve özellikle Türkiye ve İranla ilgili hiçbir gizli anlaşmanın tanınmadığı ilan edilmekteydi. Aynı zamanda bildirgede Sovyet Hükûmeti’nin Türkiye işçileri ve köylüleri ile birlikte Avrupalı sömürgecilere üstün geleceğine olan inanç ifade ediliyordu¹⁰.

1919 yılı ortalarında Kafkasya bölgesi Türk-Sovyet ilişkilerinin düğüm noktası olarak ortaya çıktı. Bağımsız bir Kafkasya, Rusya’dan savaş teçhizatının aktarılması önünde engel olduğu için, orada Bolşevik idaresinin kurulmasının bu yardımı kolaylaştıracağı düşünülüyordu¹¹. Şalva Eliava Georgi Çiçerin’e 18 Eylül 1920 tarihinde gönderdiği yazıda Anadolu ile temasa geçmede gecikmenin Sovyetler’in zayıflığı algısını yarata bileceğini yazıyordu. En kısa zamanda Astara-Dilican-Karakilise-Gümrü-Kars-Sarıkamış hattıyla Anadolu harekâtı ile temas kurmanın ve bunun için Ermenistan’ın sovyetleştirilmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Aksi takdirde Sultan’ın başlatacağı cihatla Sovyetler’in gücünün esas kaynağı olan Bakü’nün elden çıkacağını belirtiyordu¹². Güney Kafkasya Sovyet temsilcilerine 24 Eylül 1920 tarihli yazısında, G. Çiçerin de aynı şekilde, Mustafa Kemal Paşa’nın mağlup olması durumunda Sovyet Rusya’ya karşı Sultan’ın önderliğinde cihat başlatılabileceğini ileri sürüyordu¹³. G. Çiçerin 28 Haziran 1920’de Politbüro’ya gönderdiği yazıda Türkiye’ye söz verilen silah yardımının bir an önce verilmesini teklif ediyordu. Çünkü söz verilen yardımların gecikmesi durumunda, Mustafa Kemal Paşa’nın onları ciddiye almayacağı ve daha da önemlisi Anadolu Harekâtı’nın mağlup olabileceğini belirtiyordu¹⁴. Bolşevikler Anadolu Harekâtı’na yardımlarla Türkiye’deki İngiliz etkisini azaltmayı veya en azından dengelemeyi umuyorlardı. Ayrıca Türkiye ile ilişkilerini ve oradaki olası nüfuzlarını İngiliz hükûmetine baskı aracı olarak kullanarak, İngiltere ile yapılacak her hangi pazarlıkta bunun pozisyonlarını önemli ölçüde iyileştireceğini umuyorlardı¹⁵.

İtilaf Devletleri’nin resmen İstanbul’u işgal etmeleri (16 Mart 1920), Anadolu Harekâtı ile Sovyet Rusya’yı daha da yakınlaştırdı¹⁶. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Sovyet Rusya arasında yapılan yazışmalar neticesinde bir Türk heyetinin Moskova’ya gitmesi ve Sovyet Hükûmeti ile anlaşma yapması uygun bulundu¹⁷.

¹⁰ Ключников и Сабанин, 1926: 385, 387

¹¹ Göka, 1998: 87

¹² РГАСПИ, Фонд 17, Опись 84, Ед.хр. 72, 18 Сентября 1920: 22 (об)

¹³ Perinçek, 2014: 20-21

¹⁴ Квашонкин и др, 1996: 139

¹⁵ Göka, 1994: 51

¹⁶ Sonyel, 2014: 182

¹⁷ Oran, 2019: 171

Ancak Bolşeviklerin, Çarlık Rusyası'nın İstanbul ve Boğazlar bölgesi üzerindeki iddialarını açık olarak reddetmelerine karşılık, Doğu Anadolu'nun paylaşılması üzerindeki tutumu aynı açıklığı taşımadığı için böyle bir anlaşma sağlanamadı¹⁸. Nitekim daha 29 Aralık 1917 tarihinde Halk Komiserleri Konseyi “*Türkiye Ermenistanı*” hakkında kararname kabul etmişti. Kararname’de 1915-1917 yılları arasında Rus ordusu tarafından işgal edilen bölgelerdeki Ermeniler’in kendi kaderini tayini ve bağımsızlık hakkına destek ifade edilmekteydi¹⁹.

13 Ağustos 1920 tarihinde Moskova’da Bekir Sami Bey²⁰ ile yaptığı görüşmelerde G. Çiçerin Bitlis, Van ve Muş gibi Türk vilayetlerinin Ermenistan’a terkedilmesini istemiş, fakat bu istek Bekir Sami Bey Heyeti tarafından reddedilmiştir²¹. Böyle bir teklifin diğer sebebi görüşmeler sırasında Batı cephesinde Yunan saldırısının başlaması, Yunanların 25 Temmuz’da Edirne’ye ve 29 Ağustos’ta Uşak’a girmesi olmuştur. G. Çiçerin böyle zor bir anda Türkler’in Sovyetler’le anlaşmak için bazı ödünler vereceğini umuyordu²². Ancak bu istekler Eylül ayında başlayan Doğu Harekâtı ve 2 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü anlaşmasıyla önemini kaybetti²³. Aynı tarihte Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesi ile, Türk-Sovyet ilişkilerinin hukuki aşamaya geçmesi için uygun koşullar oluşmuş oldu²⁴. 1920 yılının sonlarında Doğu Cephesi Karargahı’na gelen Sovyet Rusya Temsilcisi Polikarp Mdivani daha önce kaldırılan Ermeniler’e arazi verilmesi meselesinin bir yalnız anlama olduğu teminatını verdi²⁵. Böylece Rusya’ya gitmek üzere yola çıkmış olan ikinci Türk elçilik heyeti 19 Şubat 1921’de Moskova’ya varmış ve 21 Şubat tarihinden itibaren Sovyet yetkilileri ile görüşmelere başlamıştı²⁶.

16 Mart 1921’de Moskova’da Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalandı. V. Lenin, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın onları Kafkaslar’daki olası savaşımlardan kurtaracağına inanıyordu. Sovyet Rusya bu antlaşma ile Müslüman halkları arasındaki nüfuzunu yükselteceğini de umuyordu²⁷. Nitekim yeni kurulan Bolşevik Hükümeti’nin Müslüman devletlerle olan ilişkileri 1921 yılı içerisinde gelişerek komşu diğer devletler ile de dostluk antlaşmaları imzalandı ve bu hükümetler arasında bir barış ortamı oluşturuldu. Bu çerçevede

¹⁸ Karal, 1983: 1857

¹⁹ Кирилин, 1986: 22

²⁰ Bu yıllarda hem yurt içinde hem de yurt dışında çok önemli müzakereler bizzat Hariciye Vekili’nin kendisi tarafından yürütülmüştü. Nitekim Mayıs 1920 yılında Ankara’nın Moskova’ya gönderdiği ilk resmi Elçilik Heyetine, TBMM tarafından Hariciye Vekili seçilen Bekir Sami Bey başkanlık yapmıştı. Bkz. Gordon A. Craig and Felix Gilbert, 1953: 183

²¹ Gönlübol vd., 1996: 21

²² Gönlübol vd., 1996: 25, 26

²³ Oran, 2019: 170

²⁴ Həsənlı, 2012: 320

²⁵ Bayur, 1995: 69

²⁶ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), 1973: 109

²⁷ Gökay, 1998: 139-140

1921 yılı anlaşmalarının ilki, 26 Şubat 1921'de Moskova'da imzalanan *Sovyet-İran* Antlaşmasıydı. Bunu takiben yine Moskova'da 28 Şubat 1921'de *Sovyet-Afgan* antlaşması, 1 Mart 1921'de *Türk-Afgan* antlaşması, 16 Mart 1921'de *Türk-Sovyet* Antlaşması ve en sonda 2 Haziran 1921'de Tahran'da *İran-Afgan* Antlaşması imzalanmıştı. Böylece 1921 yılında Türkiye, İran, Afganistan ve Sovyet Rusya'sı'nı birbirine bağlayan bir antlaşmalar sistemi oluşturuldu²⁸.

Ancak imzalanan antlaşmaya rağmen bu dönemde iki ülke ilişkileri özellikle Komünizm propagandası sebebiyle yolunda gitmemiştir. Özellikle S. Aralov'un Yetkili Temsilciliği döneminde propaganda faaliyetleri artmış ve dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin itirazlarına sebep olmuştur.

Sakarya savaşından sonra Moskova ile ilişkiler daha da soğumuş ve TBMM-de Türk Sovyet ilişkilerinin en sert eleştiricisi olan Rauf beyin 12 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak atanmasıyla bir üst düzeye çıkmıştı²⁹. Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, Türk Komünist Partisi'ni yasaklanarak iki yüzden fazla önde gelen üyesi tutuklanmıştı³⁰. Ancak Türkiye'de komünistlerin tutuklanmasına Sovyet Rusya beklendiği gibi ciddi tepki vermemişti. Sovyet Rusya'nı ılımlı tavrı sürdürmeye teşvik eden en önemli faktör Boğazlar meselesiydi. Özellikle Karadeniz'e giriş ve çıkış hakkı Sovyet Rusya için büyük bir endişe kaynağı haline gelmişti³¹.

Sovyet Rusya, Boğazlar'ın Karadeniz'e çıkışı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılması karşılığında Akdeniz'e çıkış hakkını terk etmeye istekliydi. Müttefikler ise Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan Akdeniz'e girişine izin verme karşılığında kendileri için Karadeniz'e bir geçiş sağlayabilmeyi umud ediyorlardı³².

İngiltere Boğazlar meselesini de içine alacak olan Lozan Konferansı'na Sovyetler'in davet edilmesine ilk başta karşıydı. Zira Lord Curzon, Türk-Sovyet Antlaşması'nı önemsizleştirmek için Moskova'yı konferansa almamak niyetindeydi³³. Ancak Sovyet Rusya kendilerini ilgilendiren bir konuda müzakerelerden dışlanmalarına karşı sert protesto içeren bir nota vermesi sonrasında konferansa davet edilmişti. Sovyet tarafının konferansa katılımı sadece Boğazlar meselesi ile sınırlanmıştı³⁴. Diğer taraftan Türkiye de, Sovyet Rusya ile aralarındaki temel sorunların Moskova ve Kars antlaşmalarıyla çözüldüğü fikrindeydi. Lozan

²⁸ Toynbee, 1929: 361-362

²⁹ Gökay, 1998: 154

³⁰ Kapur, 1967: 116

³¹ Kapur, 1967: 118

³² Toynbee, 1927: 375

³³ Hasanlı, 2015: 4

³⁴ Fischer, 1930: 394

Konferansı Türkiye'nin savaş halinde bulunduğu devletlerle antlaşma yapılması amacı taşıyordu³⁵.

Konferans'ta G. Çiçerin'in bütün çabalarına rağmen, Sovyetler'in hiçbir pay almadığı bir sözleşme taslağı hazırlanmıştı. 1 Şubat 1923 tarihli toplantıda, Çiçerin taslağın bir alt komisyonda müzakere edilmesi yönündeki talebi Lord Curzon tarafından reddedilmişti. Çiçerin yaptığı konuşmada bu anlaşma taslağının Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenliğini tehdit ettiğini ve Karadeniz'de barışın tesis edilmesini imkansız kıldığını bildirerek Sovyetler Birliği'nin böyle bir anlaşmada taraf olmayacağını ilan etmişti³⁶. Türkiye tarafı Konferans'ın devam ettiği süreçte Sovyet Rusya ile Batılı Güçler arasındaki çatışmadan mümkün olduğu kadar uzak durmuştur. G. Çiçerin, taslak sözleşmeni Türkiye tarafının kendi iradesi dışında kabul ettiğine inandığını belirtmişti³⁷. On iki yıldır savaşan Türkiye, Milli Mücadele sonucunda Yunanlıları mağlup etmiş ve başlıca Avrupa Devletleri'ni Anadolu'yu boşaltmaya zorlamıştı. Şimdi Boğazların kontrolünde ısrar ederek, yeni bir savaş riskini alamazdı³⁸. İsmet Paşa 10 Ocak 1923 tarihinde G. Çiçerin ve L. Krasin'le görüşmesinde, Boğazlar konusunda bazı istenmeyen kararların alınmasına rağmen bu kararların ömrünün kısa olacağını ve ilk fırsatta Türkiye'nin Boğazların kapatılmasını başaracağını ifade etmiştir³⁹.

1923 Nisan'da tekrar toplanan Konferansa bu kez Boğazlar sorunu çözülmüş olduğu için, hiçbir Sovyet delegesi davet edilmemişti. O sıralarda Roma'da Sovyet temsilcisi olan ve Sovyet Hükümeti tarafından Lozan'a gözlemci olarak gönderilen Vatslav Vorovski "beyaz" bir fanatik tarafından öldürüldü. Anlaşma imzalandıktan üç hafta sonra V. Vorovski'nin Roma'daki halefi tarafından, protesto edilerek de olsa imzalandı, ama Sovyet Hükümeti tarafından hiçbir zaman onaylanmadı⁴⁰.

Lozan Anlaşması Türk-Sovyet ilişkilerine beklendiği kadar kötü etki etmedi çünkü Sovyet devleti zayıf dönemindeydi ve Karadeniz'de donanması neredeyse yoktu⁴¹.

1925 yılından itibaren Türkiye, İran, Afganistan ve Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmaları imzalandı. Sovyetler Birliği bu antlaşmalarla adı geçen ülkelere nüfuz etmeyi değil, aksine kendi sınırlarında tarafsız devletler kordonu kurmayı hayal ediyordu⁴².

³⁵ Hasanlı, 2015: 4

³⁶ Toynbee, 1927: 375

³⁷ Toynbee, 1927: 376

³⁸ Sachar, 1969: 444

³⁹ Hasanlı, 2015: 12

⁴⁰ Carr, 2004: 452

⁴¹ Kulski, 1959: 355

⁴² Sharp, 1957: 228

Sovyetler, Türkiye ile imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasının diğer devletleri de benzer anlaşmalar yapmaya teşvik edeceğini umuyordu. Neticede İran ve Afganistan her türlü öneriyi değerlendirmeye hazır olduklarını açıkladılar⁴³.

1925-28 yılları antlaşmalar sisteminin ilki 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanan *Türk-Sovyet* antlaşmasıydı. Daha sonra 22 Nisan 1926'da Tahran'da *Türkiye-İran* antlaşması, 31 Ağustos 1926'da Pagman'da (Emanullah Hanın yazlık ikametgâhı) *Sovyet-Afgan* antlaşması, 1 Ekim 1927'de Moskova'da *Sovyet-İran* antlaşması, 28 Kasım 1927'de Kabil'de *İran-Afganistan* antlaşması ve 25 Mayıs 1928'de Ankara'da *Türk-Afgan* antlaşması imzalandı⁴⁴. Sovyetler Birliği, bu güçsüzlük döneminde bir “*tarafsızlık ve saldırmazlık politikası*” izlemiştir⁴⁵.

Sovyetler Birliği aynı zamanda bu antlaşmalar sistemi ile Ren Savunma Paktı'na (Lokarno Antlaşmaları) ve Milletler Cemiyeti'ne karşı tarafsız devletler birliği oluşturmayı umuyordu⁴⁶. Almanya'nın diğer Avrupa devletleri ile imzaladığı 1925 Lokarno antlaşmasından iki hafta sonra imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması ona cevap neteliği taşıyordu. Çünkü Almanya'nın diğer Avrupa devletleri ile yakınlaşması Sovyet Rusya tarafından kendine karşı bir dışlanma ve tehdit algısı oluşturuyordu⁴⁷. 16 Ekim 1925 tarihinde Lokarno'da Almanya ve Batılı komşuları arasında imzalanan antlaşmalar ile Batılı devletler bir Alman-Sovyet yakınlaşmasını önlemeyi umuyordu. 1924 yılında sırasıyla İtalya, İngiltere ve Fransa Sovyet Rusya'yı tanısalar da bu devlete güvenmemekte idiler⁴⁸.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın 1. maddesine göre taraflardan birine üçüncü bir güç tarafından askeri müdahale durumunda, diğer taraf tarafsızlığını korumayı taahhüt ediyordu. 2. maddeye göre taraflar bir birine saldırıdan kaçınmayı ve de aynı zamanda bir birine karşı üçüncü bir güçle siyasi nitelikteki herhangi bir ittifak veya anlaşmada yer almamayı taahhüt ediyordu. 3. maddeye göre ise antlaşma, onaylandığı andan itibaren yürürlüğe girecek ve üç yıl yürürlükte kalacaktı. Taraflardan herhangi biri, geçerlilik süresinin bitiminden 6 ay önce feshetme kararını karşı tarafa ilan etmedikçe, sözleşme kendiliğinden bir yıllığına uzatılmış olarak kabul edilecektir⁴⁹.

Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması Türkiye açısından, Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda aldığı kararın etkisini aradan kaldırmak gibi çok yararlı ama geçici bir amaca

⁴³ Pope, 1943: 215, 216

⁴⁴ Toynbee, 1929: 362-363

⁴⁵ Sander, 2015: 40

⁴⁶ O'Коннор, 1991: 201

⁴⁷ İsmet İnönü, 2006: 505

⁴⁸ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı (1923 – 1934), 1974: 10

⁴⁹ Сабанин и Крупский, 1932: 5

hizmet ediyordu⁵⁰. 30 Aralık 1925 tarihinde İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Ronald Lindsay Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'a gönderdiği raporda Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın aynı zamanda Batıya bir uyarı olarak da algılanabileceğini belirtmekteydi. Çünkü böyle bir Antlaşma'nın imzalanmasını Ruslar uzun zamandır istiyordu ancak Türkiye bu teklife yanaşmıyordu. Türkiye bu antlaşmayla dengeleri değiştirebileceğini ve Rusya'nın yanında yer alabileceğini söylemek istiyordu⁵¹.

Bu sebeple, 1926 yılı boyunca İngiltere, sürekli olarak Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine başvurması teklifinde bulunarak bunun karşılığında olası İtalya saldırısına karşı Türkiye'ye garanti sözünü veriyordu. Buna cevap olarak 1926 yılının sonlarında, Odessa'da G. Çiçerin Tevfik Rüştü ile bir araya gelmiş ve görüşmede iki ülke arasında Ticari Anlaşma, Milletler Cemiyeti ve en önemlisi İtalya konusu tartışılmıştı⁵². Kasım 1926 yılında Odessa'da buluşan dışişleri bakanları ticaret anlaşması konusunda bir sonuca varamamışlardır⁵³. Ancak G. Çiçerin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarına zarar verecek hiçbir şey yapmayacağı teminatını vermiştir. Buna karşılık Ankara Milletler Cemiyeti'ne girmeyeceğini resmen açıklamıştı⁵⁴.

Sovyet Rusya, Milletler Cemiyeti'nin anti-Sovyet bir cephenin kurulmasını destekleyebileceğinden korkuyor ve Cemiyet'in reform edilmesi durumunda katılmayı düşünebileceğini ileri sürmüştü⁵⁵. Milletler Cemiyeti'ni büyük devletler tarafından kendisine karşı girilecek bir harekette kullanılacak vasıta olarak gördüğü için, kendisi Milletler Cemiyeti'ne girmedigi gibi, Türkiye'nin de teşkilata girmesini önlemeye çalışıyordu⁵⁶.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılmaya karar verene kadar, Sovyetler Birliği ile ilişkiler Türkiye dış politikasında önemli bir faktör olarak kalmalı ve bu dostluk Avrupa'ya karşı bir gözdağı olarak kullanılmaya devam etmeliydi. Türk-Sovyet ilişkilerinin bu yapay doğasını muhtemelen hem Ankara hem de Moskova iyi anlıyordu⁵⁷.

Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması 17 Aralık 1929 tarihinde sona ermiştir⁵⁸. Sovyet Hariciye Komiseri yardımcısı Lev Karahan 12 Aralık 1929 da İstanbul'u, ertesi gün de Ankara'yı ziyaret etmiş ve 17 Aralık 1929'da L. Karahan ile Tevfik Rüştü arasında adı geçen anlaşmayı 2 yıl uzatan protokol imzalanmıştır⁵⁹. Bu protokol 2 yıl sonra 30

⁵⁰ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume I, 1966: 821

⁵¹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume I, 1966: 796

⁵² Fischer, 1930: 613

⁵³ Oran, 2019: 317

⁵⁴ Fischer, 1930: 613

⁵⁵ Documents on German foreign policy, 1918-1945, Series C, Volume III, 1959: 379

⁵⁶ Gönlübol vd., 1996: 78

⁵⁷ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume III, 1970: 795

⁵⁸ TDA, 571 / 35313-138769-1, (1935-12-22).

⁵⁹ Gönlübol vd., 1996: 81

Ekim 1931 tarihinde Ankara’da bir daha uzatıldı. Ayrıca 7 Mart 1931 tarihli Bahri Protokol de 5 sene süresince yeniden uzatılmıştır. Adı geçen antlaşma ve protokolleri Ankara’da 7 Kasım 1935 tarihinde yeniden imzalanan başka Protokol ile 10 sene müddetle 7 Kasım 1945 tarihine kadar uzatılmıştır⁶⁰.

1933-36 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler Batılı güçler arasındaki gruplaşma hareketleri sebebiyle iyileşmişti⁶¹. Ancak bu durum 1936 yılında Montrö Konferansı ve devamında Türkiye’nin İngiltere ile yakınlaşması ile değişmiştir⁶².

Montrö Sözleşmesi imzalandıktan sonra Boğazlar’ın kontrolünü eline alan Türkiye’yi uluslararası ilişkilerde artık herkes hesaba katmak zorundaydı. Almanya’nın Türkiye’deki Büyükelçisi Frederick von Keller Temmuz 1936 yılında hazırladığı raporda bu durumun, her şeyden önce Sovyet Rusya ile ilişkilerinde kendini hissettireceğinin altını çiziyordu. İki ülke ilişkilerinde Türkiye’nin artık daha güçlü rolde olacağına dikkat çekiyordu. Aynı zamanda Konferans’da izlenen çizginin, Moskova ile Ankara arasındaki bağların bir süredir gevşemeye başladığının yeni kanıtı olduğu fikrindeydi⁶³.

Türkiye diğer ilgili devletlere olduğu gibi Sovyetler Birliği’ne de 11 Nisan 1936 tarihinde Boğazlar’a ilişkin notasını vermiştir. Konferans öncesi projenin metni üzerinde Sovyetler Birliği ile görüş birliğine varılmış olmasına rağmen Montrö’de projeye en esaslı itirazı Sovyet delegeleri yapmış ve uzun tartışmalar yaşanmıştı⁶⁴. Ancak netice itibarile, Boğazlar’ın askerileştirilmesi ve Boğazlar Komisyonu’nun ortadan kaldırılması meselesinde Türkiye tasarısına, savaş gemileri meselesinde ise İngiliz tasarısına uygun bir metin kabul edilmiştir⁶⁵. Konferans’ta istediğini alamayan Sovyet Birliği Boğazlar Sözleşmesi’ne ek bir Türk-Sovyet İttifak Antlaşması teklif etmiştir. Tevfik Rüştü Bey M. Litvinov’un böyle bir teklif ireli sürmesini anlamamanın mümkün olmadığını belirtiyordu⁶⁶. Tevfik Rüştü Bey konu hakkında derhal İ. İnönü’ye malumat vermiştir. İ. İnönü Mustafa Kemal Atatürk’le konuyu görüşmüş ve Tevfik Rüştü Bey’e yazdığı cevabında altından kalkamayacakları taahhütlere ve ihtimallere maruz kalmaktan sakındıkları için böyle bir İttifak Anlaşması’na sıcak bakmadıklarını iletmişti⁶⁷. Diğer taraftan, bu konudaki tutumunu Türkiye’nin Londra Büyükelçisi’ne ileten İngiliz Hükümeti de, böyle bir anlaşmanın Montrö Boğazlar Sözleşmesi

⁶⁰ TDA, 571 / 35313-138769-1, (1935-12-22).

⁶¹ Gönlübol ve Sar, 1997: 111

⁶² Gönlübol ve Sar, 1997: 113

⁶³ Documents on German foreign policy, 1918-1945, Series C, Volume V, 1966: 835

⁶⁴ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 35

⁶⁵ Oran, 2019: 374

⁶⁶ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 131

⁶⁷ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 137

ile kabul edilmiş kararlara etki yapmamalı olduğunu savunmuştur⁶⁸. Başbakan İ. İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüştü Bey Sovyet Yetkili Temsilcisi L. Karahan'la görüşerek böyle bir anlaşmanın Türkiye'nin Boğazları korumak için Sovyetler Birliği karşısında ilave yükümlülükler üstleneceği anlamına geleceğinin altını çizmişler⁶⁹. M. Litvinof ve L. Karahan Türkiye'nin söz konusu ittifakı İngilizler'in rızası olmadığı için imzalamadıklarını ileri sürmüşler⁷⁰.

Türkiye 19 Ekim 1939 tarihinde Fransa ve İngiltere ile bir antlaşma imzaladı. Bu esnada Sovyetler Birliği ise 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştı⁷¹.

Moskova'da Alman-Sovyet paktının imzalanmasından sonra, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile ilişkileri daha da soğumaya başladı. Türkiye'nin batılı müttefiklerin yanında yer alması durumunda, Ruslar'ın Boğazlar üzerindeki eski iddialarını yeniden gündeme getireceği muhtemeldi. Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Franz von Papen Sovyet Yetkili Temsilcisi A. Terentiyev ile yaptığı çok sayıdaki görüşmelerinden Sovyetler'in zorla veya barış yoluyla Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı değişiklikler yapmakta ne kadar istekli olduğunu bildiğinin altını çiziyordu⁷².

Sovyetler Birliği Türkiye dış politikasında oluşan değişikliklerin farkındaydı. Moskova, Türk politikasında artık çok şeyin net hale geldiği ve Türk Hükümeti'nin Almanya'ya savaş açan İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım anlaşması imzalayarak kaderini savaşa katılan belli bir Avrupalı güçlerle bağlamayı seçtiği fikrindeydi⁷³.

İlişkilerde tam buhranlı durumun oluşması, Almanlar'ın Parisi işgal etmesinden sonra Fransa Dışişleri Bakanlığı binasında ele geçirilen arşivlerde, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli'ye ait bir raporun bulunması olmuştur. Rapor'da Türkiye Dışişleri Bakanı Ş. Saraçoğlu'nun R. Massigli'ye Bakü'deki Sovyet petrol kuyularına hava saldırısı düzenleme fikrini önerdiği yazıyordu. Bu belgenin Almanlar tarafından yayımlanması Moskova ve Ankara arasında diplomatik bunalıma sebep olmuştu⁷⁴. 1 Ağustos 1940 tarihli Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti VII oturumunda Dışişleri Komiseri V. Molotov Türkiye ile ilişkilerde önemli bir değişiklik olmadığını söylese de, R. Massigli'nin yayınlanan raporunun iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilediğini dile getirmişti. Hatta 1939 yılının Nisan ayında Türkiye'den

⁶⁸ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 139

⁶⁹ Гасанлы, 2008: 34

⁷⁰ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 146

⁷¹ Karpas, 2017: 260

⁷² Papen, 1952: 460

⁷³ Международное положение и внешняя политика СССР, 1939: 170

⁷⁴ Papen, 1952: 463

çok sayıda petrol rafinerilerin bulunduğu Batum'a yabancı bir uçağın geçtiğini iddia etmişti. V.Molotov bu olayın R.Massigli raporunu kanıtladığını resmi şekilde dile getirmişti⁷⁵.

1945 yılında Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık antlaşmasının yürürlük müddeti son buldu. V. Molotov S. Sarper ile görüşmesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen değişiklikler sebebi ile anlaşmanın yeni şartlara uymadığını dile getirmiştir. Sovyetler Birliği anlaşmanı feshetmek istediğini Türkiye tarafına bildirmiştir⁷⁶.

S. Sarper Sovyetlerin anlaşmanı feshetme kararının kendisi için beklenmedik bir şey olmadığını belirtmekteydi. Fesholunan antlaşmanın yerine Sovyetler yeni bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamak isteyebilir, ancak bunu sadece Boğazlar meselesinde kendileri için uygun şartların Türkiye tarafından kabul edilmesi koşuluyla yapacaklarını belirtiyordu. S. Sarper o günlerde Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi ile görüştüğünü ve onun kendisine Sovyetlerin Yalta Konferansında Montrö Boğazlar Sözleşmesini mevzubahis etmek istediklerini, İngiltere ve Amerika delegelerinin Montrö Boğazlar Sözleşmesine yeniden bakılmasına prensip itibarıyla karşı çıkmadıklarını ifade etmişti⁷⁷.

Möntrö Boğazlar Antlaşması'na yeniden bakılması durumunda, Sovyetlerin yeni bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile Türkiye'nin desteğini almak isteyecekleri ihtimali mevcuttu. Ancak V. Molotov S. Sarper'le görüşmesinde yeni bir antlaşma için Türkiye tarafının istekli olduğunu ortaya koyması gerektiği iletti⁷⁸.

Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan bu önemli olaylar Türkiye'de faaliyet gösteren temsilciliklerin izledikleri diplomatik ve ideolojik çizgiyi daha iyi anlayabilmek açısından önemlidir. Amacımız iki ülke ilişkilerinde yaşanmış bu olaylarda Sovyet Dışişleri Komiserliği ve onun Türkiye'deki temsilciliklerinin rolünü ve önemini göstermektir.

⁷⁵ МОЛОТОВ, 1940: 5

⁷⁶ TDA, 571 / 68095-298075-51, (1945-03-20): 2

⁷⁷ TDA, 571 / 68095-298075-51, (1945-03-20): 3, 4

⁷⁸ TDA, 571 / 68095-298075-51, (1945-03-20): 3, 5

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYET HARİCİYESİ'NİN KURULUŞU VE TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

1.1. Sovyet Dışışleri Komiserliği'nin Kurulması⁷⁹.

Sovyet Dışışleri Komiserliği⁸⁰, İkinci Rusya Sovyetler Kongresi'nin 26 Ekim⁸¹ (8 Kasım) 1917 tarihinde kabul ettiği “*Halk Komiserleri Konseyinin⁸² Kurulması Hakkında*”ki kararnamesi uyarınca kuruldu. Dışışleri Komiserliği kadrosu, uluslararası işçi hareketine aktif olarak katılan ve önemli siyasi deneyime sahip olan kıdemli Bolşevik Parti üyeleri tarafından oluşturulmuştur. Bu kişilerin birçoğu muhacerette uzun yıllar geçirmiş ve farklı ülkeleri tanıma, yabancı dil öğrenme ve uluslararası ilişkileri takip etme fırsatını bulmuştu⁸³. Parti'deki önde gelen isimlerin bazısı muhaceret yıllarında göç sorunları ile uğraşmış ve diğer ülkelerdeki siyasi oluşumlarla karşılıklı ilişkiler kurmuştu. Örneğin Londra'da böyle bir rolü üstlenen Maksim Litvinov⁸⁴, Rus göçmenler için sözde bir temsilcilik oluşturmuş ve Bolşevikler ile İngiliz sosyalistleri arasında bir bağlantı kurmuştu. 1912 yılında muhacirlere yardım eden Muhacir Örgütleri Merkez Bürosu'nun kâtibi olan Georgi Çiçerin⁸⁵, muhacir Rus Sosyal-Demokratlar'ına kimlik belgeleri sorunlarında yardımcı olmuştu⁸⁶.

Ekim 1917'de, Dışışleri Komiserliği propaganda yapmak ve gizli antlaşmaları yayınlanmak dışında bir amacı olmayan kuruluşdu. Bolşevikler, kısa zamanda bütün “Avrupa proletaryasının kapitalistlerin istismarcı boyunduruğundan” kurtularak onların yolundan gideceğini umuyorlardı⁸⁷. Lev Troçki'nin⁸⁸ Dışışleri Komiseri olarak atanması ve tutumu

⁷⁹ Народный Комиссариат Иностранных Дел РСФСР (СССР), НКВД - Наркоминдел

⁸⁰ Mart 1946'da SSCB Yüksek Sovyeti'nin kararı ile Halk Komiserlikleri Bakanlıklara dönüştürülmüş ve Dışışleri Komiserliği SSCB Dışışleri Bakanlığı olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bkz. Кирилин, 1986: 23

⁸¹ Jülyen takvimi

⁸² Совет Народных Комиссаров (Совнарком, СНК)

⁸³ Громыко и Пономарев, 1980, 40

⁸⁴ Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra Maksim Litvinov Halk Komiserleri Konseyi tarafından İngiltere'de Sovyet Rusya'nın diplomatik temsilcisi atanmıştı. İngiltere'de olduğu sürede İtilaf devletlerinin silahlı müdahalesine itiraz mitingleri düzenlediği için 1918 yılında tutuklanmıştı. Ruslar Moskova'daki gayri-resmi İngiliz elçisi Bruce-Lockhart'ı buna cevap olarak tutukladıktan sonra M. Litvinov serbest bırakılmış ve Moskova'ya dönmüştü. Bkz. Haslam, 1983: 11

⁸⁵ Çiçerin Georgi Vasilyeviç (1872-1936) – Sovyet devlet adamı ve diplomat. 1904 yılında haps edilme tehlikesi ile Rusya'dan muhaciret etmiştir. 1917'de İngiliz hükümeti tarafından haps edilmiş, ama 1918 yılında Sovyet hükümetinin çabaları sonucunda özgür bırakılmıştır. Rusya'ya döndükten sonra Bolşevik Partisine girmiş ve Dışışleri Komiser yardımcısı olarak atanmıştır. 1918 yılında Brest-Litovsk anlaşmasını imzalayanlar arasında yer aldı. 30 Mayıs 1918-1930 yılları arasında Sovyet Devleti'nin (1923'den SSCB) Dışışleri Komiseri görevinde bulundu. 1922 Cenova Konferansı ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Sovyet delegasyonu başında bulundu. XIV ve XV Parti Kongrelerinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine seçildi. Bkz. Дипломатический Словарь, Том III, 1986: 578

⁸⁶ Kocho-Williams, 2006: 86

⁸⁷ Uldricks, 1977: 187

⁸⁸ Troçki (Bronşteyn) Lev Davidoviç (1879-1940) Parti ve hükümet yetkilisi. 1917 yılından Komünist Parti üyesi. Yanovka'da (Herson Eyaleti) Yahudi ailesinde dünyaya geldi. 1896 yılında Nikolayev kolejinden mezun oldu.

kesinlikle bunu isbatlıyordu. Parti’de V. Lenin’den sonra ikinci önemli kişi olan ve dönemin önde gelen isimlerinden biri olan L. Troçki’nin bu makama atanması, yeni rejimin geleneksel tarzda diplomatik ilişkilere değil, “dünya devrimi” için etkili bir sözcü ve propagandacıya ihtiyacı olduğunu göstermekteydi⁸⁹. Yakov Sverdlov’un L. Troçki’yi Dışişleri Komiseri görevine atanması teklifi üzerine hem Lenin hem de Troçki’nin kendisi bu teklifi isteksizce kabul etmişlerdi⁹⁰.

Bolşevikler’in iktidara geldikleri ilk günlerde dış politikanın doğası hakkında gerçek bir ilkeleri yoktu. Bolşevikler için Brest-Litovsk krizi, dış politikanın ana hatlarını ortaya çıkaran dönüş noktası olmuşdu⁹¹. L. Troçki, hatıralarında Dışişleri Komiserliği görevini üstlendikten sonra beklentisinin “*dünya halklarına birkaç devrimci bildiri yayınlayacağım ve sonra dükkânı kapatacağım*” şeklinde olduğunu yazıyordu. L. Troçki, bununla ağırlık merkezinin artık diplomaside olmadığını vurgulamak istemiştir⁹². Nitekim Bolşevikler diplomasiyi burjuva bir faaliyet olarak görüyorlardı ve bu bakış devrimden hemen sonra Sovyet Hariciyesi’nin önündeki belki de en büyük psikolojik engeldi⁹³.

V. Lenin 1917 yılında Pravda gazetesindeki yazısında kitlelerin dış politika sorunları konusundaki farkındalığının, iç politikaya kıyasla çok aşağı olduğunu ileri sürüyordu. Dış Politika’nın kitleleri aldatma sanatı haline getirildiği ve devrimin bundan ciddi şekilde zarar gördüğünü belirtiyordu⁹⁴.

L. Troçki, göreve geldikten sonra ilk iş olarak eski memurların ve diplomatların toplanmasını emretti ve onlara kısaca: “*Bize taraf olanlar sola, bize karşı olanlar sağa toplansın*” dedi. Kendi aralarında kısa müzakereden sonra, memurların hepsi sağa toplandı. Yeni Komiser ile el sıkışmak için sadece hizmet personeli kaldı⁹⁵. Yeni hükümetin önündeki en önemli meselelerden birisi olarak bürokrasi kadrosunun ne şekilde oluşturulacağıydı:

1898’de tutuklandı ve devrimci faaliyeti sebebiyle dört yıllığına Sibiry’a sürgün edildi. 1902 yılında sürgünden kaçarak Londra’ya gitti ve burada Vladimir Lenin’in kurduğu İskar gazetesinin yayımlanmasına yardım etti. Şubat 1905 yılında Rusya’ya döndü, Petersburg’da birkaç gazete yayınladı. Aralık 1905 yılında tekrar tutuklanarak Sibiry’a sürgün edildi ve tekrar sürgünden kaçarak bu kez Viyana’ya gitti. 1908-12 yılları arasında A.İoffe ile birlikte Viyana’da Pravda gazetesini yayınladı. 1917 Şubat devriminden sonra Petersburg’a döndü, Ekim Devrimi’nden sonra ise yeni Sovyet Hükümeti’ne Dışişleri Komiseri olarak girdi, ancak Brest-Litovsk barış görüşmelerinde “*Ne Savaş Ne de Barış*” konusundaki duruşu sebebiyle görevinden istifa etti ve Şubat 1918 yılında Kızıl Ordu’nun yönetimine getirildi. Vladimir Lenin’in ölümünden sonra Stalin’le başlayan iktidar mücadelesi sözde “Troçkist blok” muhalefetinin oluşmasına yol açtı. Ocak 1925 yılında Savunma Komiseri görevinden alındı ve 1927’de Politbüro’dan ihraç edildi. Ocak 1928 Moskova’dan Almatı’ya sürgün edildi. Şubat 1929 yılında ise SSCB’den ayrılarak Türkiye’ye gitti. Ağustos 1940 yılında Meksika’da Stalinist ajan tarafından öldürüldü. Bkz. Schulz vd., 1972: 549-550.

⁸⁹ Ulam, 1974: 54

⁹⁰ Троцкий, 1991: 329

⁹¹ Rubinstein, 1972: 43

⁹² Троцкий, 1991: 330

⁹³ Kocho-Williams, 2006: 84

⁹⁴ Lenin, 1957: 200

⁹⁵ Craig and Gilbert, 1953: 248

Devrim öncesi çarlık ve ardından Geçici Hükümet dönemindeki diplomatik kadro kullanılabilir miydi? ve bu nasıl yapılabilirdi?⁹⁶ soruları gündeme gelmiştir. L. Troçki, 22 Kasım 1917’de tüm büyükelçilik ve konsolosluk personeline, Sovyet rejiminin emirlerini uygulamaya hazır olduklarını taahhüt etmelerini isteyen bir telsiz mesaj gönderdi. Karara karşı gelenlerin tüm görevlerini devretmeleri talimatı verildi⁹⁷. 26 Kasım 1917’de Dışişleri Komiserliği 28 büyükelçinin ve elçilik personelinin görevden alınması hakkında karar aldı. Görev’den alınanlara devlet fonlarından herhangi bir harcama yapılması yasaklandı. Ama ne görevden alınan diplomatların kendileri, ne de dış güçler kararnameyi kabul etmediler⁹⁸. Çarlık Dışişleri personelinin neredeyse hepsi katı Bolşevik karşıtıydı. Nitekim Halk Komiserleri Konseyi’nin emirlerine itaat etmeyerek, Sovyet karşıtı faaliyetlerinde devlet fonlarını kullanmaya devam ettiler⁹⁹. Eski Çarlık diplomatları, Elçiler Konseyi oluşturarak yeni rejimin diplomatik ilişkiler kurmasına güçlü bir direniş gösterdi. Böyle bir direniş, şimdiye kadar bilinmeyen bir devlet türüyle karşı karşıya gelmek zorunda kalan yabancı güçlerden de geldi¹⁰⁰. Sovyet hükümeti, çeşitli ülkelerin hükümetlerine, eski Çarlık ve Geçici hükümet diplomatlarının haklarından ve ayrıcalıklarından mahrum etme taleplerinde bulunmuştu. Ancak, yapılan tüm çabalara rağmen, bazı devletler Sovyet Rusya ile normal ilişkiler kurmayı reddederek, devrilen Rus hükümetlerinin temsilcilerini tanımaya ve desteklemeye devam ettiler¹⁰¹. G. Çiçerin o yıllarda Sovyet Rusya ile iyi ilişkileri bulunan hükümetlerin bile İtilaf Devletleri’nin baskısı altında birer birer onlarla diplomatik ilişkileri kopardığını yazıyordu. Büyükelçiler’in ve Konsoloslar’ın bazı durumlarda konuşmalar yaparak büyük gürültü ile ülkeyi terk ettiğini, bazı durumlarda ise şahsi işleri için gidiyorlarmış gibi fark edilmeden ortadan kaybolduğunu yazıyordu¹⁰².

3 Kasım 1917’de, Dışişleri Komiseri L. Troçki, İtilaf Devletleri’nin Petrograd’daki Büyükelçilikleri’ne ateşkes ve genel barış müzakerelerine başlama önerisiyle ilgili nota gönderdi. Bu notaya cevap verilmediği için, 9 Kasım’da Rusya’daki tüm yabancı devletlerin Büyükelçileri’ne, tüm cephelerde ateşkes müzakerelerinin derhal başlatılması önerisiyle özel bir çağrıda bulundu¹⁰³. L. Troçki kısa zaman sonra, Almanya ve İttifak Devletler’in diğer

⁹⁶ Шишкин, 2002: 19

⁹⁷ Uldricks, 1972: 44

⁹⁸ Громыко и Пономарев, 1980: 41

⁹⁹ Uldricks, 1972: 44

¹⁰⁰ Kocho-Williams, 2006: 83

¹⁰¹ Выгодский, 1960: 47

¹⁰² Чичерин, 1922: 4

¹⁰³ Майский, 1922: 9

üyeleriyle ateşkes görüşmelerinin yapıldığı Brest-Litovsk'a¹⁰⁴ gitti. Dışişleri Komiserliği'nin faaliyetlerini düzenleme konusundaki çalışmalar L. Troçki tarafından koordine edilse de, (örneğin, Çarlık ve diğer devletlerin gizli antlaşmalarını yayınlama konusu), Komiserliğin yönetimi daha ziyade üç kişi tarafından yürütülüyordu. Bunlar bolşevik politik bir göçmen ve Sorbonne'dan mezun olan İvan Abramoviç Zalkind¹⁰⁵; devrimci Nikolay Grigoryeviç Markin¹⁰⁶ ve eski Çarlık Dışişleri Bakanlığı Basın şubesinin ve daha sonra bu bakanlığın Asya departmanı görevlisi olmuş Yevgeni Dmitriyeviç Polivanov'du¹⁰⁷. Dışişleri Komiseri Yardımcısı görevini üstlenmesini İ. Zalkind'e L. Troçki teklif etmişti. İ. Zalkind Y. Polivanov'la¹⁰⁸ birlikte eski Çarlık Dışişleri Bakanlığı'nın önde gelen görevlilerinin tek tek evlerine giderek onlardan Dışişleri Komiserliği'ne gelmelerini talep ettiler, ancak bunda pek başarılı olamadılar, zira sadece kuryeler ve hizmetçiler yeni hükümete hizmet etmeye hazırıldılar¹⁰⁹. Eski memurların ve diplomatların terk ettiği eski Çarlık Dışişleri Bakanlığı binasında, sıradan çalışanlar ve milisler yerleşmişti¹¹⁰. Binayı ziyaret etme fırsatı bulan yabancı diplomatlar, koridorlara yerleştirilmiş makineli tüfekler ve İ. Zalkind'in belindeki tabanca ile karşılaşıyorlardı¹¹¹.

İ. Zalkind Dışişleri Komiseri Yardımcısı atandıktan sonra, Çarlık Dışişleri Bakanlığı'nın anahtarlarını, şifrelerini ve arşivlerini koruma altına aldı¹¹². L. Troçki'nin onayını aldıktan sonra İ. Zalkind'in yönetimi altında “gizli belgeler”in incelenmesi ve

¹⁰⁴ Bolşevikler Ekim Devrimini, dünya devriminin başlangıcı olarak görüyorlardı. Ama Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta farklı bir politika izlenmişti. Lenin, askeri açıdan güçlenmek için zaman kazanmak amacıyla Kaiser'le uzlaşma kararı aldı. Bkz. Haslam, 2006: 636

¹⁰⁵ Zalkind İvan Abramoviç (1885-1928) – Sovyet diplomatı, 1903 yılından Komünist Partisi üyesi. Diplomatik faaliyete 1917 yılında başladı. Dışişleri Komiserliği'ni kuranlar arasında yer aldı. N.G. Markin'le birlikte Çarlık Rusya gizli anlaşmalarını yayınladı. 1918'de İsviçre'de RSFSC Halk Komiserleri Konseyi yetkilisi olarak görev yaptı. 1922-23 yılları arasında İstanbul Başkonsolosu oldu. 1924-25 yıllarında Cenova'da konsolos, 1925-27 yıllarında ise Milan Başkonsolosu görevinde bulundu. Bkz. Дипломатический Словарь, Том I, 1985: 377

¹⁰⁶ Markin Nikolay Grigoryeviç (1893-1918) - Ekim Devrimi ve İç Savaşın aktif katılımcısı, 1916 yılından Komünist Parti üyesi. Kasım 1917'de Dışişleri Komiserliği'ne sekreter, ardından kontrolör olarak atandı. İvan Zalkind ile birlikte Çarlık Rusyası Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki gizli belgelerin yayınlanmasında önemli rol oynadı. 1918'de gönüllü olarak cepheye gönderilmiş ve Volga askeri filosunun komiseri görevinde bulunmuştu. Kasım 1918'de Kama'daki savaşta hayatını kayb etmiştir. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 179

¹⁰⁷ Шишкин, 2002: 19

¹⁰⁸ Polivanov Evgeny Dmitriyeviç (11.16.1891 – 01.26.1938) Smolensk'te dünyaya göz açtı. 1912'de Petersburg Üniversitesi Tarih-Filoloji fakültesinden mezun oldu. 1920 yılından Profesör ve Petersburg Üniversitesi'nde (1915-1921), Orta Asya Devlet Üniversitesi'nde (Средне-азиатский государственный университет-САГУ), Türkistan Şarkiyat Enstitüsü'nde (1921-26), Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (Коммунистический университет трудящихся Востока имени Сунь Ятсена- КУТВ) (1926-29) öğretim görevlisi oldu. Rusya Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüleri Birliği (Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук-РАНИОН) Dil ve Edebiyat Enstitüsü Dilbilim Bölümü Başkanı görevinde bulunmuştu. Taşkent, Semerkant, Bişkek (Frunze) üniversitelerinde öğretim görevlisi olmuştur (1931-38). Bkz. Милибанд, 1975: 443-444

¹⁰⁹ Залкинд, 1922: 55

¹¹⁰ Улам, 1974: 83

¹¹¹ Майский, 1922: 21

¹¹² Равич, 1971: 127

yayınlanması işi başlatıldı. İ. Zalkind bazı en önemli belgelerin tercümesini bizzat kendisi yapmış ve yayına hazırlamıştı¹¹³.

Sovyet Hariciyesi'nin çığır açan diğer önemli kurucularından biri Georgi Vasilyeviç Çiçerin olmuştu. Bu dönemde İngiltere'de olan Çiçerin savaşa ve Lenin'in sosyalist devrimini savaş ortamında başlatma fikrine karşı çıkmıştı. Savaşın durdurulmasına dönük faaliyetler başlatan Çiçerin'in, 1917 Şubat devriminden sonra Rus siyasi muhacirlerinin vatana dönme işlemlerini hızlandırma çabaları ve Bolşevikleri aktif bir şekilde desteklemesi, özellikle savaşın durdurulması ile ilgili yaptığı propaganda İngiliz istihbaratının dikkatini çekmişti. Kısa zaman sonra, 7 Ağustos 1917 tarihinde Çiçerin İngiliz yönetimi tarafından tutuklanmıştı. Lenin Çiçerin'in diplomasi konusunda yeteneğini yüksek seviyede değerlendirmiş ve onun Dışişleri masasında çalışması gerektiğini ileri sürmüştü¹¹⁴.

G. Çiçerin 1918 yılında İngiltere'den döndükten sonra¹¹⁵, geçici olarak Dışişleri Komiseri Yardımcısı olarak atandı ve L. Troçki'nin İttifak Devletleri ile görüşmek üzere Brest'te olması sebebiyle Dışişleri Komiseri'nin görevlerini yerine getirmeye başladı. Bu dönemde, ilk örgütlenme çalışmalarını yürüten, Brest müzakereleri için veri toplayan ve Brest ile Petrograd arasındaki tüm iletişimi kuran Dışişleri Komiserliği'nde sadece yüz çalışan vardı. L. Karahan¹¹⁶, Brest'teki delegasyon üyesi ve kâtabi olarak atanmış, G. Çiçerin Dışişleri Komiseri atandıktan sonra ise, Dışişleri Komiseri Yardımcısı olarak çalışmaya devam etmiştir. Dışişleri Komiserliği, 1918 Mart ayı başlarında az sayıda yönetici ve parti elemanları ile Petrograd'dan Moskova'ya taşındı¹¹⁷.

G. Çiçerin Bolşevikler arasında önemli siyasi etkiye sahip olmayan bir kişiydi ve 12 yıllık görevi boyunca hiçbir zaman Parti'nin beyin takımında yer almadı. Ancak, yabancı diller bilmesi, diğer ülkelerdeki tecrübesi ve centilmen kişiliği onu Sovyet diplomasi bürokrasisinde çok önemli bir mevkiye taşıdı. Ancak önemli kararlar hiçbir zaman G. Çiçerin tarafından verilmiyordu, hatta halefi M. Litvinov karar alma mekanizmasında ondan daha

¹¹³ Залкинд, 1922: 56

¹¹⁴ Korkmaz, 2016: 622

¹¹⁵ G. Çiçerin İngiltere'de siyasi faaliyeti sebebi ile hapse atıldıktan sonra L. Troçki serbest bırakılmadığı halde Petrograd'da olan İngilizlere karşı misilleme yapmakla tehdit etmişti. Bundan kısa zaman sonra G. Çiçerin serbest bırakılmış ve Rusya'ya dönmüştü. Bkz: Троцкий, 1991: 336

¹¹⁶ Karahan (gerçek soyadı Karahanyan) Lev Mihayloviç (1889-1937) Sovyet devlet adamı, diplomat. 1917'den itibaren diplomatik görevde bulunmuştur. Kasım 1917'den Mart 1918'e kadar-Brest-Litovsk'ta Almanya ile müzakerelerde Sovyet delegasyonu üyesi ve sekreteri olmuş, 1918-1921'de RSFSC Dışişleri Komiseri Yardımcısı görevinde çalışmıştır. 1921-22'de RSFSR'nin Polonya'daki Yetkili Temsilcisi, 1922-23'te yeniden Dışişleri Komiser Yardımcısı olmuştur. 1923-27'de SSCB'nin Çin'deki Yetkili Temsilcisi, aynı zamanda 1925-27'de SSCB'nin Dışişleri Komiser Yardımcısı görevlerini yürütmüştür. 1927-34'te SSCB Dışişleri Komiseri Yardımcısı, 1934-37'de SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi olmuştur. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 15

¹¹⁷ Канторович, 1922: 52

etkiliydi¹¹⁸. Buna rağmen, Sovyet Rusya'yı saygın kılan kişi, Georgi Çiçerin olmuşdu. Zira kendisi 1918'den 1930'a kadar Dışişleri Komiseri olduğu sürece gece-gündüz çalışmıştı¹¹⁹.

İç savaş yıllarında (1918-1922), Dışişleri Komiserliği'nin çok sayıda elemanı orduya, bazıları merkezi devlet kurumlarına, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne, Komünist Enternasyonal'ine gönderildi¹²⁰. G. Çiçerin V. Lenin'e yazdığı 5 Mayıs 1920 tarihli yazısında, A.V. Kolçak ve A.İ. Denikin'e karşı seferberlik zamanı komiserliğin tamamen boşaldığını¹²¹ ve şimdi büyük güçlkle yavaş yavaş eski haline getirildiğini yazıyordu. Büyük çabalardan sonra seferber edilen çalışanlar geri gönderiliyordu. Çiçerin bu işte Çeka'nın¹²² yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtiyordu¹²³.

Sovyet Hariciye heyeti çoğunlukla Ruslardan ibaretti, ancak Yahudi, Ukraynalı ve diğer milletlerin üyeleri de bulunuyordu¹²⁴. Dışişleri Komiserliği'nde, Çarlık Rusya'da yaşamak zorunda kaldıkları büyük zorluklar ve yasaklar nedeniyle, devrimci ruhla dolu olan ve çoğu zaman siyasi muhacir olmuş çok sayıda Yahudi vardı. Bilindiği gibi, ilk yıllarında Bolşevik liderlerinin de çoğu Yahudilerden oluşuyordu¹²⁵. Yıllar sonra Vyaçeslav Molotov¹²⁶, Dışişleri Komiserliğini devraldığında İ. Stalin'in kendisine "Yahudi Komiserliğini temizleyin" dediğini söylemiştir. Nitekim Yahudi kökenli çalışanlar yurtdışındaki Sovyet Temsilcileri arasında mutlak çoğunluğu oluşturuyordu¹²⁷.

¹¹⁸ Ulam, 1974: 84

¹¹⁹ Rosser, 1969: 123

¹²⁰ Пересыпкин, 1990: 347

¹²¹ Benzer şekilde Anadolu'da Milli Mücadelenin ilk aşamasında, pek az Hariciye Nezareti personeli Anadolu'ya geçebilmişti. Bu dönemde yeni teşkilatın kadrosu ordu mensuplarından, Dâhiliye ve diğer kurumlardan, lisan bilen az sayıdaki kişiden oluşuyordu. Bkz. Çakmak, 2020: 357-358

¹²² Çeka - Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu (Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем). 1917 yılından 1922'ye kadar devlet güvenliğinden sorumlu olmuştur. Adı daha sonra Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu (Всероссийская чрезвычайная комиссия -ВЧК), 1923 yılından itibaren ise GPU (Государственное политическое управление-ГПУ) olarak değiştirildi. Vladimir Lenin'in kararnamesi ile kurulan ve Feliks Dzerjinski tarafından yönetilen idare, polis ve istihbarat işlevlerini yerine getirmekle yükümlüydü. Bkz. Диденко, 2002: 584

¹²³ РГАСПИ, Фонд 159, Опись 2, Дело 1, 5 май 1920: 3

¹²⁴ Uldricks, 1972: 213

¹²⁵ Lensen, 1964: 262

¹²⁶ Molotov (Skryabin) Vyaçeslav Mihayloviç (1890 -1986) Sovyet politikacı ve diplomat. 1906 yılından Komünist Parti üyesi. 1920'de Ukrayna Komünist Partisi (b) Merkez Komitesi sekreteri, 1921-30 yılları arasında ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri olmuştur. 1930-41 yıllarında SSCB Halk Komiserleri Konseyi başkanı, 1941-46 SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Yardımcısı, aynı zamanda 1939-49 ve 1953-56 yılları arasında SSCB Dışişleri Komiseri (1946 yılından sonra Bakan) görevinde bulunmuştur. 1957-60 yıllarında SSCB'nin Moğolistan Halk Cumhuriyeti Büyükelçisi, 1960-62 yıllarında ise SSCB'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunda daimi temsilcisi olmuştur. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 237

¹²⁷ Resis, 2000: 35

1.2. Sovyet Dışışleri Komiserliği'nin Kurumsal Yapısı

İvan Zalkind, dışışleri görevlilerini ve parti üyelerini seferber ederek Petrograd'da bulunduğu süre zarfında Dışışleri Komiserliği'nin bina ve arşivlerinin korunmasını sağladı. Kısa zamanda Komiserliğin aşağıda belirtilen büroları kuruldu:

- 1) Doğu Bürosu¹²⁸.
- 2) Ekonomi-Hukuk Bürosu.
- 3) Vizeler Bürosu.
- 4) Savaş Esirleri Bürosu.
- 5) Krediler ve Nakil Bürosu
- 6) Haber Bürosu, (daha sonra Basın Bürosu olarak yeniden adlandırıldı)¹²⁹.
- 7) İktisadi Büro¹³⁰.

Vizeler Bürosu, Savaş Esirleri Bürosu, Krediler ve Nakil Bürosu özellikle büyük önem arz etmekteydi. Nitekim Dünya Savaşı binlerce savaş esirine bakma ihtiyacını yaratmış, ayrıca yurt dışına gitmiş Rus vatandaşlarına para transferi ciddi sorun haline gelmişti. Bütün bu görevler Dışışleri Komiserliği'ne verilmişti¹³¹.

Başlangıçta Dışışleri Komiserliği bünyesinde kurulan bu büroların görev ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmişti:

Dışışleri Komiserliği Basın Bürosu'nun görevleri şunlardı: a) Bilgi toplamak ve özetleri derlemek; yabancı devletlerin siyasi ve ekonomik yaşamına dair genel bir bakış oluşturmak b) Sovyetlerin yurtdışındaki diplomatik temsilcilerini Sovyetlerin ekonomik ve siyasi yaşamındaki önemli olaylar hakkında bilgilendirmek c) Dışışleri Komiserliği yayınlarını hazırlamak d) Sovyetlerde yayınlanan basın ve yabancı basın ile ilişkiler e) Yayıncılık ve kütüphane işleri¹³².

Ekonomi-Hukuk Bürosu'nun görevleri arasında her türlü anlaşma maddelerinin hazırlanması, bu anlaşmaların taslaklarının geliştirilmesi, uygulanmalarının denetlenmesi,

¹²⁸ Doğu Bürosu başkanı Çarlık Dışışleri Bakanlığı'nın eski bir çalışanı ve Doğu uzmanı olan A.N. Voznesenski seçildi. A.N. Voznesenski 1920 yılının ortalarına kadar Dışışleri Komiserliği'nde çalışmasını sürdürdü. Bkz. Канторович, 1922: 52

¹²⁹ "Dışışleri Komiserliği Habercisi" (aylık olarak) (Вестник НКВД) ve "Dışışleri Komiserliği Belleteni"ni (haftalık olarak) (Бюллетень НКВД) periyodik olarak tirajlayan Yayın Bürosu, Dışışleri Komiserliği'nin tüm enformasyon çalışmasını yürütmekteydi. Bkz. Канторович, 1922: 54

¹³⁰ 1) Отдел Востока.

2) Экономическо-Правовой Отдел.

3) Отдел Виз.

4) Бюро по делам военнопленных.

5) Отдел денежных ссуд и переводов.

6) Информационное Бюро, переименованное впоследствии в Отдел Печати.

7) Хозяйственный Отдел.

Bkz. Канторович, 1922: 52

¹³¹ Канторович, 1922: 52

¹³² Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1928 года, 1928: 69

uluslararası ilişkilerle ilgili çeşitli hukuki sorunların çözümü, yurtdışındaki Sovyet konsoloslukları ve Sovyetlerin sınırlarındaki yabancı konsolosluk işlerinin düzenlenmesi yer alıyordu¹³³. G. Çiçerin Mayıs 1920’de V.Lenin’e gönderdiği bir yazısında, anlaşmaların hazırlanması, uygulanması ve uluslararası ilişkiler meselelerinden sorumlu olan Ekonomi-Hukuk Bürosu’nun geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu vurguluyordu. Mektup’da eski uzmanların bu işe alına bileceği, ancak onlar için iyi koşullar yaratılması gerektiğini belirtiyordu¹³⁴. Konsolosluk işleri de başlangıçta Ekonomi-Hukuk Bürosu’nun ilgi alanındaydı. 1923’te bu Büro’nun bir parçası olarak bir Konsolosluk altşubesi oluşturuldu. 1920’lerin sonlarında Konsolosluk Şubesine, 1930’ların sonlarında ise Konsolosluk Bürosu’na dönüştürüldü¹³⁵.

Asya ve Afrika ülkeleri ile diplomatik ilişkiler, bu ülkelerin siyasi ve ekonomik durumunun incelenmesi, onların Sovyetler’le siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gözlemlenmesi, Sovyetler Birliği’deki bu ülkelerin diplomatik temsilcileri ile bağlantıyı Doğu Bürosu yönetiyordu¹³⁶. İlk yıllarda (1917-1918) Dışişleri Komiserliği’nin Doğu Bürosu’nu Y.D. Polivanov ve A.N. Voznesenskiy yönetmişti. Büronun “Müslüman basını” alt şubesi de faaliyet gösteriyordu. 1918’de Doğu ve Afrika ülkeleriyle diplomatik ilişkiler Dışişleri Komiseri Yardımcısı (Doğu İşleri için) tarafından yönetiliyordu¹³⁷. 3 Ağustos 1919’da G. Çiçerin Vladimir Lenin’e “*Doğu işlerini yönetmesi için Müslüman olan birinin atanması hakkında*” yazı göndermişti. Bu yazıda G. Çiçerin, “*Yakın Doğu Bürosu yönetimine bir Müslüman’ın atanmasının (atanan kişinin dünya siyasetinde yeterince bilgili olması şartıyla), olumlu algı yarata bileceğini*” belirtiyordu¹³⁸. 1919 yılında Müslüman ülkelerle ilişkiler, Dışişleri Komiserliği’nin “*İslam ülkeleri Yakın Doğu Bürosu*” idaresi altına alındı. Neriman Nerimanov¹³⁹ 1919 yılında bu büronun başına getirildi. 1923 yılında Doğu Bürosu’nun yeniden düzenlenmesi ile *Yakın Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu* şubeleri oluşturuldu¹⁴⁰. Dışişleri Komiserliğinde 1934 yılında yapılan değişikliğe göre Türkiye işleri ile de meşgul olduğu halde bu gösterilmeden yalnız İran, Afganistan ve Arabistan işlerini yöneten Birinci

¹³³ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 158

¹³⁴ РГАСПИ, Фонд 159, Опись 2, Дело 1, 5 май 1920: 4

¹³⁵ Crowley, 1970: 8-9

¹³⁶ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1928 года, 1928: 68

¹³⁷ Crowley, 1970: 17

¹³⁸ Выгодский, 1960: 33

¹³⁹ Neriman Necef oğlu Nerimanov 2 Nisan 1870’de Tiflis’te dünyaya göz açtı. 1890’da Gori Öğretmenler Okulu’ndan, 1908’de ise Novorossiysk Üniversitesi (Odessa) Tıp fakültesinden mezun oldu. Güney Kafkasya’da Sovyet rejiminin kurucularından biridir. RSFSC Dışişleri Komiserliği Yakın Doğu Bürosu müdürü, Uluslar Halk Komiseri yardımcısı (1919 yılından) görevlerinde bulunmuştur. Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve SSCB Merkez Yürütme Komitesi’nin başkanlarından biri (1925’e kadar) olmuştur. Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nın katılımcısı ve organizatörlerinden biridir (Bakü 1920). Bkz. Милибанд, 1975: 377

¹⁴⁰ Crowley, 1970: 18

Doğu İdaresi işleri Dışişleri birinci Komiser muavinliğine (Nikolay Krestinski) verilmiştir¹⁴¹. Komiserlik Dünya'nın ana coğrafi bölgelerine göre örgütlenmişti ve temel işlevlerine göre başka ülkelerdeki benzer departmanlarla büyük bir farklılık göstermiyordu¹⁴².

Moskova'ya taşındıktan sonra Dışişleri Komiserliği gelişmeye ve genişmeye başladı. 1918 yılının ilk yarısında önceki bürolara ek olarak aşağıdaki bürolar kuruldu:

- 8) Orta Avrupa Bürosu (daha sonra Batı Avrupa Bürosu olarak yeniden adlandırıldı)
- 9) Tarafsız Ülkeler Bürosu (1919 yılında çok kısa bir süre faaliyet göstermişti)
- 10) Romanya Bürosu
- 11) Ukrayna Bürosu
- 12) Diplomatik Kuryeler Bürosu
- 13) Mali Büro
- 14) Kadrolar Bürosu¹⁴³.

1918 yılının ortalarında, kararların kabulü ve diplomatik görevliler tarafından uygulanması için, parti-devlet mekanizması oluşturulmuştu. İlk önce belgeler Dışişleri Komiserliği tarafından hazırlanıyor, ardından değerlendirilmek üzere Orgbüro (организационное бюро) ve Halk Komiserleri Konseyi kâtipliğine sunuluyordu. Düzeltmeler gerekiyorsa, yeniden Dışişleri Komiserliği tarafından tamamlanıyor ve parti düzeyinde onaylanması halinde diplomatik görevliler tarafından uygulanıyordu. Mevcut sistem Sovyetlerin bütün dönemi boyunca uygulanmaya devam etmiştir¹⁴⁴.

6 Haziran 1921 tarihinde Halk Komiserleri Konseyi tarafından onaylanan kararlara göre, Dışişleri Komiserliği'ne aşağıdaki görevler verildi: a) Diplomatik ilişkiler, müzakereler ve Halk Komiserleri Konseyi'nin yabancı devletlerle yapılan sözleşmeler ve anlaşmalar hakkındaki kararlarının uygulanması. b) Yabancı devletlerin siyasi ve ekonomik yaşamı hakkında her türlü bilgi toplanması ve ona dayanarak Hükümetin kapsamlı bilgilendirilmesi. c) Sovyet hükümetinin çıkarlarını gözetmek adına yabancı basında, devletin sosyal ve ekonomik yaşamı hakkında doğru bilgiler verilmesine dikkat edilmesi. d) RSFSC'nin dış politik ve ekonomik çıkarlarının ve yabancı ülkelerdeki Sovyet vatandaşlarının haklarının korunması. e) Yabancı devletlerle yapılan anlaşmaların uygulanmasına öncülük etmek, ilgili

¹⁴¹ TDA, 571 / 34844-136783-72, (1934-05-21)

¹⁴² Aspaturian, 1972: 230

¹⁴³ 8) Отдел Срединной Европы (впоследствии переименованный в Отдел Запада).

9) Отдел Нейтральных Стран (существовавший весьма недолгое время в 1919 году).

10) Румынский Отдел.

11) Украинский Отдел.

12) Отдел Дипломатических курьеров, организовавший связь между Наркоминделом и открывшимися после заключения Брестского мира нашими посольствами за границей.

13) Финансовый Отдел.

14) Отдел Личного Состава. Вкз. Канторович, 1922: 52

¹⁴⁴ Торкунов и Панов, 2015: 27

Sovyet kurumlarına, bu anlaşmaların oluşturduğu değişiklikleri yerine getirmekte yardımcı olmak ve yasal yükümlülükleri yerine getirmede RSFSC'deki yabancı ülke temsilcilerine destek sağlanmak¹⁴⁵.

Dışişleri Komiserliği'nin hukuki ve kurumsal yapısındaki önemli değişiklik, 1922'te Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri tarafından SSCB'nin kurulmasıyla gerçekleşti¹⁴⁶. RSFSC Dışişleri Komiserliği, Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserliği'ne dönüştürüldü¹⁴⁷.

Diplomatik eşitlik ilkesine göre, “burjuva ülkelerden” olan diplomatlar kendi yönetici sınıfının temsilcisiydi. Ancak Sovyet temsilcileri burjuva sınıfını değil, sadece “emekçi sınıfı” temsil ediyordu¹⁴⁸. Nitekim Brest-Litovsk'a giden ilk Sovyet delegasyonunda bir işçi, bir köylü ve bir asker de vardı. Bolşevikler Viyana Kongresi tarafından belirlenen tüm diplomatik unvanların kaldırıldığını ilan ettiler ve bundan sonra yurtdışındaki Sovyet misyonlarının yöneticileri “Yetkili Temsilci” (Полномочный представитель¹⁴⁹) olarak bilinecektir¹⁵⁰. Tüm diplomatik unvanları eşit “Yetkili Temsilci” rütbesine indirgeyen 1918 kararnamesi, uygulamada pek başarılı olmasa da, 1941 yılına kadar yürürlükte kaldı¹⁵¹.

Geleneksel diplomatik unvanlar Viyana Kongresinde, “*Diplomatik temsilcilerin unvanları hakkında*” başlıklı bir belgeye dayanıyordu. Bu karara esasen aşağıdaki diplomatik temsilci unvanları oluşturulmuştu: 1) Büyükelçiler ve Papalık elçileri (Nuncio) 2) Olağanüstü temsilci (fevkalâde murahhas)¹⁵² 3) maslahatgüzarlar (chargé d'affaires). 1818 yılında Aachen Kongresinde imzalanan tutanak, mukim elçi (resident minister) rütbesini ilave ederek Viyana Protokolünü tamamlamıştı. Diplomatik temsilcilerin rütbelerine göre sıralanması bu şekildeydi: 1) Büyükelçi ve Nuncio 2) Olağanüstü Elçi 3) Mukim Elçi 4) Maslahatgüzar¹⁵³.

Maslahatgüzar (*Chargé d'Affaires*), büyükelçinin bulunmadığı durumlarda onun görevini yerine getiren görevliye verilen unvandır. Maslahatgüzarlar, Büyükelçiye benzer imtiyazlara sahip olup, eşit muamele görmeyi hak ediyordu¹⁵⁴.

Diplomatik açıdan sınırsız yetkilere sahip olanlara murahhas elçi deniliyordu. Geçici elçiler için kullanılan fevkalade unvanı, büyükelçinin büyük saygıya sahip olduğunu göstermek için genellikle onlara da verilirdi¹⁵⁵.

¹⁴⁵ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 156-157

¹⁴⁶ Uldricks, 1972: 139

¹⁴⁷ Uldricks, 1972: 140

¹⁴⁸ Aspaturian, 1972: 232

¹⁴⁹ 1937 yılında atanan Sovyet Büyükelçisi Mihail Karski'ye kadar dönemin Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti resmi kayıtlarında Sovyet Büyükelçileri “Salâhiyyettar Mümessil” olarak geçiyor. Bkz: Aral, 1968: 1098

¹⁵⁰ Craig and Gilbert, 1953: 242

¹⁵¹ Aspaturian, 1972: 232

¹⁵² Extraordinary and Plenipotentiary envoy

¹⁵³ Потемкин, 1945: 773

¹⁵⁴ Çakmak, 2020: 191

Büyükelçilerin tam unvanı “Olağanüstü ve Yetkili Büyükelçi” (Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire), elçilerin unvanıysa “Olağanüstü Elçi ve Yetkili Bakan” (Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire) şeklindeydi¹⁵⁶. Yetkili Temsilci (polpred¹⁵⁷) unvanının bulunmamasından kaynaklanan protokol zorlukları nedeniyle, Sovyet temsilcilerinin itimatnamelerinde uluslararası ilişkilerde kabul olunmuş unvanlara denk sınıflandırma kullanılıyordu¹⁵⁸. Diplomatik unvanların eski düzenin sembolü olarak reddedilmesi ve diplomatların sadece *vatandaş (citoyen)* unvanına sahip olması kararı Fransız Devrimi’nde de uygulanmıştı¹⁵⁹.

Diplomatik geleneği ve gizliliği reddeden Bolşevikler, kendi yöntemlerini dünyaya dayatmaya çalışarak, geleneksel uluslararası ilişkiler yerine, diplomasiyi daha çok ideolojik hedefleri için kullanmaya başladılar¹⁶⁰. Ekim 1920 tarihinde Meclis’teki konuşmasında Moskova’daki görüşmeleri hakkında malumat veren Yusuf Kemal Bey, Sovyet Dışişleri Komiserliği’nde bir çok diplomatik kural ve geleneklerin uygulanmadığı ve ortadan kaldırıldığının altını çizmekte ve yurt dışından gelen heyetlerin karşılanması ve görüşme talepleri gibi protokol işlemlerinin diplomasi usulünde uygulanan kurallarının tamamen kaldırıldığına dikkat çekiyordu¹⁶¹.

Bununla birlikte 1925 yılına gelindiğinde Dışişleri Komiserliği artık geleneksel tarz kuruluşa sahipti. Nitekim Ocak 1925 yılında Dışişleri Komiserliği şu şekildeydi;

- 1) İdare Kurulu Sekreterliği
- 2) Şifre bölümü
- 3) Batı Bürosu:
 - Orta Avrupa Şubesi
 - Balkan ülkeleri Şubesi
 - Baltık ülkeleri Şubesi
 - İskandinav ülkeleri Şubesi
 - İngiltere, Amerika ve Latin ülkeleri Şubesi
- 4) Doğu Bürosu:
 - Yakındoğu Şubesi
 - Ortadoğu Şubesi
 - Uzak Doğu Şubesi

¹⁵⁵ Çakmak, 2020: 188

¹⁵⁶ Потемкин, 1945: 774

¹⁵⁷ Полномочный представитель

¹⁵⁸ Торкунов и Панов, 2015, 28

¹⁵⁹ Kocho-Williams, 2006: 84

¹⁶⁰ Kocho-Williams, 2006: 86

¹⁶¹ Balabanlılar, 1999: 159

- 5) Ekonomi-Hukuk Bürosu
- 6) Basın ve Enformasyon Bürosu
- 7) Yönetim Bürosu:
 - Sekreterlik
 - İdari Şube
 - Mali Şube
 - Vizeler ve Diplomatik Kuryeler Şubesi
 - Literatür ve Yayıncılık Şubesi
 - İletişim Şubesi
 - İktisadi Şube
 - Nakliye Şubesi¹⁶².

Dışişleri Komiserliği'nin idaresi, başlangıçta ortak sorumluluk ilkesine uygun olarak bir İdare Kurulu'na emanet edildi. Dışişleri Komiseri, diğer üç veya dört üst düzey yetkiliden oluşan bu kurulla, yetki ve sorumluluğu paylaşmak zorunda kaldı¹⁶³. G. Çiçerin'in tartışmasız bir şef olmaktan daha çok "*primus inter pares*"¹⁶⁴ olduğu idare kurulu farklı fikirlerin olduğu bir organdı¹⁶⁵. G. Çiçerin Aralık 1924'de A.İ. Rıkova yazdığı yazısında: "*ihtilafdan kaçmak için çoğu zaman İdare Kurulu müzakerelerinde çokluğun dediklerini kabul etmek zorunda kalıyorum. Çoğu zaman Politbüro'da savunduğum fikirler benim değil, İdare Kurulu'nun*

¹⁶² Список отделов, частей и комиссий НКВД на 1-ое января 1925 г.

Секретариат Коллегии

Шифрчасть и Секретная часть

Отдел Запада:

П/отдел Центральной Европы

П/отдел Балканских стран

П/отдел Прибалтики

П/отдел Скандинавских стран

П/отдел стран Англии, Америки и Романских стран

Отдел Востока:

П/отдел Ближнего Востока

П/отдел Среднего Востока

П/отдел Дальнего Востока

Экономическо-Правовой отдел

Отдел Печати и Информации

Управление делами:

Секретариат

Административно-Организационная часть

Финансовая часть

Часть Виз и Дипкурьеров

Литературно-Издательская часть

Часть Связи

Хозяйственная часть

Транспортная часть. Вкз. Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР (Приложение к годовому отчету), 1925: 10

¹⁶³ Aspaturian, 1972: 229

¹⁶⁴ Eşitler Arasında Birinci

¹⁶⁵ Craig and Gilbert, 1953: 252

aldığı kararlar oluyor. Sorumluluğum ¼ sınırlı, çünkü İdare Kurulu'nda dört kişiyiz. Bu sistemin gereksiz bürokratik zorluklar yarattığını ve pasifliğe yol açtığına inanıyorum. Ben sadece sözde Halk Komiseri ünvanı olan, İdare Kurulu'nun dört üyesinden biriyim” diye serzenişte bulunmuştu¹⁶⁶.

1921 yılının sonuna kadar Dışişleri Komiserliği İdare Kurulu G. Çiçerin, L. Karahan ve M. Litvinov'dan oluşuyordu. 21 yılının sonunda, M. Litvinov'un Estonya'ya, L. Karahan'ın Polonya'ya Yetkili Temsilci atanmasından sonra, İdare Kurulu'na V.R. Menjinski ve P.P. Gorbunov da dâhil edilmişti¹⁶⁷.

Özellikle Dışişleri Komiseri G. Çiçerin'le İdare Kurulu¹⁶⁸ üyelerinden biri olan M. Litvinov'un anlaşılmadığı Kremlin'de de iyi biliniyordu. Çiçerin 16 Ocak 1928'de Kliment Vorosilov'a yazdığı mektubunda M. Litvinov'a artık tahammul edemediği ancak, Politbüro'nun ona değer verdiğini ve kendisinin M. Litvinov'dan uzaklaşmak için taşrada küçük bir göreve atanmayı isteyeceğini yazıyordu¹⁶⁹. 14 Şubat 1929'da L. Karahan'a mektubunda, hiçbir durumda, fiili Dışişleri Komiseri M. Litvinov'un veya başka birisinin kuklası olmayı kabul etmeyeceğini yazıyordu¹⁷⁰. Çiçerin yaşadığı kronik hastalık nedeniyle sık sık Avrupa'ya tedavi için gidiyordu. Bu sebeple Dışişleri Komiserliği işleri ile istediği şekilde ilgilenemediği için 1928 yılından sonra fiilen Dışişleri Komiserliği'ni yöneten Maksim Litvinov¹⁷¹ oldu. 1930 yılında resmi şekilde M. Litvinov göreve gelmişti. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Çiçerin sadece sağlık durumu sebebi ile değil, aynı zamanda dış politika konusunda İ. Stalin'le, farklı bakış açısına sahip olduğu ve özellikle onun tarafından pek sevilmediği için görevinden uzaklaştırılmıştı¹⁷². Çiçeri, Stalin'in hiçbir yabancı dil bilmediği ve Avrupa hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı için Dışişleri konusunda yanılığa düşeceği hususunda emindi¹⁷³.

¹⁶⁶ РГАСПИ, Фонд 159, Опись 2, Дело 1, 12.12.1924: 45

¹⁶⁷ Канторович, 1922: 54

¹⁶⁸ 15 Mart 1934 tarihli karar ile İdare Kurulu kaldırılmış ve her Komiser kendi komiserliğinin bütün işlerinde tam yetkili hale gelmiştir. Bu Dışişleri Komiserliği için de geçerli olmuştur. Bundan ilave Dışişleri Komiserliği'nin önceki üç muavinliği ikiye indirilmiştir. Bkz. TDA, 571 / 34844-136783-73, (1934-06-21).

¹⁶⁹ Генис, 2012: 74

¹⁷⁰ Генис, 2012: 74

¹⁷¹ Litvinov Maksim Maksimoviç (gerçek adı Wallach Max) (1876-1951) - Sovyet devlet adamı ve diplomat. 1898 yılından Komünist Parti üyesi. 1918'de Sovyet Rusya'nın İngiltere'deki diplomatik temsilcisi olarak atanmış, ancak İngiliz hükümeti tarafından yetkileri tanınmamıştır. 1918-21 yılları arasında RSFSC Dışişleri Komiserliği İdare Kurulu üyesi, aynı zamanda 1920'de RSFSC'nin Estonya'daki Yetkili Temsilcisi görevinde bulunmuştur. 1921-30 yılları arasında SSCB Dışişleri Komiseri Yardımcısı olmuştur. 1930-39 yıllarında SSCB Dışişleri Komiseri, aynı zamanda 1934-38 yıllarında SSCB'nin Milletler Cemiyeti Temsilcisi olmuştur. 1941-46 yılları arasında SSCB Dışişleri Komiser Yardımcısı, aynı zamanda 1941-43 yıllarında SSCB'nin ABD'de Büyükelçisi ve 1942-43 yıllarında SSCB'nin Küba'daki elçisi görevlerini yürütmüştür. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 147

¹⁷² Haslam, 1983: 10, 11, 14

¹⁷³ Korkmaz, 2016: 635

M. Litvinov 1930 yılında Dışişleri Komiseri olduktan sonra yabancı basın muhabirleri ile yaptığı röportajda atanmasının Sovyet dış politikasında herhangi bir değişiklik anlamına gelmediğini söylemişti. Bunun sadece G. Çiçerin’le on yıl çalıştığı ve son iki yıldır fiili Dışişleri Komiseri olduğu için değil, aynı zamanda Sovyet devlet düzeni ile de bağlantılı olduğunun altını çizmiştir¹⁷⁴. Bununla beraber, M. Litvinov Anglofil olmasıyla biliniyordu ve bu Sovyetlerin Rapollo Antlaşmasından (1922) sonra Avrupada pro-alman politikasıyla biraz çatışıyordu. Bu sebeple Almanya’da Sovyet Yetkili Temsilcisi olmuş Nikolay Krestinski¹⁷⁵ M. Litvinov’la beraber Dışişleri Komiseri görevine ikinci en önemli aday sayılıyordu¹⁷⁶.

Stalin’in 3 Mayıs 1939’da Maxim Litvinov’u görevden alması Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası arasında yakınlaşmanın bir sonucuydu. Her ne kadar Sovyet dış politikasının kontrolü İ.Stalin’in elinde olsa da, M. Litvinov’un görevden alınmasının ve onun yerine V. Molotov’un geçmesinin, Sovyet Dış politikasının değişimi ve M. Litvinov’un Batı’ya olan yöneliminin reddedilmesinden kaynaklanıyordu. V. Molotov’un atanması Sovyetler Birliği’nin Nazi Almanyası ile Saldırmazlık Paktı imzalamasını, Fransa ve İngiltere ile ittifaktan uzaklaşmasını kolaylaştırmıştır¹⁷⁷.

1.3. Sovyetlerin Doğu Politikasının Oluşumu

Sovyet dış politikasının temel prensipleri Vladimir Lenin’in “*Barış Kararnamesi*”nde ortaya konmuştu. Bunlar “*proleter enternasyonalizmi*” ve “*barış içinde bir arada yaşama*” politikasıydı. Bu kararnamede bir yandan, burjuvaziye devirmek ve komünist rejimler kurmak için mücadele eden emekçi sınıfına destek ifade ediliyor, diğer yandan kapitalist devletlerle barış içinde yaşama ve onlarla iyi ilişkiler kurma hedefleniyordu. Her iki politikanın aynı anda yürütülebileceğine inanılıyordu¹⁷⁸.

Sovyet hükümeti 24 Kasım 1917 tarihinde Rusya’daki ve Doğu’daki Müslümanlar’a yönelik bir bildiri yayınladı. Bildiride, Sovyet Rusya’nın, Çarlık Rusya dönemindeki sömürgeci politikadan tamamen vazgeçtiği ifade ediliyordu. Bildiride aynı zamanda çarın, İstanbul’un ele geçirilmesine ilişkin gizli anlaşmalarının geçersiz olduğu ve İstanbul’un Türkler’in elinde kalması gerektiği beyan ediliyordu¹⁷⁹. Benzer şekilde, RSFSC Dışişleri Komiserliği, Petrograd’daki İran elçisine gönderdiği 14 Ocak, 1918 tarihli notasıyla Halk

¹⁷⁴ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Edited by Second Series, Volume VII, 1958: 145

¹⁷⁵ Krestinski Nikolay Nikolayevič (1883-1938) - Sovyet devlet adamı ve diplomat. 1903 yılından Komünist Parti üyesi. 1921-22 yıllarında Almanya’daki Sovyet temsilcisi, 1922-30 yılları arasında ise Almanya’daki Sovyet Yetkili Temsilcisi görevinde bulunmuştu. 1930-37 yıllarında SSCB Dışişleri Komiseri Yardımcısı olmuştur. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 113-114

¹⁷⁶ Haslam, 1983: 15

¹⁷⁷ Resis, 2000: 33

¹⁷⁸ Zickel, 1991: 401-402

¹⁷⁹ Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 10

Komiserleri Konseyi'nin 1907 tarihli Anglo-Rus anlaşmasını feshettiğini ilan etti. İran'daki tüm Rus askeri birlikleri Aralık 1917 - Ocak 1918 tarihleri arasında oradan çıkarılmıştı¹⁸⁰.

Sovyet Rusya 1917-1920 yılları arasında güçlü kapitalist devletlerle karşı karşıya kalan zayıf dönemindeydi. Bu aynı zamanda iç savaş ve Almanya başta olmak üzere, sanayileşmiş ülkelerde yaklaşan dünya devrimi hakkındaki hayaller dönemiydi. Sovyet Rusya, iç ve dış sorunlarla mücadele ediyordu. Lenin, kısa ömürlü Komünist rejimleri (Macaristan, Bavyera, Baltık ülkeleri ve Finlandiya'da) etkili bir şekilde destekleyemese de, dünya devrimi hayalinden vazgeçmiyordu¹⁸¹. Mevcudiyetinin ilk on yılında, Sovyet Hükümeti "Kapitalist" ülkelerin diplomatik cephesini sadece üç bölgede kırabilirdi. Bunlar Almanya, Çin ve İslam Dünyası'ydı. Özellikle yakın komşuları olan Türkiye, İran ve Afganistan'ın coğrafi konumu bu bakımdan Sovyetler için çok elverişliydi. Çünkü Büyük Güçler Sovyet Hükümeti'nin bu devletlerle doğrudan ilişkiler kurmasına engel olamıyordu¹⁸².

Bolşevikler iktidara geldikten sonra, Devletin Doğu politikası esasen Uluslar Halk Komiserliği ve Dışişleri Komiserliği ile Komintern'in sorumluluğundaydı. Yine de Stalin'in başında bulunduğu Uluslar Halk Komiserliği, Sovyetler'in Doğu Politikası'nı düzenlemeye diğer tüm kurumları geride bırakmıştı¹⁸³. Ancak 1918-1919 yılları arasında Bolşevikler'in Doğu Politikası, Ankara, Delhi veya Pekin'den çok Bakü, Tiflis ve Taşkent'i kapsıyordu. 1920 yılında Avrupa'daki devrimci dalganın gerilemesinden sonra Asya'ya karşı daha aktif bir ilgi uyandı¹⁸⁴.

Lenin, "burjuva-demokratik" yerine "ulusal-devrimci" olarak adlandırmayı tercih ettiği Doğu'daki ulusal harekâtlar ile geçici bir ittifaka karşı değildi. Lenin, bu geçici ittifakın Sovyetler'in bu ülkelerdeki işçi ve köylüleri örgütleme ve bilgilendirme faaliyetine engel olunmaması şartıyla mümkün olabileceğini belirtiyordu¹⁸⁵. 23 Nisan 1919 tarihinde "İzvestiya"nın baş yazısı "*Türk Devrimi*"ne ayrılmıştır. Gazeteye göre gelişen huzursuzluk "*Asya'daki ilk Sovyet devrimi*"nin habercisiydi. Bu devrim, İtilaf devletlerini Sovyet Rusya'ya karşı kullandıkları üslerinden yoksun kılacaktı¹⁸⁶. Batı'da sosyalist devrimden ümidini kesen Bolşevikler, 1920'li yıllardan itibaren umutlarını Doğu ülkelerinde Bolşevizm'in yayılmasına, özellikle Türkiye ve İran'da "ulusal-devrimci" hareketin sosyalist bir devrime dönüşeceğine bağlamıştı¹⁸⁷. Sovyet tarihçileri arasında Türk Milli Mücadelesi'nin başarısının Ekim

¹⁸⁰ Кирилин, 1986: 95

¹⁸¹ Kulski, 1959: 138

¹⁸² Toynbee, 1929: 358-359

¹⁸³ I. Al-Husaini, 1976: 30

¹⁸⁴ Laqueur, 1959: 8

¹⁸⁵ Laqueur, 1959: 18

¹⁸⁶ Yerasimos, 2000: 103

¹⁸⁷ Гасанлы, 2008: 19

Devrimi ile bağlantılı olduğunu iddia etmek çok yaygındı¹⁸⁸. Nitekim 1921’de M.Pavloviç, İtilaf ajanlarının raporlarına ve Avrupa gazetelerindeki haberlere atıfta bulunarak Anadolu’da zenginden fakire, bütün halkın Bolşevikler’in gelişini beklediğini yazıyordu¹⁸⁹. G. Çiçerin 1923 yılında Büyük Güçler’in Sovyet Rusya’dan korktukları için Türkiye’ye “taviz verdiklerini” iddia ediyordu. Türkiye-Batı ilişkilerinin en gergin olduğu anlarda, özellikle Lozan Konferansı’na ara verildiği sıralarda savaşın yeniden başlamaması ve İngiltere’nin Türkiye’nin üzerine saldırıya geçmeme sebebini Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin yanında olmasına bağlıyordu¹⁹⁰.

Batılı destekçileriyle Polonya ve Beyaz Ordu’ya karşı savaş, genç Sovyet devletini zor durumda bırakmıştı. Ağustos 1919’da L. Troçki, sınırlı imkanlarıyla Avrupa’da başarılı olamayacaklarını, Doğu’ya yönelmeleri gerektiğini öne sürdü. Bu amaçla Petrograd’daki Kominter’nin 2. Kongresi’nden sonra Bakü’de yapılacak Birinci Doğu Halkları Kurultayı düzenlendi¹⁹¹. Kongre Manifestosu Doğu’nun tüm halklarını İngiliz emperyalizmine karşı kutsal savaşa çağırıyordu. Manifesto’da “...ülkelerin gelişmiş ve geri, bağımlı ve bağımsız olarak bölünmesini sona erdirmek için Avrupa’da kapitalizmin ve emperyalizmin son kalesine, Doğu’nun tüm halklarının asırlık zalimi Britanya’ya karşı kutsal savaşa...” şeklinde İngiliz karşıtı propaganda yapıyordu¹⁹².

Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin Müslüman dünyadaki özel konumunu doğru bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Nitekim Sovyetlerin Asya’da bir anti-emperyalist devrim başlatma fikriyle 1920’de Bakü’de Doğu Halkları Kurultayı’nı toplarken esasen Türk solcularından faydalanması raslantı değildir¹⁹³.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı sırasında kurulan Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi (Совет действия и пропаганды народов Востока), Kurultay kararlarını ve diğer materyalleri Türkçe, Farsça ve Arapça’ya çevirerek Doğu’ya gönderecek olan daimi bir yürütme kurumuydu. Konsey A.E. Skaçko ve M. Pavloviç¹⁹⁴ tarafından yönetiliyordu. Doğu üzerine ilk Sovyet dergisi olan Narodı Vostoka (Народы Востока-Doğu

¹⁸⁸ Ter-Matevosyan, 2019: 180

¹⁸⁹ Павлович, 1921: 78

¹⁹⁰ Чичерин, 1923: 4

¹⁹¹ Kemper, 2010: 446.

¹⁹² Pearce, 1977: 172.

¹⁹³ Karpat, 2014: 129

¹⁹⁴ Pavloviç Mihail Pavloviç (Veltman Mihail Lazareviç, takma adı Gönüllü-Vолонтер) (02.28.1871-06.19.1927) Odessa’da dünyaya geldi. Kızıl Ordu Genelkurmay Akademisi’nin kurucusu ve öğretim görevlisi (1918 yılından) oldu. Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü (Московский институт востоковедения-МИВ) (1921 yılından) rektörü ve öğretim görevlisi olmuştur. Uluslar Halk Komiserliği İdare Kurulu üyesi (1921-23), Novy Vostok (Новый Восток) dergisinin kurucusu ve editörü, Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nın organizatörü ve katılımcısı (Bakü 1920) olmuştur. Brest-Litovsk’ta Sovyet-Alman barış görüşmelerinde Sovyet heyetinin uzmanı ve üyesi olarak görüşmelere katılmıştır (1918). 200’den fazla eseri yayınlanmıştır. Bkz. Милибанд, 1975: 412

Halkları), Rusça ve Türkçe olarak yayınlanıyordu¹⁹⁵. Ekim 1920’de derginin ilk sayısı yayınlanmış, Arapça ve Farsça baskısı daha sonraya ertelenmişti¹⁹⁶. Yelena Stasova ve Mihail Pavloviç Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi’nde Komintern’in temsilcileri olarak faaliyet gösteriyordu ve oraya G. Zinovyev’in teklifiyle atanmışlardı¹⁹⁷.

1921 yılında A. Skaçko tarafından Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi’nin Haberleşme bürosunu örgütlemek hakkında hazırlanan projeye göre Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi Haberleşme bürosu Bakü’deki yerli ve yabancı basınından yapılan derlemelerle periyodik haber bültenleri yayınlıyordu. Elde edilen bilgilere dayanarak, Doğu ülkelerinde meydana gelen olayların ve değişikliklerin özetleri rapor halinde hazırlıyordu. Doğu’ya ait mümkün olan basılı ve kartografik materyaller toplanarak sınıflandırılıyordu¹⁹⁸.

Haberleşme bürosu görevlileri hazırlığı için Doğu Bilimleri hakkında kısa kurslar tertipleniyordu. Bu derslerde Doğu ülkelerinin coğrafi, etnografik ve kültürel incelenmesi yapılıyor, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve mevcut siyasi durumu hakkında dersler veriliyordu¹⁹⁹. Bununla birlikte Haberleşme bürosu çalışanları Telgraf, bülten, haber özeti ve rapor hazırlama, aynı zamanda basın teknikleri hakkında dersler alıyordu. Doğu ülkelerindeki, ağırlık, madeni para, arazi ve diğer tüm ölçü birimleri öğretiliyordu²⁰⁰.

Bununla birlikte, Bolşevikler kısa zamanda, Marksist Şarkiyat araştırmaları yürütecek başka yeni kurumlar oluşturdular. Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü (*Московский институт востоковедения (МИВ)*) diğerleri arasında en önemli enstitüydü. 1921 yılında kurulan bu Enstitü, esas olarak Sovyet dış politikası gereksinimleri için yaratılmıştı. Yine 1921 yılında kurulan Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (*Коммунистический университет трудящихся Востока имени Сунь Ятсена*) Orta Asya ve Kafkasya’dan olan parti üyelerini, aynı zamanda yurtdışından gelen komünistleri eğitmeyi amaçlıyordu²⁰¹. Bu kurumların çalışmaları Doğu’nun devrimci dönüşümüne adanmış ve bu amaca tabi tutulmuştu. Bu akımın en önde gelen isimlerinden biri Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü başkanı ve Novıy Vostok (Yeni Doğu) dergisinin kurucusu Mihail Pavloviç’ti²⁰². Sömürgeciliğe karşı Müslümanları Sovyet Rusya ile birleşmeye çağıran “*Mekke’ye değil Moskova’ya*” sloganı da ona aitti²⁰³. Onun 1921-1925 yılları arasında Türkiye ile ilgili kitapları ve makaleleri bu alanda yapılacak sonraki çalışmalara öncülük etmiştir. Bu dönemde

¹⁹⁵ Kemper, 2010: 452-453.

¹⁹⁶ Lazitch ve Drachkovitch, 1972: 408

¹⁹⁷ Lazitch ve Drachkovitch, 1972: 408

¹⁹⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 2-3

¹⁹⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 5

²⁰⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 5

²⁰¹ Kemper, 2009: 4-5

²⁰² Cronin, 2015: 653

²⁰³ Kemper, 2010: 436.

Türkiye araştırmaları yürütenler arasında V.A. Gurko-Kryajin²⁰⁴, P. Kitaygorodski, B.M. Dancig, A.D. Novıçev, A.F. Miller, K. Yust, G. Astahov, P. Pavlenko ve başkaları da vardı²⁰⁵.

Ancak Komünistler düşündükleri kadar Doğu'yu iyi anlamıyor ve sorunun esasen köylü ve toprak sorunlarından kaynaklandığına inanıyorlardı. Kısa zaman sonra, 16 Mart 1921'de Türkiye ile Moskova Antlaşması ve İngiltere ile bir Ticaret Anlaşması imzaladıktan sonra, Bolşevikler Doğu'ya yaklaşımlarını değiştirdiler ve Doğu'daki İngiliz karşıtı propagandalarını durdurmayı taahhüt ettiler²⁰⁶. G. Zinovev'in, benzer kongrenin her yıl toplanacağı şeklindeki açıklamasına rağmen, ikinci Doğu Halkları Kurultayı hiçbir zaman toplanmadı. Propaganda ve Eylem Konseyi bir yıl faaliyet gösterdikten sonra 1922 yılı başlarında feshedildi²⁰⁷.

İngilizler Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sovyet hükümetinin aynı şekilde propaganda yürütmesinin mümkün olmayacağı fikrindeydiler. Ticari sonuçları olsun veya olmasın, böyle bir antlaşmadan sonra Sovyet Hükümeti'nin kendi başarısızlıklarının sebebi olarak kapitalist ülkeleri göstermesi artık mümkün olmayacaktı²⁰⁸. Sovyet Hükümeti, Ticaret Anlaşması ile askeri, diplomatik veya başka herhangi bir eylem ve propaganda yoluyla Asya halklarını Britanya İmparatorluğuna ve onun çıkarlarına karşı düşmanca bir eylemde bulunmaya teşvik etmemeyi kabul ediyordu²⁰⁹. Ancak propaganda tam olarak durmamış, zira Lord Curzon 7 Eylül 1921 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne verdiği nota ile Sovyet Hükümeti'nin Tahran'daki Yetkili Temsilcisi G. Rotşteyn'in ve temsilcilik kadrosunun, aktif olarak propaganda faaliyeti içinde olduğunu belirtmiştir. G. Rotşteyn'in çeşitli yollarla İran Meclis üyelerini İngiltere'ye karşı kışkırttığı ve ayrıca mali destek sağlayarak bazı İran gazetelerini İngiltere aleyhinde propaganda yapmaya teşvik ettiğini ileri sürmüştü²¹⁰. Lord Curzon adı geçen notada, Ankara hükümetinin İtilaf güçleri ile anlaşma sağlamasına Sovyet hükümetinin engel olduğu ve Doğu sınırına Ankara hükümetine aktif

²⁰⁴ Gurko-Kryazhin Vladimir Aleksandroviç (27 Nisan 1887-17 Ekim 1931) Tiflis'te dünyaya geldi. 1912'de Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden mezun oldu. 1 Ekim 1923 yılında Profesör oldu. "Vestnik Jizni" (Вестник Жизни) (1918-1920) dergisinin genel yayın yönetmeni olmuştur. Kızıl Ordu Askeri Akademisi (1919-1920; 1924-1931), Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü (Московский институт востоковедения-МИВ) (1921-30) ve Leningrad Doğu Enstitüsü'nde (ЛВИ-Ленинградский восточный институт) (1925-30) öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. RSFSC'nin Türkiye ve İran'daki Yetkili Temsilciliği'nde Haberleşme Bürosu müdürü (1920) olmuştur. Novy Vostok (Новый Восток) dergisinin editörü ve Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın katılımcısıdır (Bakü 1920). 90'dan fazla eseri yayınlanmıştır. Bkz. Милибанд, 1975: 166

²⁰⁵ Somel, 2016: 37

²⁰⁶ Kemper, 2010: 454-455.

²⁰⁷ Lazitch ve Drachkovitch, 1972: 407

²⁰⁸ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XII, 1962: 809

²⁰⁹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVII, 1970: 399

²¹⁰ Англо-советские отношения со дня подписания торгового соглашения до разрыва (1921 — 1927 гг.), 1927: 17

destek vermeye hazır önemli kuvvetler topladığını öne sürüyordu²¹¹. 27 Eylül 1921’de Dışişleri Komiseri Yardımcısı M. Litvinov cevap notasında bu iddiaların esassız olduğunu belirterek, Sovyet hükümetinin kısa zaman önce İngiliz temsilcisi ile Moskova’daki Türk Büyükelçisi’nin görüşmesine yardımda bulunduklarının altını çizmiştir²¹².

İngiltere ile Ticaret Anlaşması imzalandıktan sonra RSFSC Dışişleri Komiserliği İslam Ülkeleri Yakın Doğu Bürosu müdürlüğü yapmış olan Neriman Nerimanov G. Çiçerin’in Doğu politikası hakkındaki görüşlerinin tamamen yanlış olduğu kanaatindeydi. Nerimanov Bolşevikler’in İngilizler’e kanarak kendi elleriyle İran’daki devrimi boğduklarını düşünüyordu. Nitekim ona göre buna benzer yanlış kararlar Türkiye için de alınmıştı²¹³.

Nerimanov İran’da başlayan devrimci sürecin Lloyd George istediği için bastırıldığını öne sürüyor ve G. Çiçerin’i İran devrimini yıkmakla suçluyordu. Nerimanov Merkez Komite’ye yazdığı mektubun “*Doğu Sorunu*” bölümünde bu suçlamalara geniş yer verdiği için, G. Çiçerin bu suçlamalara cevap vermek zorunda kalmıştı²¹⁴.

Çiçerin, Merkez Kontrol Komisyonu Sekreteri Yemelyan Yaroslavski’ye yazdığı yazıda, Doğu politikasında Merkez Komitesi tarafından belirlenen çizginin ötesine geçmediğini ifade etmişti. G. Çiçerin’e göre Nerimanov’un Doğu politikası hakkındaki fikirleri, Merkez Komitesi’nin politikasından o kadar farklıydı ki, Politbüro, ona Merkez’in çizgisini takip etmesi gerektiğini hatırlatmak zorunda kalmıştı²¹⁵. Zira Çiçerin, “*Türkiye’yi, İran’ı ve tüm Afganistan’ı ele geçirecek askeri gücümüz olsaydı, Komunizmi cebren orada tatbik edebilirdik. Ancak bu mümkün değildir. Biz Doğu halklarının hareketini kendi aleyhimize çevirmemek için çok dikkatli hareket etmeliyiz*” demektedir²¹⁶.

Doğu politikasının değişme sebebi, 1921 yılından sonra Sovyetler’in askeri çatışmadan kaçınan savunma politikası dönemine geçmesiydi. Sovyet Rusya’nın ekonomik potansiyelini artırmak için zamana ihtiyacı vardı. Sovyet Hükümeti, bu yıllarda “emperyalist” Güçler arasında bir savaş çıkacağına ve bunun kendisine bir fırsat sağlayacağına ümit besliyordu²¹⁷. Çiçerin 14 Mayıs 1925 tarihinde III Sovyetler Kongresi’ndeki konuşmasında barışı koruma ve dünya barışını geliştirmeye dayalı politikalarının, Sovyet toprakları ve sınırlarını korumayı hedefleyen savunma politikası olduğunu belirtmekteydi²¹⁸. Sovyetlerin

²¹¹ Англо-советские отношения со дня подписания торгового соглашения до разрыва (1921 — 1927 гг.), 1927: 18

²¹² Англо-советские отношения со дня подписания торгового соглашения до разрыва (1921 — 1927 гг.), 1927: 25

²¹³ АРПİІ SSA, F. 609 siy 1 sax.vah 91 seh 115.

²¹⁴ Həsənlı, 2012: 125

²¹⁵ Həsənlı, 2012: 126

²¹⁶ Həsənlı, 2012: 126

²¹⁷ Kulski, 1959: 139

²¹⁸ Документы внешней политики СССР, Том Восьмой, 1963: 289

1920'lerde değişen dış politika hedefleri, Dışışleri Komiserliğin'de yeni tür diplomatların ortaya çıkmasına neden oldu. 1918'de göreve seçilen devrimcilerden farklı olarak 1920'lerin ortalarında Dışışleri Komiserliğine geleneksel diplomasiye daha uygun kişiler seçilmeye bařlandı²¹⁹. Bolşevikler, devletlerle resmi ilişkiler kurmak, kapitalist rejimlerle anlaşmalar yapmak ve tecrit olunmuş ortamda mevcudiyetlerini korumak için mümkün olan her türlü düzenlemeyi yapmak zorunda kaldılar. Bolşevik H k meti tecr besizliyi ve deneyimli kadro eksikliğine rağmen, 1930'lu yıllara gelindiğinde, aktif ve etkili bir diplomatik kadro kurmayı bařardı²²⁰. Bu süreç içerisinde Sovyet Dışışleri Komiserliği, kuruluş ve işleyiş bakımından İngiltere Dışışleri Bakanlığı veya Quai d'Orsay²²¹ gibi, tipik bir Avrupa diplomatik kurumu haline geldi²²².

1.4. Türkiye'deki Sovyet Hariciyesi ve İstihbarat

Türkiye'deki Sovyet temsilcilikleri, sadece Dışışleri Komiserliği değil, aynı zamanda Komintern, Birleşik Devlet Siyasi İdaresi (OGPU²²³) ve Askeri İstihbarat'a (GRU²²⁴) bağlı personelden oluřuyordu²²⁵. Kızıl Ordu askeri istihbaratının ilk merkezi  rg t  haline gelen İstihbarat Kayıt İdaresi 1918 yılında kurulmuştu. İdarenin yönetimine, Devrimci Askerî Konsey ve Devrimci Askerî Mahkeme  yesi olan Semyon Aralov²²⁶ getirildi²²⁷. Askeri İstihbarat subaylarının Sovyet Temsilcilik kadrolarına alınması büyük önem taşıyordu. Çiçerin 28 Haziran 1920 tarihinde Politbüro'ya gönderdiği yazıda Kızıl Ordu Genelkurmay Akademisi'nin Doğu bürosunda eğitim gören 23 kişinin Türkiye, İran, Afganistan ve Uzak

²¹⁹ Kocho-Williams, 2006: 125

²²⁰ Uldricks, 1975: 223

²²¹ *Quai d'Orsay, Paris'te Fransa Dışışleri Bakanlığı binasının yerleştiği Sen Nehri kıyısına verilen isimdir. Genellikle Fransa Dışışleri Bakanlığı böyle isimlendiriliyor. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 128*

²²² Uldricks, 1972: 259

²²³ OGPU - Birleşik Devlet Siyasi İdaresi (Объединённое государственное политическое управление-ОГПУ). Devlet güvenliğini korumak için 1922 yılında kuruldu ve 1934'e kadar SSCB Halk Komiserleri Konseyi (Совет народных комиссаров-СНК) nezdinde faaliyet gösterdi. Sovyetler Birliğine dâhil cumhuriyetlerin Devlet Siyasi Müdürlüğü'n  (Государственное политическое управление-ГПУ) yönetmiştir. Sonradan İçişleri Komiserliği bünyesine dâhil edildi ve Devlet Güvenlik Baş İdaresi (Главное управление государственной безопасности-ГУГБ) olarak yeniden adlandırıldı. 1930'lu yıllarda OGPU, istihbarat ve karşı istihbarattan daha çok dâhili ve çoğu zaman siyasi cezalandırma organına d n şmiştir. Bkz. Диеенко, 2002: 584

²²⁴ GRU - Baş İstihbarat İdaresi (Главное Разведывательное Управление-ГРУ), Sovyet Ordusu Genelkurmay Başkanlığı Baş İstihbarat Müdürlüğü (Askeri İstihbarat). Kurulduğu 1918 yılında Kızıl Ordu Karargâhı İstihbarat Kayıt İdaresi (регистрационное управление (региструпр)) olarak adlandırılmıştır (1942 yılından GRU). Bkz. Диеенко, 2002: 585

²²⁵ Gökay, 1994: 45

²²⁶ Aralov Semyon İvanoviç (1880-1969) – Diplomatik faaliyete V.İ. Lenin'nin tavsiyesi ile başlamıştır. 1920-21 yıllarında RSFSC'nin Litvanya, 1921-23 yılları arasında Türkiye, 1923-25 yıllarında ise Letonya Yetkili Temsilcisi (SSCB) görevinde bulunmuştur. 1925-27 yıllarında SSCB Dışışleri Komiserliği İdare Kurulu  yesi olmuştur. 1927 yılından sonra çeşitli alanlarda çalışmış, 1941 yılında gönüllü olarak savaşa katılmış ve Moskova Muharebesinde iştirak etmiştir. 1946-57 yıllarında Parti çalışmalarında faaliyet göstermiştir. Bkz. Дипломатический Словарь, Том I, 1985: 93

²²⁷ Колпакиди, 2004: 30

Doğu'da çalışmak üzere Dışişleri Komiserliği'nin emrine verilmesini istemişti. Ancak yarısından fazlasının Müslüman olduğu ve doğu dillerini mükemmel bilen bu adaylar Batı Cephesi'ne gönderilmişti. G. Çiçerin buna itiraz ederek Merkez Komitesi'nden en azından Türkçe ve Farsça bilen Genelkurmay subaylarının Dışişleri Komiserliği'nin emrine vermesini istemiş, aksi takdirde Türkiye, İran ve Afganistan'a Temsilcilik Heyeti göndermenin mümkün olmayacağını altını çizmiştir²²⁸. 29 Haziran 1920'de Politbüro, Doğu dillerini bilen, Rus olmayan 14 Genelkurmay subayının Dışişleri Komiserliği'nin emrine verilmesi hakkında karar kabul etmişti²²⁹.

Türkiye'de, Yetkili Temsilcilik ve Konsolosluklar'da resmi olarak dragoman²³⁰ görevine alınan, sonradan komünist olmuş ve Kızıl Ordu Genelkurmay Akademisi'nin özel kurslardan mezun olan eski Tatar subaylardan ibaret çok iyi organize edilmiş bir Askeri İstihbarat Merkezi faaliyet gösteriyordu²³¹.

Türkiye'deki Askeri İstihbarat Merkezi'ni Minzakir Absalyamov²³² (1920-1921) ve yardımcısı Halil Takanayev yönetiyordu²³³. S. Aralov hatıralarında M. Absalyamov'un Türkçe iyi bilen başarılı Yetkili Temsilcilik görevlisi olduğunu yazıyordu²³⁴. Aynı zamanda S. Aralov'la birlikte temsilcilik heyeti ile birlikte Türkiye'ye gelen Askeri Ataşe K.K. Zvonaryev²³⁵ de Askeri İstihbarat mensubuydu²³⁶.

Askeri İstihbarat gibi OGPU ajanları için de Sovyet temsilcilikleri dâhilinde faaliyet göstermek normal bir uygulamaydı. Genelde elçiliğin üçüncü kâtibi bir OGPU görevlisi oluyordu. Komintern gibi OGPU da elçilik personelinin diplomatik dokunulmazlığından

²²⁸ Квашонкин и др., 1996: 139

²²⁹ Квашонкин и др., 1996: 140

²³⁰ İstihbarat görevlileri genellikle Türkiye'deki Yetkili Temsilcilik ve Konsolosluklar'da resmi olarak dragoman görevinde çalışıyordu. Bkz. Колпакиди, 2004: 413

²³¹ Колпакиди и Прохоров, 1999, 90

²³² Absalyamov Minzakir Abdurrahmanoviç (Absalyamoviç) (1896-1981), Tataristan'ın Sabinski bölgesinin Yukarı Otari köyünde doğdu. 1915'te askere çağrılan M. Absalyamov 1919'da Sovyet Ordusu tarafına geçti. Eylül 1919'dan Eylül 1922'ye kadar Kızıl Ordu Askeri Akademisinde okudu. Aynı zamanda Türkiye'de ve İran'da RSFSC Yetkili Temsilciliği nezdinde Askeri Şube Başkanı yardımcısı ve tercüman olarak görev yaptı. Akademiden mezun olduktan sonra Mayıs 1927'ye kadar Türkiye'de Askeri Ataşe kâtibi ve sonra yardımcısı olarak görevine devam etti. Nisan 1933'ten Nisan 1938'e kadar SSCB'nin İran'daki Yetkili Temsilciliği'nde Askeri Ataşe oldu. Sovyet-Finlandiya ve İkinci Dünya Savaşına katıldı. Bkz. Колпакиди, 2004: 414

²³³ Колпакиди, 2004: 413

²³⁴ Аралов, 1960: 203

²³⁵ Zvonaryev Konstantin Kirilloviç (gerçek adı Zvaygzne Karl Krişyanoviç) (1892-1938). Şvittenskoe'de (şimdi Bauska bölgesi, Letonya) doğdu. 1918'den Kızıl Ordu'da hizmete başlamıştır. Eylül 1920'den başlayarak Devrimci Askeri Konsey'in İstihbarat Kayıt İdaresinde (регистрационное управление (региструн)) çalışmaya başladı. Burada Haberleşme bürosu başkanı olarak görev yapmıştır. 1921'de Sovyet Rusya'nın Letonya'daki Askeri Ataşe Yardımcısı olarak atanmıştır. 1922'den 1924'e kadar Türkiye'deki Askeri Ataşe görevinde bulunmuştur. SSCB'ye döndükten sonra, Kızıl Ordu İstihbarat Karargahı istihbarat birimi başkanı yardımcısı olmuştur. Nisan 1927'den Nisan 1933'e kadar Kızıl Ordu'nun rezervinde bulunmuştur. 1933'te M.V. Frunze adına Askeri Akademi'den mezun oldu. 1936'da Albay rütbesine yükselmiştir. 29 Kasım 1937'de tutuklanmış, 25 Ağustos 1938'de kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bkz. Колпакиди, 2004: 413

²³⁶ Колпакиди, 2004: 413

yararlanıyordu²³⁷. OGPU görevlisinin en önemli vazifesi Sovyet vatandaşlarını ve yurtdışına kaçmış muhacirleri izlemek ve bilgi toplamaktı²³⁸. OGPU görevlileri, casusluk faaliyeti için Komintern ve yerel komünist partisi üyelerini de kullanıyordu. Çoğu zaman, bu tür faaliyetin bir parçası olan yabancı komünistler, OGPU için çalıştıklarının ve onlara önemli bilgiler verdiklerinin farkında bile olmuyordu²³⁹.

Türkiye OGPU'nun en büyük faaliyet noktalarından (*rezidentura*) biriydi. İkametgah merkezi olan İstanbul'dan Suriye, Filistin ve Mısır hakkında bilgi toplanıyordu. İstanbul Arap ülkeleri hakkında istihbarat için çok önemli bir noktaydı²⁴⁰. İstanbul'daki merkez 1925'te GPU (Государственное политическое управление (ГПУ)-Devlet Siyasi Müdürlüğü) görevlisi Efroim Goldenşteyn²⁴¹ tarafından kurulmuştu. Bu merkez çeşitli görevliler sayesinde, İstanbul'da bulunan Ukrayna Mühacir örgütünün tüm yazışmalarını, toplantı tutanaklarını ele geçiriyor, Musavat partisinin²⁴² ve diğer anti-sovet kuruluşların faaliyetini izliyordu²⁴³. OGPU'nun Yakın Doğu temsilcisi görevinde bulunmuş olan G. Agabekov²⁴⁴ hatıralarında İstanbul'daki GPU merkezinin, Türkiye'deki Ermeni Kilisesi patriği Mesrob Naroyan'ın tüm yazışmalarına sahip olduğunu yazıyordu. Bu, Ermeni piskoposlarının tutumu ve başka ülkelerdeki Ermeni nüfusu hakkında bilgi edinme fırsatı veriyordu. 1929 yılından

²³⁷ Kocho-Williams, 2006: 152

²³⁸ Думбадзе, 1930: 142

²³⁹ Думбадзе, 1930: 142

²⁴⁰ Агабеков, 1931: 224

²⁴¹ Goldenşteyn Efroim Solomonoviç (1882-1938) Sovyet dış istihbarat subayı. Kişinev'de Yahudi ailesinde dünyaya geldi. 1909 yılına kadar Menşevik olmuştur. Berlin'de ve Viyana'da muhacir hayatı yaşamış, 1906 yılında Viyana'da tıp fakültesinden mezun olmuştur. 1921 yılında Rus-Ukrayna esir iade delegasyonu üyesi olarak Polonya'ya gönderilmiş, ardından Polonya'da RSFSC Yetkili Temsilciliği'nde çalışmaya başlamıştır. Ağustos 1923 yılından Avusturya'da, önce Kızılhaç temsilcisi ve daha sonra Yetkili Temsilciliğin ikinci sekreteri olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda, OGPU'nun Avusturya ve Balkanlar'daki Dış İstihbarat Şubesi (ИНО ОГПУ) temsilcisi olmuştur. 1925-1926 yılları arasında Ankara'da OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi temsilcisi görevinde bulunmuştur. 1927 yılından itibaren Berlin'de Sovyet Yetkili Temsilciliğin 2. kâtibi adı altında Dış İstihbarat temsilcisi olmuştur. Temmuz 1937'de sahte casusluk suçlamasıyla NKVD tarafından tutuklanarak yargılanmış, Ocak 1938 yılında kurşuna dizilerek idam edilmesi kararı verilmiştir. Bkz. Диевко, 2002: 121

²⁴² Sovyetler için Türkiye'ye Kafkasya'dan gelmiş Müslüman muhacirleri (özellikle Azerbaycan ve Dağıstan'dan) önemli meseleydi. Özellikle siyasi muhacirler meselesinde onların hala Rus vatandaşı olduğunu kabartarak bu meselede kendisinin de söz sahibi olmasını istiyordu. Ancak Türkiye, Kafkasya'dan gelen muhacirlerin Türk vatandaşlığına geçtiğini ileri sürerek Sovyetler'in bu meseleye müdahale hakkını elinden almış oluyordu. Bkz. РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 8

²⁴³ Агабеков, 1930: 215

²⁴⁴ Agabekov Georgi Sergeyeviç (1895-1937) Sovyet Devlet güvenlik görevlisi. 1914 yılında Rus ordusuna alınmıştır. Ekim 1916'ya kadar Birinci Dünya Savaşı'nın cephelelerinde görev yapmış, daha sonra Romanya cephesindeki 46. yedek alayın karargâhında Türkçe tercüman olmuştur. Mart 1918 yılında Kızıl Ordu'ya, 1920 yılında RKP(b)'ye katılmıştır. 1922 yılından 1924 yılına kadar Türkistan Cephesi'nde Çeka görevlisiydi. Nisan 1924'te OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi'ne (INO) atanmış, kısa zaman sonra, Kabil'deki SSCB Yetkili Temsilciliği Basın Bürosu müdürünün yardımcısı olmuştur. 1926 yılının sonlarında OGPU'nun İran'daki Dış İstihbarat Şubesi'ne, Ekim 1929 yılından itibaren ise Türkiye'deki Sovyet yasadışı istihbarat temsilciliğine gönderilmiştir. 1930 yılında Avrupa'ya iltica etmiştir (Belçika, İngiltere, Fransa, Hollanda, Bulgaristan, Romanya, Almanya'nın gizli servisleriyle işbirliği yaptı). Fransa'da Sovyet Devlet güvenlik ajanları tarafından öldürülmüştür. Bkz. Диевко, 2002: 12-13

itibaren GPU'nun yurtdışı bürosu²⁴⁵, Ermeni din adamlarını istihbarat amacıyla kullanma başlamıştı²⁴⁶.

OGPU'nun Ankara'da 1928 yılına kadar bir temsilcisi yoktu²⁴⁷. 1928'de yabancı misyonlar İstanbul'dan Ankara'ya taşındıktan sonra OGPU orada bir merkez kurdu²⁴⁸.

Aynı zamanda 1928'in sonuna kadar OGPU Türkiye'de yasal faaliyet gösteriyordu. Ankara'ya atanan ilk OGPU temsilcisi (*rezident*) İlya Gert²⁴⁹ de orada yasal şekilde faaliyet göstermişti. OGPU 1928'den sonra, başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de gizli faaliyete geçmiştir²⁵⁰. 1928 yılından önce Türkiye'de sadece İstanbul'da OGPU'nun yasal temsilcisi vardı. Bu temsilci resmi olarak Yetkili Temsilciliğin Ataşesi olan Yakov Minski (Minsker) olmuştur²⁵¹. 1929'un başlarında, Y. Minski hastalık nedeniyle Moskova'ya geri çağırılmıştı. Onun yerine, Naumov soyadıyla Başkonsolosluk ataşesi olarak İstanbul'a gelen Naum Eytingon²⁵² atanmıştı²⁵³.

1928 yılında Meer Trilisser²⁵⁴ (OGPU dış istihbarat şefi), Orta Doğu'da OGPU'nun yasa dışı şubesini organize etmek için Yakov Blumkin²⁵⁵'i görevlendirdi. Y. Blumkin

²⁴⁵ *INO (Иностранный отдел-ИНО) – Çeka ve sonra (GPU) OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi. 20 Aralık 1920 yılında kuruldu. İlk başta, Sovyet Rusya'dan göç eden karşı-devrimci muhacirlere karşı faaliyet göstermek görevi taşıyordu. Zamanla siyasi, askeri, ekonomik, bilimsel ve teknik istihbarat yapmak üzere ajanlarını eğitmeye ve yurtdışına göndermeye başladı. Bkz. Диевко, 2002: 584*

²⁴⁶ Агабеков, 1930: 217

²⁴⁷ Агабеков, 2013: 347

²⁴⁸ Агабеков, 1930: 220

²⁴⁹ *Gert İlya Gedeonoviç (1895-1939) Sovyet dış istihbarat subayı. Astrahan'da Yahudi ailede dünyaya geldi. 1917 yılında orduda astsubay olarak görev yaptı. İç Savaş'a katıldı, 1918 yılında Komünist Partisi üyesi oldu. 1919 yılından Kızıl Ordu'da görev yapmıştır. Gilan Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşunda rol almıştır. 1924 yılında Askeri Akademi'den mezun oldu (eğitimi sırasında Buhara Kızıl Ordu karargâh komiseriydi). 1924-1925 yılları arasında Meşhed'de (İran) Başkonsolosluk sekreteri ve askeri istihbarat temsilcisi olarak görev yaptı. 1927 yılından OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi'nde (ИНО ОГПУ) göreve başlamış, 1928'de Ankara'da OGPU temsilcisi (rezident) olmuştur. 1930 yılında Mançurya'da yine aynı pozisyonda görev yapmıştır. NKVD tarafından 1939 yılında "halk düşmanı" suçuyla yargılanmış ve kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bkz. Диевко, 2002: 113*

²⁵⁰ Агабеков, 1930: 220

²⁵¹ Агабеков, 2013: 341

²⁵² *Eytingon Naum İsaakoviç (takma adı Kotov Leonid Alexandroviç, Leonid Naumov) (1899-1981) Sovyet devlet güvenlik görevlisi, istihbarat subayı. Belarus'un Gomel yakınlarındaki Shkloŭ şehrinde Yahudi ailede doğdu. 1918 yılından Kızıl Ordu'da hizmet etmiştir. Feliks Dzerjinski'nin tavsiyesi üzerine, Çeka başkanı tarafından Başkurdistan'a gönderildi. 1925 yılında Kızıl Ordu Genelkurmay Askeri Akademisi mezun olduktan sonra OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi'nde (ИНО ОГПУ) bir süre Türkiye'de çalışmıştır. 1940 yılında Meksika'da Leon Troçki'yi ortadan kaldırmak için "Utka" kod adlı operasyonu yönetmiştir. 1941 yılında Leonid Naumov adı altında Türkiye'de Alman Büyükelçisi von Papen'e suikast girişimi hazırlığına başlamıştır. 1951 yılında Devlet Güvenlik Bakanlığı'nda Siyonist bir örgüte üye olmak suçundan tutuklandı. 1953'te serbest bırakıldı. 1957 yılında Lavrenti Beriia'nın suç ortağı olarak yeniden mahkûm edilmiş, 1964 yılına kadar hapiste kalmıştır. Bkz. Диевко, 2002: 566*

²⁵³ Агабеков, 2013: 342

²⁵⁴ *Trilisser Meer (Mihail) Abramoviç (1883-1940) Sovyet dış istihbaratının ilk liderlerinden biri. Astrahan'da Yahudi ailesinde dünyaya göz açtı. 1901 yılından Komünist Partisi üyesi. 1918 yılında Sibirya Çeka'sı üyesi, Uzak Doğu'da ilk sovyet istihbarat örgütünün kurucusu. 1921 Ağustos ayından Çeka'nın Dış İstihbarat)Şubesi'nde (Иностранный отдел-ИНО) çalışmaya başlamış, kısa zamanda Şubenin (1922 yılından OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi) başkanlığına atanmıştır. 1926 yılından OGPU'nun başkan yardımcısı*

İstanbul'a yerleşecek, ardından Filistin ve Suriye'de istihbarat ağı kuracaktı. O, Eylül 1928'de, Yakub Sultanov adına İranlı tüccar pasaportu ile İstanbul'a gelerek faaliyete başlamıştır²⁵⁶.

Ancak L. Troçki SSCB'den sınır dışı edildikten sonra Y. Blumkin 16 Nisan 1929'da onunla İstanbul'da görüşmüş ve ona bağlılığını bildirmiştir²⁵⁷. Bu sebeple 15 Ekim 1929 tarihinde Y. Blumkin tutuklanmış, 3 Kasım'da ise İ. Stalin'in emri ile OGPU İdare Kurulu "*Devrime ve devrimci Çeka ordusuna ihaneti*" suçundan onun infazına karar vermişti²⁵⁸.

Türkiye OGPU'nun en önemli faaliyet noktalarından biri olsa da, 1930 yılına kadar Türkiye'deki OGPU ajanları Türkiye hükümetinin çıkarlarına karşı faaliyet göstermemek emri almıştı. Bunun sebebi Türkiye ile Sovyet hükümeti arasında iyi ilişkiler olması ve her iki devletin bilgi alışverişi yapmasıydı. Diğer sebep ise, OGPU'nun Ortadoğu şubesini İstanbul'da kurmak istemesiydi. M. Trilisser'e göre, eğer Türkiye'nin çıkarlarına zarar verilmezse, o zaman OGPU'nun Suriye, Filistin ve Mısır'da çalışmasına engel olunmayacaktı²⁵⁹.

1.5. Türkiye'deki Sovyet Hariciyesi ve Komintern

Devrim sonrası ilk on yılda Sovyet Rusya'nın Doğu politikasını şekillendiren kurumlardan biri de Komintern'di²⁶⁰. Komintern'in görevi, kapitalist düzenin yıkılması için tüm dünya işçi sınıfını örgütlemek ve komünizmi kurmaktır²⁶¹.

2 Mart 1919'da Moskova'da Kremlin'in Mitrofanovski salonunda Lenin Komünist Enternasyonal'in açılışını yapmış ve 4 Mart'ta Üçüncü Komünist Enternasyonal'in kurulduğu resmen ilan edilmişti²⁶². Komintern'in kurulmasından sonra birçok ülkede komünist partilerin

olmuştur. 1935-1938 yılları arasında Komintern Yürütme Komitesi üyesi seçilmiştir. 1938 yılında NKVD tarafından tutuklanmış ve "halk düşmanı" olarak yargılanarak idam edilmiştir. Bkz. Диевко, 2002: 489

²⁵⁵ Blyumkin Yakov Grigoryevich (1900-1929) Sovyet devlet güvenlik görevlisi. Odessa'da Yahudi ailesinde dünyaya gelmiştir. 1917 yılından Sol Sosyalist Devrimciler Parti'si üyesi olmuştur. 6 Temmuz 1918 yılında Sol Sosyalist Devrimciler Parti'si Merkez Komitesi'nin talimatı üzerine, Brest-Litovsk Antlaşması'nı bozmak için terör eyleminde yer aldı ve bunun sonucunda Alman büyükelçisi Wilhelm von Mirbach öldürüldü. 1920 yılının yazında, Gilan Sovyet Cumhuriyeti Kızıl Ordusu Karargâhı komiseriydi. Eylül 1920 yılından Kızıl Ordu Genelkurmay Akademisi öğrencisi olmuş, 1922 yılından itibaren özel görevler için L. Troçki'nin sekreterliğinde çalışmıştır. 1923 yılından OGPU'nun Dış İstihbarat Şubesi'nde (ИХО ОГПУ) göreve başlamış, 1928-1929 yılları arasında Orta Doğu'daki Sovyet istihbarat temsilcisi olmuştur. 16 Nisan 1929'da İstanbul'da L. Troçki ile görüşmüş ve ardından oğlu L. Sedov aracılığıyla onunla temaslarda bulunmuştur. Y. Blumkin, L. Troçki'ye bağlılığını bildirmiş, L. Troçki'nin mektubunu ve birkaç kitabını muhalefetin aktif üyeleri için SSCB'ye yasadışı bir şekilde taşımayı kabul etmiştir. Ekim 1929 yılının ortalarında SSCB'ye döndükten sonra tutuklanmış, 3 Kasım 1929'da yargılanarak idam edilmiştir. Bkz. Диевко, 2002: 62

²⁵⁶ Антонов, 2012: 190

²⁵⁷ Антонов, 2012: 190

²⁵⁸ Антонов, 2012: 191

²⁵⁹ Агабеков, 2013: 345, 346

²⁶⁰ Laqueur, 1959: 11

²⁶¹ Walsh, 1958: 477

²⁶² Труш, 1988: 64

kuruluş süreci hızlandı. Nitekim Mart 1919'dan Temmuz 1920'ye kadar Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı, İran komünist partileri ortaya çıktı²⁶³.

Faaliyetinin ilk beş yılı boyunca Komintern, Rus Komünist Partisi'nin baskın etkisi altında olsa da onun tam kontrolü altında değildi²⁶⁴. Ancak daha sonra Komünist Partisi'nin kontrolüne geçmiş ve 1928 yılı sonrası Komintern'e alaycı bir tavırla “*Stalintern*” diye atıfta bulunmuşlardır²⁶⁵.

Sovyetler, Komintern ve Dışişleri Komiserliği vasıtasıyla aynı anda “*dünya devrimi*” ve “*barış içinde bir arada yaşama*” iki farklı dış politikası uygulamıştır²⁶⁶. OGPU, Askeri İstihbarat ve Komintern çalışanlarının dilinde, Dışişleri Komiserliği ile adı geçen diğer kuruluşlar arasındaki iş bölümü şu şekilde ifade edilmekteydi: “*Dışişleri Komiserliği'nin amacı konuşup dikkatleri başka yöne çekmek, diğerlerinin amacı ise sessizce asıl işi yapmak*”²⁶⁷. Bolşevikler propaganda, casusluk ve kışkırtma yoluyla dünya devrimini örgütlemek için Komintern (Komünist Enternasyonal), Profintern (Kızıl Sendika Enternasyonal), Krestintern (Köylü Enternasyonal) Mejrabpom (Uluslararası İşçi Yardımı), MOPR (Uluslararası Kızıl Yardım) gibi bir dizi örgüt kurmuşlardır. Tüm bu örgütlerin faaliyeti OGPU'nun katılımıyla Komünist Partisi (Bolşevikler) Merkez Komitesi Politbürosu'nun yönetimi altında merkezleştirilmişti²⁶⁸. Dışişleri Komiserliği, diplomasi yoluyla Sovyet iktidarını korumaya ve sağlamlaştırmaya çalışırken, Komintern komünist partileri birleştirme ve devrimci politika benimseme rolünü üstlenmişti. Bu belirsizlik ortamında, Komintern'in Dışişleri Komiserliği ile uyum sağlaması çok zordu²⁶⁹. Hedeflere ulaşmada genellikle resmi diplomatik yöntemler hakim olsa da, G. Çiçerin hiçbir zaman Sovyet dış politikasının denetimini elinde tutmamıştı. Sovyet dış politikasının kontrolü, önce V. Lenin ve sonra İ. Stalin olmak üzere parti liderlerinde kalıyordu. Zamanına ve yerine göre hem resmi Sovyet diplomasisi (Çiçerin'in alanı), hem de Komintern'in nüfuzundan faydalanmak mümkündü²⁷⁰.

Dış politika hakkında Parti'de fikir ayrılıkları zaman zaman ortaya çıkıyordu. Marksizmin temel ilkelerinde hemfikir olan İ.Stalin ve L.Troçki, dış politikanın taktik ve zamanlama meselesinde aynı fikirde değildiler. L.Troçki, Rusya'nın hayatta kalmasının yurt

²⁶³ Труш, 1988: 66

²⁶⁴ Walsh, 1958: 478

²⁶⁵ Walsh, 1958: 479

²⁶⁶ Somel, 2016: 73

²⁶⁷ Агабеков, 2013: 372

²⁶⁸ Думбадзе, 1930: 131

²⁶⁹ Somel, 2016: 74

²⁷⁰ Rosser, 1969: 124

dışında “sürekli devrime” bağlı olduğunu savunuyordu. Onun fikrince, Rusya’nın ekonomik olarak bağımsız bir devlet olması için diğer ülkelerde de sosyalist devrimler olmalıydı. Diğer taraftan İ.Stalin, sosyalizmin Rusya’da inşa edilebileceğini ve yalnız ondan sonra dünya hakkında düşünbileceklerini savunuyordu²⁷¹.

Komintern görevlilerinin temsilcilikler içindeki faaliyeti Dışişleri Komiserliği için çok sayıda soruna sebep oluyordu. Bu hem kişiler hem de iki kurum arasında uyuşmazlık yaratıyordu. Esas sorun, Komintern’in kendi faaliyeti için (devrimci faaliyet ve propaganda) diplomatik dokunulmazlık ve ayrıcalıklara ihtiyaç duyması, ancak Dışişleri Komiserliği’nin kontrolü altında olmaması ile izah edilebilirdi²⁷². G.Çiçerin diğer ülke diplomatları ile görüştüğünde Komintern’in (özellikle Asya ve Orta Doğu’daki) faaliyetlerinden dolayı çok sayıda şikayet duyuyordu²⁷³. Ancak Sovyet hükümeti, Komintern veya diğer başka örgütlerle herhangi bir ilişkisinin olmasını resmi şekilde redd ediyordu²⁷⁴.

Sovyetler’in sergilediği tavırlar militanlıkla ılımlılık arasında bir denge yakalamaya yönelik çabayı gösteriyordu. Bu Sovyet dış politikasının temel prensipleri olan “*proleter enternasyonalizmi*” ve “*barış içinde bir arada yaşama*” politikasının tipik uygulanma şekliydi. Bu prensipler Türkiye’de de geniş şekilde uygulanıyordu. Bir tarafta Türkiye’deki yerel komünistlerin zaman zaman Komintern nezdinde bulduğu destek vardı. Öte yandan ise Moskova’nın Türkiye’de devrim peşinde olmadığını ve onunla iyi ilişkiler kurma peşinde olduğunu isbat etme isteği vardı²⁷⁵. Bununla beraber, Bolşevikler (Komintern) dünya ihtilali için Türkiye merkez teşkilatları vasıtasıyla Doğuda ve Batıda propaganda yapmayı hedefliyordu²⁷⁶.

Komintern’in Yürütme Komitesi’nin 3 Temmuz 1920’de yayınladığı bildirisi Mustafa Kemal Paşa’ya ve Milli Mücadele’ye karşı tutumlarını anlamak bakımından önemlidir: “*Anadolu köylüleri! Yabancı istilasına karşı savaşmak için Kemal Paşa’nın saflarına katılmaya çağrıldınız. Fakat biz şunu da biliyoruz ki, Paşalar’ın İtilaf Devletleri soyguncuları ile barış yapmaları halinde mücadelenize devam amacı ile kendi milli partinizi, yani kendi köylü partinizi de kurmaya çalışmaktasınız*”²⁷⁷.

1922 Ağustos ayında Türkiye Komünist Partisi’nin Kongresi’ne katılmak üzere Komintern temsilcilerinin, Ankara Hükümeti’nin itirazlarına rağmen Türkiye’ye gelmeleri üzerine TBMM, Türkiye’deki Sovyet Ticari temsilciliklerinin faaliyetlerini ve Sovyet

²⁷¹ Rosser, 1969: 149

²⁷² Kocho-Williams, 2006: 112

²⁷³ О’Коннор, 1991: 210

²⁷⁴ Думбадзе, 1930: 131

²⁷⁵ Göka, 1998: 205

²⁷⁶ Cebesoy, 1955: 17

²⁷⁷ Armaoğlu, 1973: 896-897.

mallarının Türkiye'ye ihracatını durdurdu²⁷⁸. Ankara'nın Kongreyi yasaklamasına rağmen, Kongre 15 Ağustos 1922 tarihinde toplandı. Sovyet Yetkili Temsilcisi Semyon Aralov Kongre'de Sovyet Cumhuriyetini resmi şekilde temsil etmişti²⁷⁹. 1922 Eylül ayında Ankara'da olan Komintern temsilcisi Sergey Zorin'in²⁸⁰ Yetkili Temsilcilik görevlileri ve S. Aralov ile görüşmesinde önerdiği tezi şu şekildeydi: *"Şu anda, Türk ticari burjuvazisi ve yönetici sınıfı İtilaf Devletleri ile yakınlaşma eğilimi gösteriyor. Bu onların iyi ilişkiler kurmasına ve Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan uzaklaşmasına sebep ola bilir. Türkiye'de sınıf mücadelesi güçleniyor. Ankara hükümeti emekçi sınıfa karşı terör politikası yürütüyor. Türk Komünist Partisi'nin konferansı yasaklanmış ve komünistler tutuklanmıştır"*²⁸¹. M. Golman (Komintern görevlisi) S. Zorin'in fikirlerini destekleyerek yakın gelecekte Gürcistan'da veya Buhara'da olduğu gibi Türkiye'de de bir *"devrim"*e ihtiyaç olabileceğini bildirdi²⁸². Yetkili Temsilcilik görevlileri A. Golub ve G. Astakhov, S. Zorin'in tezine karşı çıkarak İtilaf devletlerinin aslında feodal din adamlarından destek aldığını, burjuvazinin ise İtilafa karşı olduğunu dile getirdiler²⁸³. S. Aralov ise, Fransa'nın Türkiye'de artan, Sovyet Rusya'nın ise azalan etkisine dikkat çekmişti. Sovyet Rusya'nın dış politikası hakkında bir takım açıklamalar yaparak Türk hükümetine doğrudan altın vermenin yanlış olduğunu belirtmiş ve bu yardımların bir banka veya herhangi bir kurum aracılığıyla yapılmasının doğru olacağını ifade ettikten sonra, düzensiz ve kayıtsız silah tedarikinin de doğru olmadığını ileri sürmüştü²⁸⁴.

Ankara, Sovyet diplomatlarının TKP Kongresi'nin organize edilmesinde rol oynadığının farkındaydı. Bu olaydan sonra Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya'nın onun arkasından iş çevirdiği sonucuna varmıştı²⁸⁵.

1922 yılında Dışişleri Komiserliği ve Komintern'in Türkiye'ye yönelik yaklaşımları farklıydı. Daha 21 Temmuz 1922 yılında Ankara'daki Komintern üyeleri S. Aralov'un Mustafa Kemal Paşa'ya fazla eğilimi olduğu için bunun Komintern'in Türkiye'deki komünistlere verdiği desteği zedelediğini Moskova'ya bildirmişti. S. Aralov ise, Komintern'i

²⁷⁸ Kolesnikov, 2010: 32

²⁷⁹ Zalyaev, 2002: 88

²⁸⁰ Zorin-Gombarg Sergey Semyonoviç (1890-1937) Parti yetkilisi, 1917 yılında Komünist Parti üyesi. 1911-1917 yılları arasında yurt dışında yaşamış, Amerikan Sosyalist Partisi'nde çalışmış. Ekim Devrimi'nden sonra Petrograd ve İvanovo-Voznesensk'te Parti ve hükümet görevlerinde bulunmuştur. 1925 yılında "Yeni Muhalefet" in, ardından Troçki-Zinovyevci Bloku'na geçtiği için 1927 yılında 15. Sovyetler Birliği Komünist Parti'si (b) Kongresi, Troçkist muhalefetin aktif üyesi olarak Sergey Zorin'i Parti'den ihraç etmişti. 1930 yılında partiye yeniden kabul edilmiş, ancak 1935'te Parti ve Sovyet karşıtı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla tekrar partiden ihraç edilerek tutuklanmıştı. 1937 yılında hapiste ölmüştür. Bkz. Schulz vd., 1972: 638

²⁸¹ РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 122, 1923: 208

²⁸² РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 122, 1923: 210

²⁸³ РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 122, 1923: 209

²⁸⁴ РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 122, 1923: 211

²⁸⁵ Zalyaev, 2002: 89

Türkiye’deki dış politikayı ve işçi sınıfının durumunu iyi anlamadığını ve Sovyet çıkarlarına zarar vermekle suçluyordu²⁸⁶.

Yakov Suriç, Zorin’in Ankara’ya gelmesini Türkiye’de Komünistler’e verdikleri destek politikasında bir hata olarak değerlendirmekteydi. Ayrıca Komintern’in Türkiye’de en büyük yalınışının daha Milli Mücadele döneminde Türk komünistlerin en zor ve tehlikeli anlarda bu harekate katılmaması olduğu fikrindeydi. Çünkü Milli Mücadele’nin daha galibiyetten uzak olduğu o zor dönemlerde Türk komünistlerin faaliyeti ve desteği onların durumunu önemli ölçüde değiştirebilirdi²⁸⁷.

Sakarya zaferi ile Türkiye’nin durumu daha da iyileşti ve hem Müttefikler hem de Sovyet Rusya Türkiye’ye karşı fikirlerini değiştirdiler²⁸⁸. Çiçerin 10 Ekim 1922 tarihli Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği bir yazıda TBMM’ye dahil olmayan ve fikirleri Türkiye’nin resmi partileri ile uyuşmayan partileri desteklemediklerini ifade etmişti²⁸⁹.

1922 yılı 30 Ağustos zaferinden 20 Kasım Lozan konferansının açılışına kadar kısa zamanda Anadolu’daki sol ve komünist faaliyetler neredeyse tamamen bastırıldı. Kasım ayı ortalarında 200 den fazla komünist tutuklandı. Komintern’in Doğu bürosu Ankara yönetiminin, anti-komünist bir faaliyete başladığını ileri süren bir bildiri yayınladı²⁹⁰.

Moskova’da Komintern’in IV Kongresi 20 Kasım 1922 tarihindeki oturumda, konuşan Türk heyeti başkanı, Türk Hükümetini komünistlere karşı bir baskı kampanyası başlattığından şikâyet etmişti. Ardından İzvestiya Türk Hükümeti’ni komünistlere baskı yapmakla suçlayarak, “Lozan Konferansında Türkleri destekleyebilecek tek ülke Sovyet Rusya’dır” şeklinde bir dizi yazı yayımladı²⁹¹.

Türk Komünist Partisi’nin yasaklanması ve üyelerinin yargılanmasının ardından Ekim 1922’de alınan kararla, tutuklananların tümüne farklı hapis cezaları verildi. Buna cevap olarak, Komintern’in IV Kongresi (Kasım-Aralık 1922), Türk komünistlerine karşı mahkeme kararlarını protesto eden “*Türkiye işçi kitlelerine ve komünistlerine*” müracaatını kabul etti. Mahkeme kararları ve Komintern’in buna yanıtı Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin soğumasına sebep oldu²⁹². Kongre’nin Doğu Meselesi hakkında ileri sürdüğü tezinde, Burjuva Milliyetçileri’nin Sovyet Rusya’nın işçi ve köylüler üzerindeki manevi ve politik otoritesini sömürerek, kendi özlemlerini “sosyalist” ve “komünist” biçimde örtbas etmek istediği ve

²⁸⁶ Somel, 2016: 246

²⁸⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Дело 103: 12

²⁸⁸ Afanasiyan, 2012: 230

²⁸⁹ Afanasiyan, 2012: 229-230

²⁹⁰ Gökay, 2006: 202-203

²⁹¹ Carr, 2004: 443-444

²⁹² Мейер, 2004: 19

bununla proleter çevreleri sınıf örgütlenmesi görevinden saptırmaya çalıştıkları ileri sürülmüştür²⁹³.

Ancak Türkiye'nin önemini anlayan Sovyetler bu konuda çok ileri gitmeyerek bu meselenin üzerinde çok durmamıştır²⁹⁴. Sovyet Rusya, Türkiye'de milliyetçi hareketin yükselişinin, her ne kadar komünist fikirlerin önünü kesse de, Batılı güçlerin Ortadoğu'daki etkisini azaltacağını umuyordu. Sovyet Rusya'da komunizmin oturması için sınırların güvencede olması gerekiyordu²⁹⁵. Bundan başka, Türkiye'deki komünist hareket, iktidarı ele geçirecek kadar kuvvetli değildi. Bu sebeple Moskova, bölgede İngiliz nüfuzunu kırmak için, Türkiye'deki komünistlere güvenemezdi. Sovyetler, “*burjuva milliyetçi*” Ankara Hükümeti ile dostça ilişkilerin kendi çıkarlarına olduğu sonucuna çoktan varmıştı²⁹⁶.

Y. Suriç 1923 yılında L. Karahan'a gönderdiği bir yazıda Türk Hükümeti'nin komünist harekete karşı sert tutumunu, sadece komunizm ideolojisinin kendisinden çekinmesiyle değil, daha çok Rusya'nın komunizm yoluyla Türkiye devletini zayıflatmak ve parçalanmak peşinde olduğu inancından kaynaklandığını yazıyordu. Türkler Sovyet ideolojik faaliyetlerinin, Çarlık hükümetinin Türkiye'deki azınlıkların desteğine dayanan politikası ile aynı olduğu fikrindeydi. Bu kanaat, hem de Yetkili Temsilciliğin faaliyetinin Komintern ile yakından bağlantılı olmasından kaynaklanıyordu²⁹⁷.

Komintern uzun zaman Türkiye'deki komünistlere yardım sağlamaya ve yönetmeye devam etmiştir. 1928 yılında Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Komintern'in Doğu Bürosu'na gönderdikleri yazıda Komintern'in yönetimine ve direktiflerine gerek duyduklarını yazmış ve Komintern'in bir temsilci göndermesini istemiştir²⁹⁸. Çeşitli ülkelerdeki Komintern mensupları, sahte isimler ve sahte pasaportlar altında faaliyet gösteriyordu²⁹⁹. Komintern mensupları Yetkili Temsilcilik ve Ticaret Temsilciliği kadrosunda diplomatik dokunulmazlıktan faydalanarak, propaganda ve örgütlenme faaliyeti yürütüyordu. Komintern görevlileri kimliklerini ve gerçek faaliyetlerini sadece bulundukları ülkelerin hükümetlerinden değil, aynı zamanda resmi olarak atandıkları temsilcilikteki meslektaşlarından, hatta Yetkili Temsilci ve Ticaret Temsilcisi'nin kendisinden bile gizli tutuyorlardı³⁰⁰.

²⁹³ Коммунистический интернационал в документах, 1933: 320

²⁹⁴ Gökay, 2006: 206

²⁹⁵ Bennigsen ve Wimbush, 1979: 79

²⁹⁶ Gökay, 2006: 226-227

²⁹⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 12

²⁹⁸ РГАСПИ, Фонд 495, Опись 181, Дело 344, 02.02.1928: 19

²⁹⁹ Думбадзе, 1930: 134

³⁰⁰ Думбадзе, 1930: 139

14 Ağustos 1925 tarihinde Dışişleri Komiserliği İdare Kurulu üyesi Semyon Aralov'un teşebbüsü ile Askeri İstihbarat, OGPU Dış İstihbarat Şubesi, Dışişleri Komiserliği ve Komintern temsilcilerinin özel toplantısı gerçekleşmişti. Toplantı, yerel Komünist Partiler aracılığıyla istihbarat çalışmalarını azaltma kararı almıştı. Ancak Komünist Partiler'in istihbaratla işbirliğini tamamen durdurmak söz konusu değildi. Çünkü yerel komünistlerin daireleri ve adresleri olmadan İstihbarat ve Komintern temsilcilerinin orada faaliyet göstermesi neredeyse imkânsızdı³⁰¹. Yerel Komünist Partiler aracılığıyla istihbarat çalışmalarını azaltma kararı yerel komünistlerin disiplin ve istihbarat becerilerinin aşağı olmasıyla izah ediliyordu. Ancak daha da önemlisi, parti üyeleri, devamlı polis gözetimi altında bulunuyordu ve bu onlarla temasa geçen söz konusu İstihbarat ve Komintern görevlilerinin açığa çıkması tehlikesi anlamına geliyordu³⁰².

Görüldüğü gibi Dışişleri Komiserliği yurtdışındaki faaliyetlerini diğer Sovyet devlet kuruluşları ile koordine etmek zorundaydı. Çünkü Sovyetlerin dış ilişkilerde kullandıkları yöntemler çok karmaşıktı ve geleneksel diplomasi yöntemlerini fazlasıyla üsteliyordu.

1930'lu yıllara gelindiğinde Dışişleri Komiserliği tecrübeli kadrosu olan ciddi bir teşkilat haline gelmişti. Ancak Sovyetlerde başlayan "Büyük Temizlik" kampanyası Dışişleri Komiserliği'ne büyük bir darbe vurmuştu.

1.6. Sovyet Dışişleri Komiserliği ve "Büyük Temizlik"³⁰³

1930'ların ilk yarısında Sovyet Hükümeti tarafından Dışişleri Komiserliği ve diplomatlarının kazandığı özgürlüğü sınırlamaya yönelik politikalar izlenmeye başlandı. Bu sürecin başlangıcı, diplomatların geri çağırılması ve yabancılarla temastan kaynaklanan vatana ihanet suçlaması idi. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği 1930'ların ikinci yarısında, yurtdışındaki kendi konsolosluklarını ve yurtiçindeki yabancı bazı konsoloslukları kapatma yoluna gitti³⁰⁴. "Büyük Terör" olarak da bilinen bu olaylar sırasında, üst düzey diplomatların ve Dışişleri Komiserliği yetkililerinin büyük bir kısmı terörün kurbanı olmuştu³⁰⁵. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde yabancı düşmanlığı en üst düzeye çıkmıştı. Resmi hükümet organları, Sovyetler Birliği'ndeki yabancı diplomatik ve konsolosluk temsilciliklerinin, casusluk yuvası olduğunu ve Sovyet hükümetine tehdit oluşturduğu fikrindeydi. Binlerce Türk, Afgan, Yunan, yüzlerce Alman ve Polonyalı, çok sayıda Japon ve İngiliz vatandaşları, tahrip edici faaliyetlerde bulundukları iddiasıyla hapse atılmıştı. Bu yabancı uyruklu

³⁰¹ Колпакиди и Прохоров, 1999: 56

³⁰² Колпакиди и Прохоров, 1999: 121

³⁰³ "Большая чистка"

³⁰⁴ Kocho-Williams, 2008: 91-92

³⁰⁵ Ter-Matevosyan, 2019: 188

mahkûmların diplomatik temsilcilerle cezaevinde görüşmesine bile izin verilmemiştir³⁰⁶. Moskova Büyükelçisi Z. Apaydın 1938 yılında Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği raporunda SSCB'de bulunan 500 kadar Türk tebaasının (aileleri ile birlikte 2000 kadar) da karşı devrimci (контрреволюционер) diye Sibiryâ'daki kamplara gönderildiğini yazıyordu. Bunların çoğu toplu şekilde tutuklanmıştır. Moskova'daki Büyükelçiliğin bu konudaki itirazlarına, Sovyet ceza kanununun 56 ve 58. maddeleri diye dâhili emniyet ve asayiş aleyhtarlığı sebep gösterilmiştir³⁰⁷. Bu adamların Moskova Büyükelçiliği'ne müracaat etmesi Sovyet zabitasının şiddetli kontrolü altındaydı³⁰⁸. Z. Apaydın ne Sovyet tebaası ne de ecnebilerin hiçbir hakka malik olmadıkları ve mahkemelerin açık olmayan ve savunma hakkı tanımayan kararlarına tabi tutulduklarının altını çiziyordu³⁰⁹.

Yurtdışında görev yapan diplomatlar geri çağrılıyor ve kurşuna diziliyordu. Geri gelmekten boyun kaçırانlar veya kaçmaya çalışanlar İçişleri Komiserliği (NKVD) tarafından bulunup öldürölüyordu. Dışişleri Komiserliği'ne karşı başlatılan “temizleme”, konsoloslukların kapatılması sürecinde olduğu gibi, yabancılarla teması olanların Sovyetler Birliği'ne muhalif oldukları kuşkusundan doğmuşdu. Sovyet diplomatları, yabancı ülkelerdeki temasları sebebiyle doğal şüpheliler haline gelmişti. Terör sırasında geliştirilen politikalar, diplomatların dış dünya ile olan temaslarını sınırlamayı öngörüyordu³¹⁰. Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi Z. Apaydın 1938 yılında Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği raporda Dışişleri Komiserliği ile ilişkilerde her gün güçlüklerle karşılaştıklarını yazıyordu. Bunun sebebini Sovyetlerin muhalefete karşı aldığı aşırı şiddet politikası yüzünden memurlarda oluşan endişe ve tereddütte görüyordu. Ona göre Sovyet üçüncü ve dördüncü derece memuriyetinde yabancı diplomatlarla bu günlük işlerin müspet halline karşı garip bir itiraz ve imtina görölüyordu³¹¹. Zekai Apaydın bunun nedeni olarak memurların sorumluluk korkusu ile işlerin müspet çözümünden çekinmeleri olduğu düşüncesindeydi³¹².

Büyük Terör, Sovyet diplomatik temsilcilerinin büyük kısmını yok etti ve Moskova'daki Dışişleri Komiserliği örgütünü tamamen parçaladı. Sovyetler Birliği'nin en yetenekli diplomatları “Yejoyşına” bataklığında tek tek kaybolmaya başladı. 1925-1936 yılları arasında Dışişleri Komiserliği, “Ezhegodnik NKID / Annuaire diplomatique” adlı diplomatik yıllıklar yayınlamıştı. Adı geçen yıllıklar Stalin siyasetinin kurbanları olan Sovyet diplomatlarının listesi haline dönüştüğü için, 1936'da yayımına son verildi. Kurbanlar arasında

³⁰⁶ Davies, 1945: 272

³⁰⁷ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 11

³⁰⁸ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24)

³⁰⁹ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24): 3

³¹⁰ Kocho-Williams, 2008: 94

³¹¹ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 1

³¹² TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24): 1

eski Dışişleri Komiseri vekili ve ardından Türkiye Yetkili Temsilcisi L. Karahan ve Türkiye Yetkili Temsilcisi M. Karski de vardı³¹³. Bundan başka Türkiye Yetkili Temsilci olmuş Sergey Petroviç Natsarenus, İstanbul Başkonsolosu olmuş Waynşteyn Grigori İsaakoviç, Gaykis Lev Yakovleviç, Bejanov Grigori Yakovleviç, Artvin Konsolosu Lvoviç David Oskaroviç, Kars ve Erzurum’da Konsolos, İzmir’de Başkonsolos olmuş Marçinski İosif Vladislavoviç, Kars Konsolosu Tumanov İosif Rafailoviç, Artvin ve Samsun’da Konsolos olmuş Raviç Nikolay Aleksandroviç, Dışişleri Komiserliği Yakın Doğu Siyasi/Büro Müdürü Pastukhov Sergey Konstantinoviç, Türkiye Yetkili Temsilciliği Maslahatgüzarı olmuş Rozenberg Marsel İzraileviç, Türkiye’de Ticari Temsilci Aussem Vladimir Kristianoviç, Esir iade komisyonu görevlisi Mirny Semyon Maksimoviç, Ankara’da Yetkili Temsilcilik Yayın Bürosu Müdürü olmuş Astahov Georgi Aleksandroviç de “*Büyük Terör*”ün kurbanlarıydı.³¹⁴

Hatta Dışişleri Komiseri M. Litvinov bile kötü ihtimal olursa, sonuçlarına katlanmak zorunda kalmamak için 1937’den başlayarak hayatının geri kalanı boyunca üzerinde tabanca bulundurmıştı. Çok sayıda diplomat aniden ortadan kayboluyordu. Bir çoğunun gerçekten de yabancılarla samimi temasları vardı ve bu, N. Yejev’un standartlarına göre suçlu olmak demektir³¹⁵. M. Litvinov’un “*Büyük Temizleme*” den sağ çıkması bir mucize sayıla bilirdi. Çünkü onun dört yardımcısından ikisi idam edilmiş, üçüncüsü hapsedilmiş, dördüncüsü ise ortadan kaybolmuştu³¹⁶.

3 Ocak 1939’da Stalin’e yazdığı mektupta M. Litvinov, Washington, Tokyo, Varşova, Bükreş, Barselona, Kovno, Kopenhag, Budapeşte, Sofya ve Tahran’da Sovyet Yetkili Temsilcisi görevlerinin boş kaldığını yazıyordu³¹⁷.

Yurtdışında 9 danışman, 22 kâtip, 30 konsolos ve konsolos yardımcısı, aynı zamanda 46 diğer resmi pozisyon boş kalmıştı. Yetkili Temsilcilikler’deki yazı işleri yerleri bile boştu. Dışişleri Komiserliği’nin sekiz bürosunun yedisi geçici olarak atanan görevliler tarafından yönetiliyordu³¹⁸.

Diplomatičeskii slovar (Дипломатический словарь), 1948 yılındaki ilk baskısında terör kurbanı olan diplomatların hiçbirinin adını içermiyordu. Çok az kısmı ikinci (1960-64) ve üçüncü (1971) baskıda yayınlandı, ancak büyük kısmının adı beraat aldıktan sonra 1984-86 baskısının ek bölümüne eklendi. Terör kurbanı olan bazı önemli diplomatların isimleri

³¹³ Uldricks, 1977: 188

³¹⁴ <https://idd.mid.ru/kniga-pamati-rabotnikov-sovetskoj-diplomatičeskoj-sluzby-zertv-repressij> (erişim tarihi: 06.02.2022).

³¹⁵ Conquest, 1990: 424

³¹⁶ Whelan, 1983: 70

³¹⁷ Resis, 2000: 34

³¹⁸ Resis, 2000: 34

Dokumenti vneşney politiki SSSR (Документы внешней политики СССР)'den de kaldırıldı³¹⁹.

Terör dalgasının Dışışleri Komiserliği'ne başka uzun süreli zararları da oldu. Terör kurbanı olan diplomatların yerini, etkin bir şekilde faaliyet gösterme deneyimine veya yeteneğine sahip olmayan kişiler aldı³²⁰. Terör Dışışleri Komiserliği'ni felç ederek etkisiz bir kurum haline getirdi ve üst düzey görevli memurlardan mahrum bıraktı. Diplomatlar, yabancı siyasi yetkililerle temasa geçen yüksek konumda olduklarından, mevkileri boş kaldıkça terörün etkileri oldukça açık görünmeye başladı³²¹.

1939 yılında, V. Molotov'un Dışışleri Komiserliği görevini üstlenmesiyle Komiserliğin neredeyse tüm kadrosunun değiştirilmişti. Niketim V. Molotov'un göreve başlamasından sonra Dışışleri Komiserliği'nin ikinci dereceli memurlarının neredeyse tümüne yakını değiştirilmişti³²².

³¹⁹ Kocho-Williams, 2008: 100

³²⁰ Kocho-Williams, 2008: 107

³²¹ Kocho-Williams, 2006: 209

³²² Whelan, 1983: 69

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLERİN TÜRKİYE YETKİLİ TEMSİLCİLİĞİ (BÜYÜKELÇİLİĞİ)

2.1. Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin Görevleri

4 Mayıs 1927 tarihli Merkez Yürütme Komitesi³²³ ve SSCB Halk Komiserleri Konseyi kararına göre Yetkili Temsilci, Sovyetler Birliği'nin atandığı ülkedeki tek temsilcisidir ve SSCB Hükümeti adına atandığı ülkedeki hükümetle siyasi ilişkiler yürütmekle görevlidir³²⁴. Yabancı ülkelere atanan SSCB Yetkili Temsilcisi ve uluslararası anlaşmaları müzakere etmek üzere atanan delegelerin başkanları ve üyeleri, SSCB'nin Merkez Yürütme Komitesi veya Presidium tarafından atanır ve geri çağırılır³²⁵.

Dışişleri Komiserliği Yetkili Temsilciliklere aşağıdaki görevlileri atamak yetksine sahipti: a) yetkili temsilcilerin bulunmadığı veya görevden alınmasının ardından yeni Yetkili Temsilci atanana kadar yerlerine geçen maslahatgüzarı, b) Danışmanlar, Kâtipler, Yetkili Temsilcilik ve diğer diplomatik delegasyon Ataşeleri³²⁶.

Sovyet Hariciyesi'nin yurtdışında faaliyet gösteren temsilsilcilikleri üç kurumdan oluşmaktaydı: Yetkili Temsilcilikler³²⁷ (büyükelçilik ve elçiliklere karşılık gelen); Konsolosluk Temsilcilikleri ve Dışişleri Komiserliği'nin kısmen kontrolü altında olan Ticari Temsilcilikler³²⁸. 27 Haziran 1927 tarihli bir kararla Yetkili Temsilci yabancı ülkedeki tüm Sovyet temsilcilerinin yöneticisi haline geldi. Yetkili Temsilci sadece diplomatların değil, aynı zamanda diğer Sovyet temsilcilerinin (örneğin ticaret temsilcileri, askeri ataşeler) kararlarını da askıya alabilirdi³²⁹. Yetkili Temsilci, atandığı ülkedeki SSCB'ye bağlı kurumların, işletmelerin ve memurların, yerli yasal sisteme uymaları konusunda denetimini yapabiliyordu. Belirtilen bu kurumlar, işletmeler ve kişiler, tüm faaliyetleri hakkında Yetkili Temsilci'yi bilgilendirmek ve talep edilmesi halinde (Sovyet yada yerel yasal ihlalleri ortadan kaldırmak ve ya politik meselelerden kaynaklanan talimatları yerine getirmek için) evrakları, raporları gözden geçirmek ve kontrol etmek üzere ona sunmakla yükümlüydü. Fakat Yetkili

³²³ Центральный исполнительный комитет СССР

³²⁴ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1927 года, 1927: 78

³²⁵ Сабанин и Шахов, 1926: 6

³²⁶ Выпуск III: Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу между 1 января 1925 года и 1 мая 1926 года, 1926: 6-7

³²⁷ Yetkili Temsilci (Полпред-полномочный представитель) – 6 Nisan 1918'de RSFSC Halk Komiserleri Konseyi'nin kararnamesi ile belirlenen diplomatik unvandı. Yetkili Temsilci'nin itimatnamesinde onun büyükelçi veya elçi unvanına eşdeğer olduğunu belirtiliyordu. Yetkili Temsilci unvanı, 1941 yılında diplomatik temsilci rütbelerinin oluşturulmasına kadar kullanılmıştır. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 397

³²⁸ Uldricks, 1972: 136

³²⁹ Uldricks, 1972: 158

Temsilci belirtilen kurumların ve kişilerin çalışmalarını doğrudan denetleme hakkına sahip değildi³³⁰.

Yetkili Temsilcilik düzenli olarak bulunduğu ülkenin siyasi ve ekonomik yaşamına dair önemli gelişmeler hakkındaki raporları Dışişleri Komiserliği'ne gönderiyordu. Bu bilgiler aylık kronikler (hükümetin faaliyetleri, ülke ekonomisinin durumu, yabancı sermayenin Türkiye'deki faaliyetleri vb. ile ilgili önemli meselelerin kısa bir kronolojik özeti) ve aylık takvimler (önemli notalar, müzakereler vb. dâhil olmak üzere Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yaşamının ana hatları, Yetkili Temsilci'nin yürürlükte olan çalışmalarının listesi) şeklinde Dışişleri Komiserliği'ne gönderiliyordu. Bunlarla birlikte, Yetkili Temsilcilik her yılın sonunda düzenli olarak yıllık raporlar hazırlamak ve Dışişleri Komiserliği'ne göndermekle yükümlüydü³³¹.

Yıllık raporlar, Türkiye'nin yıl boyunca siyasi ve ekonomik gelişmelerinin ve meselelerinin bir özetini içermektedir. Ayrıca, Dışişleri Komiserliği Türkiye'de basılan yayınların (özellikle de resmi devlet yayınlarının), Millet Meclisi'nin faaliyetini, Türkiye ekonomisine ilişkin istatistiksel verilerin düzenli bir şekilde gönderilmesini istiyordu. Dışişleri Komiserliği bu işler için özellikle birinin görevlendirilmesini istemekteydi³³². Aynı zamanda Ankara'daki Yetkili Temsilciliğin Sovyet gazete ve süreli yayınlarla daimi temini çok önem arz ediyordu. Diplomatik kuryelerin işini kolaylaştırmak için Yetkili Temsilciliğin ilgili literatürü temin etmesi görevi RSFSC'nin Batum'daki konsolosluğuna devredilmişti³³³.

Dışişleri Komiserliği Yetkili Temsilciliklerden önemli siyasi kişilerin nitelik ve özellikleri ile ilgili bilgilerin derlenmesini de istemekteydi. Örneğin Dışişleri Komiserliği, Aralık 1931 tarihli bir yazıyla Türkiye Yetkili Temsilciliğinden önemli siyasi kişiler hakkında raporlar hazırlanmasını talep etmişti. Yazıda buna gerekçe olarak elde var olan bilgilerin düzenli olarak yenilenmesi gerektiği gösterilmişti. Bu çerçevede Türkiye'ye yeni gelen diplomatik temsilcilerin, yabancı sermaye temsilcilerinin ve yabancı uzmanların kısa biyografisinin hazırlanması ve Dışişleri Komiserliği'ne gönderilmesi de istenmekteydi. Temsilcilik çalışanlarından birinin bu işin yürütülmesinden sorumlu olması talimatı verilmişti³³⁴.

SSCB Temsilciliklerinin kadrosu dört kategoriden oluşuyordu: 1) Çalışmalarında yetkili temsilciye yardım eden kadrolu çalışanlar: Danışman, Başkatip, ikinci ve üçüncü katipler 2) Özel konuları incelemek ve ilgili yerel kurumlar nezdinde bakanlıkları temsil

³³⁰ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делам на 1927 года, 1927: 78

³³¹ АВП РФ, Фонд 05, опись 11, номер папки 78, номер дела 94, 05.12.1931: 32

³³² АВП РФ, Фонд 05, опись 11, номер папки 78, номер дела 94, 05.12.1931: 32 (об)-33

³³³ РГАСПИ, Фонд 5, Опись 1, Ед.хр. 2158, 4 января 1922 года: 20

³³⁴ АВП РФ, Фонд 05, опись 11, номер папки 78, номер дела 94, 05.12.1931: 33

etmek için temsilciliklerde bulunan diğer büro çalışanları: Bunlar askeri ataşeler³³⁵, deniz ataşeleri, havacılık ataşeleri, ticaret ve mali ataşeler ki bunlar doğrudan ilgili bakanlıklarla iletişim kurma hakkına sahiptirler 3) Yazı işleri personeli ve teknisyenler 4) Hizmet personeli: Kapıcılar, asansör operatörleri, şoförler, hizmetliler vb.³³⁶.

Deneyimli tercümanların eksikliği, temsilciliklerin çalışmasını aksatan en önemli sebeplerden biriydi. Sovyet temsilciliklerinde tercümanlar genellikle Sovyetlerin Doğubilimi Enstitülerinden mezun olan Müslümanlar oluyordu³³⁷. Diplomatik gelenekte sözlü müzakereler genellikle ev sahibi ülkenin dilinde (diplomatik temsilci iyi konuşabiliyorsa) veya her iki muhatabın da akıcı olduğu dilde yapılıyordu. Ortak bir dilin olmadığı durumlarda, bir tercüman yardımı ile görüşmeler yapılırdı. Yazılı iletişim Fransızca veya İngilizce olarak yapılmaktaydı³³⁸. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew hatıralarında (1 Ekim 1927) pek çok memurun sadece Türkçe ve Rusça konuştuğu için Ankara'da Rusça bilmenin çok yararlı olduğunu belirtmektedir. Nitekim İran Büyükelçisi Rusça konuşabiliyordu, Polonya'nın Türkiye temsilcisi Joseph Wierusz-Kowalsky ve Afganistan temsilcisi de bu dilde konuşabiliyordu. Joseph Grew kendisi de Rusça konuşabiliyordu³³⁹. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği Dışişleri Komiserliği ile yazışmalarında yalnız Rusça kullanıldığı için Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği ile yazışmalarında Hariciye Vekâletine de aynı şekilde Türkçe (Fransızca tercümesiyle birlikte) kullanılması teklifinde bulunmuştu. Ancak Hariciye Vekâleti³⁴⁰ bunun teknik sorunlara yol açacağını bildirmişti. Hariciye Vekâleti ile Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği arasındaki yazışmalar ve nota alışverişi genellikle Fransızca yapılıyordu³⁴¹.

SSCB'nin Ankara Yetkili Temsilciliği'nde fazlasıyla görevli bulunmakla beraber ancak yine de tecrübeli kadro sıkıntısı çekilmekteydi. Temsilcilikte nota göndermek için yeterince tecrübeli Fransızca bilen biri bulunmamaktaydı. Nitekim Y. Suriç, Dışişleri Komiserliği'nin Temsilciliğe birçok görev yüklediğini ancak bu talepleri yerine getirebilecek tecrübeli görevlilerin olmadığını belirtmektedir. Kendisinin her önemsiz konu ile ilgili, Tevfik

³³⁵ 1920 yılının yazında, Devrimci Askerî Konsey Sovyet devletinin diplomatik ilişkiler kurduğu ülkelerdeki Yetkili Temsilcilikleri nezdinde Askerî Ataşelik kurumunun yaratılması hakkında karar aldı. Devrimci Askerî Konsey 3 Haziran 1920 yılında, RSFSC'nin yurtdışındaki askeri temsilcilerine yönelik talimatları onayladı. Talimatın 4. paragrafı, askeri ataşelerin yabancı bir devlet hakkında bilgi toplama faaliyetleri hakkındaydı. Askerî ataşelerin gerekli bilgileri yabancı literatürün incelenmesi, süreli yayınların derlenmesi, doğrudan gözlem ve casusluk yoluyla toplaması gerekiyordu. Bkz. Колпакиди и Прохоров, 1999: 48

³³⁶ Потемкин, 1945: 777, 778

³³⁷ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53125, 1923: 19

³³⁸ Потемкин, 1945: 797

³³⁹ Grew, 1952: 728

³⁴⁰ 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışı gerçekleşti. 2 Mayıs 1920 de 3 numaralı kanun Mecliste Kabul edilerek ilk İcra Vekillerinin seçim ve tayini yapıldı. Böylece Hariciye Vekaleti kurulmuş ve ilk vekili Amasya milletvekili Bekir Sami Bey olmuştur. Bkz. Girgin, 1994: 117

³⁴¹ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 17

Rüştü ile kişisel olarak görüşmesinin veya Dışişleri Bakanlığı'nın başka memurlarına gitmesinin diplomatik geleneğe uygun olmadığını ve bunun itibar kaybına sebep olduğunu dile getirmekteydi³⁴². Y. Suriç'e göre Yetkili Temsilciliğ'in normal şekilde faaliyet göstermesi için aşağıda belirtilen kadroya ihtiyacı vardı: 1) Yetkili Temsilci ve Danışman'a ek olarak, siyasi çalışma yürütecek Fransızca'yı akıcı bir şekilde konuşa bilen iki çalışan 2) Nota gönderebilen, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve hukuk uzmanı (özellikle konsolosluk sözleşmesi müzakereleri için) 3) En azından biri iyi Fransızca bilen iki deneyimli daktilograf (içlerinden birinin mutlaka Komünist (Komünist Parti üyesi) olması zorunludur) 4) Mutlaka Komünist (Komünist Parti üyesi) olan yazı işleri memuru, 5) Türkçe bilen Dragoman³⁴³.

Daktilograf görevine Komünist patisi üyesi olan bir görevlinin atanması kuralı genellikle gizli belgelerin yazılması için güvenilir kişiye ihtiyaç duyulmasından kaynaklanıyordu³⁴⁴.

Ankara'daki Yetkili Temsilciliğin karşılaştığı sorunlardan biri de görevlilerin konut meselesi olmuştur. Suriç 3 Ekim 1927 tarihinde Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği yazıda Temsilcilik görevlileri ve onların ailelerine konut sağlamada sıkıntıları olduğu ve yeni gelecek görevlilerin kalabileceği bir yer olmadığına dikkat çekiyordu³⁴⁵.

1930'lara doğru gelindiğinde dahi, Ankara'daki yaşam koşulları da Yetkili Temsilcilik görevlilerinin tamamını kötü şekilde etkilemekteydi. Zira Ankara'daki izole bir yaşam, yalnızlık, temel kültürel koşulların ve imkânların eksikliği, şehir yaşamı hasreti, vb. çalışmaları aynı hızla devam ettirme fırsatından mahrum ediyordu. Personelin artan gerginlik durumu, Yetkili Temsilciliğin çalışmasına da yansıyor. Bu nedenle, Suriç Temsilcilik personelinin kısmi olarak yenilenmesine özen gösterilmesini Dışişleri Komiserliği'ne bir yazıyla bildirmişti³⁴⁶.

Dışişleri'ne gönderilen raporlarda Yetkili Temsilcilik personelinden bir yıldan fazla çalışanların bazısının yerine yeni görevlilerin atanması ve onların geri çağırılması isteniyordu. Nitekim buna sebep olarak bu görevlilerde işlerinde aşırı yüklenme yaşandığı ve verimliliğin düştüğü ileri sürülüyordu³⁴⁷.

³⁴² АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 242, номер дела 53266, 03.10.1927: 54

³⁴³ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 242, номер дела 53266, 03.10.1927: 56

³⁴⁴ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 238, номер дела 53175, s. 8

³⁴⁵ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 242, номер дела 53266, s. 57

³⁴⁶ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 238, номер дела 53175, 02.11.1924: 6

³⁴⁷ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 238, номер дела 53175, s. 8

2.2. Türkiye'deki Sovyet Yetkili Temsilcileri ve Temsilcilik Kadrosu

Sovyet Rusya'nın Doğu ülkeleri ile ilişkilerinde en önemli yeri Türkiye tutuyordu. Türkiye aynı zamanda Sovyet Rusya için Yakın Doğu'ya açılan kapıydı. Türkiye'deki mevcut durumun öne sürdüğü şartlardan dolayı Türkiye'ye gelen ilk Sovyet temsilcileri genellikle askeri kökenlilerdendi. Dışişleri Komiserliği temsilcilerinin Türklerin saygısını kazanacak, askeri yönden deneyimli kişilerin olmasına çok önem veriyordu³⁴⁸.

İlk dönemde Türkiye'ye gönderilen en önemli Sovyet Temsilcisi Şalva Eliava³⁴⁹ idi. Gürcü asıllı olan ve Orta Asya'da Sovyet rejiminin kurulmasında aktif rol alan Ş. Eliava, 1919'un sonlarında Anadolu üzerinden İstanbul'a seyahat etmişti. İstanbul'da Karakol cemiyeti liderleriyle, özellikle eski İttihatçı merkez komite üyesi Baha Sait ile müzakereler yürütmüştü³⁵⁰. Zira bu dönemde Sivas kongresinden birkaç ay sonra Fransız hükümetinin Suriye temsilcisi George Picot Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. George Picot Aristide Briand hükümeti kurulacağı takdirde İngiliz cephesinden ayrılacaklarını bildirmişti. Sovyet Rusya bu görüşmeyi Türk-Fransız yakınlaşması ola bileceğini sayarak Ş. Eliava'nı İstanbul'a göndermiş ve İtilaf Devletleri cephesi karşısında Türk milli haklarını tanıyacaklarını ve her türlü yardımı edeceklerini bildirmiştir³⁵¹.

Şalva Eliava 28 Temmuz 1920'de Politbüro tarafından resmen bu göreve atanmış³⁵² ancak Yetkili Temsilci olarak atanan Şalva Zuraboviç Eliava ciddi bir hastalık geçirdiğinden onun yerine geçici Maslahatgüzar (charge d'affaires), Başkâtip Yan Yanoviç Upmal (Angarskiy) geçmişti³⁵³. 8 Eylül'de Halil Paşa'yla birlikte yaklaşık 200 kişilik bir heyetle Erzuruma gelen Upmal Angarskiy burada Kazım Paşa ve Adliye Vekili Celaledin Arif ile görüşmüştür³⁵⁴. 4 Ekim 1920 yılında temsilcilik heyeti ile Ankara'ya gelen Upmal Angarskiy, Mustafa Kemal Paşa ile bilinen ilk resmi görüşmesini 8 Kasım 1920'de yapmıştır. 9 Kasım

³⁴⁸ Perinçek, 2014: 104,105

³⁴⁹ Eliava Şalva Zuraboviç (1883-1937) Kutaisi eyaletinde dünyaya geldi. 1904 yılından Komünist Partisi üyesi. St. Petersburg Üniversitesi hukuk fakültesinde (1903-10) eğitim almıştır. Dervimci faaliyeti sebebiyle tutuklanmış, Olonets ve Astrahan vilayetlerine sürgün edilmiştir. 1918 yılında RSFSC Ticaret ve Sanayi Komiserliği İdare Kurulu üyesi, daha sonra 1. Ordu Doğu Cephesi Güney Ordular Grubu Devrimci Askeri Konseyi üyesi (1919) ve 11. Ordu Devrimci Askeri Konseyi üyesi (1920-21) olmuştur. RSFSC'nin Türkiye ve İran'daki Yetkili Temsilcisi (1920-21), Gürcistan SSC Savunma Komiseri (1921-22) ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Savunma Komiseri (1922-23) görevlerinde bulunmuştur. Gürcistan SSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı (1923-28) ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkanı (1927-31) olarak çalışmıştır. 1931-36 yılları arasında SSCB Dış Ticaret Komiseri Yardımcısı, 1936-37 yıllarında ise SSCB Hafif Sanayi Komiseri Yardımcısı olmuştur. 3 Aralık 1937 yılında tutuklanmış ve kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bkz. Генис, 2012: 805

³⁵⁰ Hovannisian, 1973: 142

³⁵¹ TDA, 571 / 68112-297758-85, (1946-02-01).

³⁵² Gökey, 1994: 47-48

³⁵³ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 42

³⁵⁴ Perinçek, 2014: 67

1920’de, *Türkiye’deki tek diplomatik temsilcilik* olan RSFSC Yetkili Temsilciliği’nin açılış töreni yapılmıştır³⁵⁵.

Upmal Angarskiy heyetinin daha Ankara’ya gelmeden Türkiye’de propaganda ve örgütlenme yapmakla görevli bir heyet görünümünde olduğu, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa tarafından 2 Eylül 1920’de Doğu Cephesi Kumandanlığı’na bildirilmişti³⁵⁶. Upmal Angarskiy Ankara’ya geldikten sonra burada Bolşeviklik propagandası ve gizli teşkilatlanmalara adı karışmıştı. Bu sebeple Ankara Hükümeti tarafından diplomatik bir üslupla geri çağırılması istenmiştir³⁵⁷.

Doğu Cephesi’nde Türkiye lehinde meydana gelen hadiseler ve Sovyetler’in Polonya karşısında mağlubiyeti üzerine Sovyetler’in Türkiye ile tekrar temasa geçmelerini icap ettirmiş ve bu sebeple resmi şekilde Ankara’ya büyük bir sefaret heyeti göndermişlerdi³⁵⁸. 1920 yılının sonlarında Polikarp Gurgenoviç (Budu) Mdivani³⁵⁹ Kars ve Ankara’ya Olağanüstü Temsilci olarak gönderilmişti³⁶⁰.

Ocak 1921 tarihinde Orconikidze’ye gönderdiği yazıda Çiçerin Ankara’ya gönderilen Olağanüstü Temsilci P. Mdiviani’nin Ermenilerin içinde bulundukları durumdan çıkarmak için çaba sarf etmesi talimatını vermişti. Aynı zamanda, P. Mdiviani’nin Sovyetlerin İngiltere ile başlayan Ticari Antlaşma ile ilgili görüşmeleri hakkında da Türklere güvence vermesi gerekiyordu³⁶¹.

20 Şubat 1921 tarihinde Ankara’ya gelen Polikarp Mdivani, itimatnamesini 5 Mart’ta Mustafa Kemal Paşa’ya sunmuştur. P. Mdivani’nin Ankara’ya gitmesi durumunda Kafkasya’ya yönelik alınan kararların uygulanmasında sorun yaşanabileceği için, P. Mdivani’nin Ankara’ya gitmek istemediği bilinmektedir. Bu sebeple P. Mdivani’nin yerine

³⁵⁵ Kaya Zenbilci, 2014: 114

³⁵⁶ Sürmeli, 2010: 32

³⁵⁷ Çakıcı, 2021: 115

³⁵⁸ TDA, 571 / 68112-297758-85, (1946-02-01).

³⁵⁹ Mdivani Polikarp (Budu) Gurgenoviç (1877-1937) Kutaisi guberniyasına bağlı Honi’de dünyaya geldi. 1903 yılından Komünist Partisi üyesi. Moskova Üniversitesi Hukuk fakültesinde okudu ancak 1899 yılında oradan ihraç edildi. 1908 yılında Bakü Şehir İdaresi’nde muhasebeci olarak çalışmıştır. 1913-17 yılları arasında İran’da siyasi muhacir hayatı yaşamıştır. Devrimden sonra 1918-19 yılları arasında 11. Ordu Devrimci Askerî Konsey üyesi ve Siyasi bürosu müdürü, 1920 yılında Kuzey Kafkas Devrim Komitesi Başkan yardımcısı ve İran Kızıl Ordusu Devrimci Askerî Konsey üyesi olmuştur. 1920-21 yıllarında RSFSC’nin Türkiye’de Temsilcisi, daha sonra Gürcistan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi (1921-23), Gürcistan SSC Devrim Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi başkanı, Gürcistan SSC Dış Ticaret ve Dışişleri Komiseri (1921-22) görevlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda 1922 yılında Cenova ve Lozan konferanslarındaki Sovyet delegasyonu üyesi olmuştur. Fransa’da (1924-26) ve İran’da (1926-28) SSCB Ticaret Temsilcisi olmuştur. 1928 yılında Partiden ihraç edilmiş ve OGPU tarafından tutuklanarak 1928-30 yıllarında Oryol, Tobolsk, Çelyabinsk ve Samara’da hapis hayatı yaşamıştır. Serbest bırakıldıktan sonra Gürcistan SSC Ekonomi Yüksek Kurulu başkanı (1931-32), Gürcistan SSC Hafif ve Ağır Sanayi Komiseri (1932-34), Gürcistan SSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı yardımcısı görevlerinde çalışmıştır. Ağustos 1936’da yeniden tutuklanmış, 9 Temmuz 1937 yılında yargılanarak idam edilmiştir. Bkz. Генис, 2012: 757

³⁶⁰ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 42

³⁶¹ Документы внешней политики СССР, Том Третий, 1959: 479

bir temsilci atanmadan Ankara'ya gitme zamanı bir süre ertelenmiş ve Ankara'da kısa bir süre kalacağı da önceden ifade edilmiştir³⁶². P. Mdivani iki buçuk ay gibi kısa bir süre Ankara'da kalacak ve Mayıs sonunda oradan ayrılacaktır³⁶³.

P. Mdivani'nin ayrılmasıyla Moskova Antlaşması'ndan kısa bir zaman sonra 25 Mart'ta RKP (b) Merkez Komitesi Politbürosu, Sergey Petroviç Natsarenus'u³⁶⁴ Ankara'ya Yetkili Temsilci olarak atanmıştı³⁶⁵. 29 Mart 1921'de ise Dışişleri Komiserliği³⁶⁶ S. Natsarenus'un Türkiye'ye Yetkili Temsilci olarak atanmasını ilan etmiş ve 5 Mayıs'da Türkiye'nin onayını almıştı³⁶⁷. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Cebesoy Bey'in Hariciye Vekâleti'ne³⁶⁸ yazdığı 6 Mayıs 1921 tarihli raporda S. Natsarenus'un, Rus ordusunda Erkânı Harp Kaymakamı veya Miralay olduğunu yazıyordu. Onun komünist harekâtın başlangıcında İngilizlerin kuzeyden Petrograd'a doğru giriştiği askeri hareketine karşı bir Bolşevik ordusu idare ettiği, kendisinin Rus değil, bir Litvanyalı olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir³⁶⁹. S. Natsarenus 27 Haziran'da itimatnamesini Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmiştir³⁷⁰. Boris Daniloviç Mihaylov S. Natsarenus'un Danışmanı olarak atanmıştı³⁷¹.

Boris Mihaylov³⁷² Doğu cephesinde Kazım Karabekir Paşa'nın karargâhında Ankara'daki Yetkili Temsilciliğin danışmanı ve aynı zamanda Doğu Vilayetleri Sovyet

³⁶² Çakıcı, 2021: 115-116

³⁶³ Sürmeli, 2010: 33

³⁶⁴ Natsarenus Sergey Petroviç (1883-1938) hükümet yetkilisi, 1904 yılından Komünist Parti üyesi. 1918 yılında Murmansk Beyaz Deniz Bölgesi olağanüstü askeri komutanı, daha sonra Petrograd Askeri Bölgesinin olağanüstü askeri komutanı görevinde bulunmuştur. 7-ci, 14-cü ve 15-ci Orduların Devrimci Askeri Konseyi üyesi. Temmuz 1919 yılında Harkov Askeri Bölgesi'nin komutanlığına atanmıştır. 1921 yılında RSFSC'nin Ankara'da Yetkili Temsilcisi olmuş, daha sonra çeşitli hükümet görevlerinde çalışmıştır. Devlet güvenlik organları tarafından tutuklanmış, 1938 yılında hapiste ölmüştür. Bkz. Schulz vd., 1972: 406

³⁶⁵ Həsənlı, 2012: 371

³⁶⁶ 1 Aralık 1921'de Dış İşleri Komiserliği İdare Kurulu: Dışişleri Komiseri G.V. Çiçerin, Halk Komiserliği'nin genel yönetiminin yanı sıra, Doğu Bürosu siyasi işlerini ve Haberleşme Bürosu işlerini yürütüyordu. Dışişleri Komiseri Yardımcısı M.M. Litvinov, Batı Bürosu Siyasi işlerini ve Ekonomi-Hukuk Bürosu'nu yönetiyordu. Diğer İdare Kurulu üyeleri, V.R. Menjinski, tüm komşu devletlerin meselelerinden, P.P. Gorbunov, tüm örgütsel konulardan sorumluydu. Bkz. Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 157-158

³⁶⁷ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 45

³⁶⁸ Bazı belgelerde "Umur-I Hariciye Vekaleti" ismi kullanıldığı görülmüştür. (Fransızcasında da "Departement des Affaires Etrangenes" deyimi gözlenmiştir. Bakanın unvanı da "Commissaire du Peuple aux Affaires Etrangeres" olarak geçmektedir (Hariciye Halk Komiseri). Böylece, henüz bazı kavram kargaşası bulunduğu anlaşılmakta ve iyi ilişkilerin olduğu Sovyetlerin terimi kullanılmış bulunmaktadır. Bkz. Girgin, 1994: 117

³⁶⁹ Kültür Bakanlığı Yayınları 392 Cilt I, 1992: 334

³⁷⁰ Çakıcı, 2021: 116

³⁷¹ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 161

³⁷² Mihaylov Boris Daniloviç (takma adı Williams (Вильямс)) (1895-?) Komintern ajanı. Petersburg Üniversitesi'nde okudu. 1913 yılından Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi. Ekim Devrimi'ne katılmış, daha sonra matbaalara el konulmasından sorumlu Moskova Devrimci Askeri Komite komiseri olmuş, Sovyet gazetelerinin ve edebiyatının yayınlanmasını organize etmiştir. Şubat 1918 yılından itibaren Kızıl Ordu'da hizmet etmeye başlamıştır. 1919 yılı Ocak-Nisan aylarında 5. Ordu Devrimci Askeri Konseyi üyesi olmuştur. Haziran 1920 yılından Şubat 1921 yılına kadar 11. Ordu'nun Devrimci Askeri Konseyi üyesi ve aynı zamanda siyasi şubesinin müdürü görevini yürütmüştür. 1921 yılı Şubat-Nisan aylarında Türkistan Cephesi Devrimci Askeri Konseyi üyesiydi. Komintern'de çeşitli görevlerde çalışmış, 1925 yılında Fransa Komünist Partisi'nde

Başkonsolosu olarak bir süre görev yapmıştır. Bundan önce B. Mihaylov, Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Konseyi'nin üyesi görevinde bulunmuştu. Askeri tecrübesi dolayısı ile Doğu Cephesi karargâhında Yetkili Temsilciliğin itibarını koruyabilecek ve zor görevlerle başa çıkabilecek mükemmel bir adaydı³⁷³.

S. Natsarenus'un Ankara'daki Yetkili Temsilciliği çok uzun sürmemiştir. Ankara Hükümeti'nin Fransız Temsilci Franklin Bouilion ile temasları sonrasında imzalanması beklenen antlaşmanın, Sovyet Rusya aleyhinde bazı maddeler içereceğini iddia eden S. Natsarenus Mustafa Kemal Paşa ile görüşme isteğinde bulunmuştu³⁷⁴. Nitekim daha önce Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile görüşen S. Natsarenus bu antlaşmanın maddelerine ilişkin ikna olmadığını ve hükümetine bu konuda bir rapor göndereceğini belirtmişti. Ankara Hükümeti bu gelişmeler üzerine S. Natsarenus'un protokol dışı davranışlarda aynı zamanda Enver Paşa taraftarlarıyla yakın ilişkisi bulunması nedeniyle, geri çağırılması için Sovyet tarafına başvuru yapmıştı. Türk-Fransız Antlaşması'na engel olamadığı için S. Natsarenus'un faaliyetinden memnun olmayan Dışişleri Komiserliği Kasım ayında onu geri çağırmıştır³⁷⁵. Dışişleri Komiserliği tarafından S. Natsarenus'un geri çağırılma nedeni olarak ise onun hastalığı gösterilmiştir³⁷⁶.

Moskova ile yurt dışına gönderilen temsilcileri arasındaki ilişki bu dönemde çok sorunluydu. Temsilcilerin çoğu, Moskova'dan alınan kararları basitçe uygulamak yerine kendi inisiyatiflerini kullanmaya daha meyilliydi. Sosyalist gelecek hakkında hayallerin ve devrim uğruna sonsuz fedakarlıkların hala çok sayıda Bolşevik için güçlü motivasyon kaynağı olduğu bir dönemdi. Sovyet devletinin yurt dışına gönderilen temsilcileri klasik diplomatlardan daha çok bağımsız fikirli, profesyonel devrimcilerdi³⁷⁷. Buna rağmen onların gönderdiği raporlar, hem Türkiye ile ikili ilişkilerde hem de Sovyet dış politikasının oluşturulmasında temel belgeler olmuştur³⁷⁸.

B. Mihaylov Kasım 1921 tarihinde hazırladığı raporda Ankara Yetkili Temsilciliği hakkında olumsuz söylentilerin olduğu ve bunu S. Natsarenus'un doğru kadro ile çalışmadığı ve her kese güvenmesi ile izah ediyordu. Moskova ile iletişimin çok zor olduğu bu dönemde S. Natsarenus'un görevinin üstesinden tam anlamıyla gelemediği, bununla beraber aldığı

Komintern'in temsilcisi olarak faaliyet göstermiştir. 1927 yılında Komintern tarafından Latin Amerika'ya gönderilmiş, Mayıs 1929 yılında Komintern'in Amerika Birleşik Devletleri'ndeki temsilcisi olmuştur. 1930-1933 yılları arasında Hindistan'daki komünist harekete önderlik etmiş, Bombay, Kalküta ve diğer merkezlerde yasadışı olarak faaliyet göstermiştir. 1945 yılında Paris'te İzvestia gazetesinin muhabiri olmuştur Bkz. Диеико, 2002: 337

³⁷³ РГАСПИ, Фонд 85, Описание с/Турция, Ед.хр. 11, 18 мая 1921: 3

³⁷⁴ Sürmeli, 2010: 48

³⁷⁵ Sürmeli, 2010: 49

³⁷⁶ Çakıcı, 2021: 117

³⁷⁷ Gökay, 1994: 48-49

³⁷⁸ Somel, 2016: 51

direktivleri yerine getirdiği ve bir diplomattan daha çok bir askere has özelliklere sahip olduğunu ifade ediyordu. B. Mihaylov S. Natsarenus'un Ankara'da çalışmak istemediği ve S. Aralov'un onun yerine atanmasına olumsuz bir tepki sergilemediğine de dikkat çekiyordu³⁷⁹.

S. Natsarenus'tan sonra Yetkili Temsilci görevine Semyon İvanoviç Aralov atanmıştı. O 26 Ocak 1922'de Ankara'ya gelinceye kadar Yetkili Temsilciliğin işleri Başkâtip B. Mihaylov tarafından yürütülmüştü³⁸⁰.

Ekim 1921'de Yetkili Temsilci görevine atanan S. Aralov profesyonel bir diplomat değildi. Dışişleri Komiserliği'nde görev yapmak üzere atandığında, Aralov, XII Ordu Devrimci Askeri Konsey³⁸¹ üyesiydi. Türk halkı Milli Mücadele savaşını verirken S. Aralov'un bu göreve atanması, askeri tecrübesinin Türkiye'deki faaliyetlerinde yararlı olacağı fikri etkili olmuştur³⁸².

Nitekim Çiçerin Türkiye ile resmi ilişkilerin başladığı günden beri Ankara'ya Sovyet Yetkili Temsilcisi olarak askeri bir yetkilinin atanması gerektiği düşüncesindeydi. Zira bu düşüncesinde Yeni Türkiye'nin yönetici sınıfının büyük çoğunlukla Osmanlı ordusunun yüksek rütbeli üyelerinden oluşmuş olması etkili olmuştur³⁸³. Bu çerçevede Y. Suriç'den önceki Sovyet Temsilcileri P. Mdivani, S. Natsarenus ve S. Aralov hepsi asker kökenli kişilerdi³⁸⁴.

S. Aralov döneminde Yetkili Temsilciliği'nin kadrosu şu şekildeydi: K.İ. Prjebelski (İzmir'e gayri-resmi olarak konsolos yerine atanmış memur); bir grup çalışanıyla birlikte K.K. Zvonaryev (Askeri Ataşe); A.N. Lyakhov (ekonomist); A.G. Kotelnikov (katip); F.İ. Valiev; N.İ. Uspenskaya; R.L. Ginzburg; Y.V. Malçev (Yuri Vladimiroviç Malçev-RSFSC Doğubayazıt (Bayazıt) konsolosu (Mart 1922-Mayıs 1923)); E.K. Dmitrievskaya³⁸⁵; Türkçe'yi çok iyi bilen ve ülkeyi iyi tanıyan A.K. Malikov ve eşi R.H. Malikova; Golub Aleksandr Naumoviç'ten (İzmir Konsoloslu - Eylül 1922 - Nisan 1923 (qayri-resmi) vb³⁸⁶.

Yazar Anatoli Gleboviç Glebov (Kotelnikov), o yıllarda G. Çiçerin'in sekreterliğinde çalışmış ve daha sonra S. Aralov'un heyetinde Türkiye'ye gelmişti³⁸⁷. Bu dönemde, (1 Aralık 1921'de) RSFSC'nin Ankara Yetkili Temsilciliği kadrosu 61 kişiden ibaretti³⁸⁸.

³⁷⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с\Турция, Ед.хр. 96, 1921: 42, 43

³⁸⁰ Sürmeli, 2010: 50

³⁸¹ Революционный Военный Совет Республики, реввоенсовет (РВС)

³⁸² Мейер, 2004: 15

³⁸³ Somel, 2016: 219

³⁸⁴ Hirst, 2013: 221-222

³⁸⁵ Аралов, 1960: 40

³⁸⁶ Аралов, 1960: 203

³⁸⁷ Равич, 1971: 103

³⁸⁸ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: 161

S. Aralov'un Türkiye'de Yetkili Temsilci olduğu dönemde 15 Ağustos 1922 tarihinde Yetkili Temsilciliğin Ankara'daki ikametgahı yakılmıştı. S. Aralov Moskova'dan Türkiye politikasını yeniden gözden geçirmesini istemişti. S. Aralov'a göre bütün bunlara sebep Fransa'nın gittikçe artan etkisiydi³⁸⁹.

S. Aralov'a göre, iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların gerçek sorumlusu Rauf Bey'di. Rauf Bey'in Sovyet Rusya karıştı tüm kampanyalara önyak olduğunu ileri sürerek, onun saltanat yanlısı olduğu ve İngiltere ile eski bağlantılarının olduğunu iddia etmişti³⁹⁰.

S. Aralov'un Türkiye'de geçirdiği görev süresi, başarısız bir dönem olarak kabul edilebilir. S. Aralov, ileride üzerinde durulacağı üzere Türk Hükümeti'nin ekonomik bağımsızlık konusundaki endişesini dikkate almamış ve sonuçta görevinden alınmıştı³⁹¹.

Yeni Yetkili Temsilci Yakov Zakharoviç Suriç'in³⁹² Türkiye'ye gelmesine kadar, G. Çiçerin Türkiye'deki çalışmalarla ilgili talimatlarını, Geçici Maslahatgüzar M.İ. Rozenberg'e gönderiyordu³⁹³. Marsel İzraileviç Rozenberg Maslahatgüzar olduğu sürede G. Çiçerin sert eleştirisine maruz kalmıştı. G. Çiçerin onun kendi görevini layıkıyla yerine yetirmediği fikrindeydi. Y. Suriç M. Rozenberg'in, Ankara'da büyük etki sahibi olmadığı ve Türklerin gözünde, önemsiz bir memurdan farksız olduğunu ifade etmiştir³⁹⁴. Y. Suriç yazılarında M. Rozenberg'in yorumlarına atıfta bulunduğunda, G. Çiçerin ona M. Rozenberg'in karamsarlığına uymamasını ve güvenilmez politikacılara dayanan şüpheli bilgilerini ciddiye almamasını tavsiye etmişti³⁹⁵.

"Vneştorğ" sorununun devam ettiği zamanda Ankara'ya gelen Y. Suriç Yetkili Temsilciliğin faaliyetlerinin kötü bir halde olduğunu yazıyordu. Yetkili Temsilciliğin yerel makamlar tarafından görmezden gelindiği, notalara cevap verilmediği ve özel randevulardan muhtelif bahanelerle kaçınıldığının altını çiziyordu. Postanın sınırda haftalarca kaldığı, kuryelerin faaliyetinin engellendiğini ve Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin tecrit edilmiş duruma getirildiğini belirtiyordu³⁹⁶.

³⁸⁹ Gökay, 2006: 168

³⁹⁰ Meyer, 2009: 262

³⁹¹ Хирст, 2017: 272

³⁹² Suriç Yakov Zaharoviç (1882-1952) – Diplomatik faaliyete 1918 yılında başladı. RSFSC'nin 1918-1919 yıllarında Danimarka'da, 1919-1921 yılları arasında Afganistan'daki Yetkili Temsilcisi olarak çalışmıştı. 1921-1922 yıllarında Dışişleri Komiserliği'nin Türkistan ve Orta Asya yetkilisi oldu. 1922-23 yılları arasında Sovyetlerin Norveç temsilciliğini yaptı. 1923-34 yıllarında Türkiye Yetkili Temsilcisi görevinde bulundu. 1934-37'de Sovyetlerin Almanya, 1937-40 yıllarında ise Fransa Yetkili Temsilcisiydi. 1940-45 yılları arasında Dışişleri Komiserliğinde çalışmış, ardından 1945-47 yıllarında Brezilya'da Yetkili Temsilci olmuştur. Bkz. Дипломатический Словарь, Том III, 1986: 439

³⁹³ Аралов, 1960: 201

³⁹⁴ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 17.06.1923: 86

³⁹⁵ Somel, 2016: 277

³⁹⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 6

Ankara Hükümeti ile ilişkilerin soğumasına diğer sebepler Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nde Ali Fuat Paşa ile yaşanan olay, Ahıska Konsoloslugu'na onay belgesinin verilmemesi, Moskova ve Tiflis gazetelerinde Sergen Zorin'in Ankara'ya gelmesinden sonra Türk Komünist Partisi ile ilgili başlanan kampanya, Neriman Nerimanov'un Kasım 1922 yılında Ankara hükümetine İstanbul'daki Yunan ve Ermeniler hakkındaki notası (Nota gönderilmemiş ancak Tiflis gazetelerinde yayınlanmıştır), Türkiye'nin Buhara'daki Elçiliği meselesi, aynı zamanda Yakov Suriç'in “*diplomatik kaçakmalçılık*” olarak adlandırdığı İstanbul'da İvan Zalkind, İzmir'de K.İ. Prjebelski (her ikisi gayrı resmi Başkonsolos olarak atanmış ancak Ankara Hükümeti tarafından tanınmamıştı) ve F.İ. Valiev'le bağlı (İstanbul'a Yakov Suriç'in karşılanması için gitmiş ancak daha sonra orada kalarak Yayın Bürosu Müdürü olarak çalışmaya başlamıştır) meseleler olmuştur³⁹⁷.

S. Aralov dönemindeki ilişkileri yeniden eski haline getirmek ve meydana gelmiş güvensizliği aradan kaldırmak için Suriç büyük çaba harcamaktaydı³⁹⁸.

Yakov Zakharoviç Suriç döneminde Yetkili Temsilcilik kadrosu şu şekilde oluşturulmuştu:

1923-1924 yıllarındaki Yetkili Temsilcilik kadroları

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilci: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Başkâtip: *Kavtaradze Sergey İvanoviç (1923)*

Danışman: *Kavtaradze Sergey İvanoviç (1924)*³⁹⁹.

Askeri Ataşe: *Troiçkiy İvan Aleksandroviç*⁴⁰⁰.

1924 Dışişleri Komiserliği Orta Doğu Bürosu Kadroları:

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*

Orta Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Zukerman Vladimir Moiseyeviç*⁴⁰¹.

1924 yılı Türkiye'deki SSCB Dışişleri Komiserliği Yetkili Temsilcilik ve Konsolosluk personel sayısı Yetkili Temsilcilik:19, Konsolosluklar Trabzon-4, Erzurum-2, Kars-2, İzmir-5, Artvin-2, İstanbul (Esir iade komisyonu)-10, tam zamanlı personel-20, olmak üzere

³⁹⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 12-13

³⁹⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 35

³⁹⁹ *Kavtaradze Sergey İvanoviç - Sovyet devlet adamı ve diplomat. 1920 yılından başlayarak diplomatik görevlerde çalışmıştır. 1921'de Batumda devrimci komitenin başkanı, daha sonra Gürcistan SSC'nin Adalet Komiseri görevinde bulunmuştur. 1923-24'te, SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilciliğin Başkâtibi, ardından Danışmanı olarak görev yapmıştır. 1927'de Troçkist muhalefete katıldığı için partiden çıkarılmış, 1940'ta yeniden kabul edilmiştir. 1941-43'te Dışişleri Komiserliği'nin Ortadoğu bürosu müdürü olmuştur. 1945-52 yıllarında SSCB'nin Romanya'da Yetkili Temsilcisi görevinde çalışmıştır. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 5*

⁴⁰⁰ Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 97

⁴⁰¹ Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР (Приложение к годовому отчету), 1925: 12

Toplam-64 kişiydi⁴⁰². Sovyetler Birliği'nin 1924 yılında Türkiye Temsilcilik'leri İngiltere, Almanya ve Letonya'dan sonra yurtdışındaki Ticari Temsilcilikler'le birlikte değerlendirildiğinde dördüncü en büyük Sovyet misyonuydu. Bu Türkiye'nin Sovyet Hükümeti için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir⁴⁰³.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasından sonra yurtdışındaki Sovyet Rusya Yetkili Temsilcileri, Temmuz 1923 yılında SSCB'nin Yetkili Temsilcileri olarak yeniden akredite edildiler⁴⁰⁴.

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla İsmet Paşa Kafkasya'nın Sovyet Cumhuriyetleri ile imzaladıkları antlaşmaların kaderi meselesine Yakov Suriç'le görüşmesinde değinmişti. Sovyet Yetkili Temsilcisi bu antlaşmaların yerine getirileceği garantisini vermişti⁴⁰⁵.

İsmet Paşa Sovyetler Birliği'nde olan diğer devletlerin rolünün ne olacağı hakkında da sorular sormuş, Suriç ise bundan böyle diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin temsilciliklerinin faaliyetine son verildiği ve bütün diplomatik ilişkilerin Sovyetler Birliği hükümeti adına yürütüleceği cevabını vermişti. Aynı zamanda Türkiye'nin Kafkasyada olan temsilciliklerinin kaderi de görüşmede konuşulmuştu⁴⁰⁶.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra, SSCB'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti nezdinde Yetkili Temsilcisi olan Yakov Suriç (1923 31 Temmuz tarihli itimatnamesiyle bu sıfatla akredite edilmiştir) bir daha akredite edilmiştir. 10 Kasım tarihli itimatnamesiyle Yakov Suriç SSCB'nin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı nezdinde Yetkili Temsilcisi olarak akredite edilmişti⁴⁰⁷.

1924 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilci: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Başkâtip: *Veliçko Lev İsaeviç*

Esirlerin iade edilmesi Komisyonu Başkanı ve İstanbul Başkonsolosu: *Potemkin Vladimir Petroviç*⁴⁰⁸.

1 Ocak 1925 Orta Doğu Bürosu Kadroları:

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*⁴⁰⁹

⁴⁰² Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР (Приложение к годовому отчету), 1925: 17

⁴⁰³ Ter-Matevosyan, 2019: 175

⁴⁰⁴ Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 154

⁴⁰⁵ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 35

⁴⁰⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 35

⁴⁰⁷ Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 154

⁴⁰⁸ Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР (Приложение к годовому отчету), 1925: 28

⁴⁰⁹ *Pastukhov Sergey Konstantinoviç (takma adı S. İranski) (09.25.1897-05.04.1944) Mariupol'da (Ukrayna) dünyaya göz açtı. Moskova Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ve Kızıl Ordu Askeri Akademisi Doğu Bölümü'nden mezun oldu. SSCB Dışişleri Komiserliği görevlisi (1918-38), aynı zamanda SSCB'nin İran'daki*

Orta Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Zukerman Vladimir Moiseyeviç*

Uzak Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Melnikov Boris Nikolayeviç*⁴¹⁰.

1925 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilci: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Başkâtip ve Konsolosluk Bürosu Müdürü: *Veliçko Lev İsaeviç*

Ataşe: *Şeyh Zaman İsak Musa*

Basın Bürosu müdürü: *Yust-Feoktistov Konstantin Nikolaeviç*.

Deniz Ataşesi: *Sobolev*⁴¹¹ *Aleksandr Aleksandroviç*⁴¹².

1925 Dışişleri Komiserliği⁴¹³ Orta Doğu Bürosu Kadroları:

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*

Türkiye masası Sekreteri (Referent): *Polyakov Evgeni Vladimiroviç*

İran masası Sekreteri (Referent): *Osetrov Vladimir Petroviç*

Sekreter (Referent): *Bulle Milda Ottovna*⁴¹⁴.

Aleksandr Aleksandroviç Sobolev Ocak 1925 tarihinden Ağustos 1928'e kadar Türkiye'de SSCB'nin Deniz Ataşesi olarak görev yapmış ve sonra İsveç'te yeni göreve atanmıştır⁴¹⁵.

SSCB Ticaret Temsilciliği görevlisi olmuş E.V. Dumbadze⁴¹⁶ A. Sobolev'in Türkiye'de casusluk faaliyeti yürüttüğünü ve İstanbul Başkonsolosluğu konsolos yardımcısı

Yetkili Temsilcisi (1933-35) olmuştur. Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü (Московский институт востоковедения-МИВ) öğretim görevlisi olmuştur. 75'ten fazla eseri yayınlanmıştır. Bkz. Милибанд, 1975: 418

⁴¹⁰ Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР (Приложение к годовому отчету), 1925: 12

⁴¹¹ *Sobolev Aleksandr Aleksandroviç* (1890-?). Sovyet askeri istihbarat subayı. Moskova'da dünyaya geldi. Birinci Dünya Savaşına katılmış, 1918 yılından Kızıl Ordu'da hizmet etmeye başlamıştır. 1918-1920 yılları arasında İç Savaşa katıldı, donanmada görev yaptı. 1922 yılından 1925'e kadar, Askeri Tarih Komisyonu'nun Deniz Departmanı'nda İç Savaş tarihi üzerine editör olmuş, Donanma'nın Siyasi Kurslarında dersler vermiştir. 1925-1928 yılları arasında Türkiye'de Donanma Ataşesi olmuştur. 1928 yılından 1930'a kadar İsveç'te Donanma Ataşesi görevindeyken Avrupa'ya iltica etmiştir. Bkz. Диденко, 2002: 458

⁴¹² Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела́м на 1925 года, 1925: 60

⁴¹³ İdare Kurulu

Çiçerin, Georgiy Vasilyeviç-Dışişleri Komiseri

Litvinov, Maksim Maksimoviç- Dışişleri Komiseri Yardımcısı

Rakovskiy, Kristian Georgiyeviç- Dışişleri Komiseri Yardımcısı

Karahan, Lev Mihayloviç-İdare Kurulu Üyesi

Kopp, Viktor Leontieviç-İdare Kurulu Üyesi

Rotşteyn, Fedor Aronoviç-İdare Kurulu Üyesi

Slichter, Aleksandr Grigoryeviç-İdare Kurulu Üyesi

Bkz. Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела́м на 1925 года, 1925: 48

⁴¹⁴ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела́м на 1925 года, 1925: 50

⁴¹⁵ Генис, 2012: 255

⁴¹⁶ *Dumbadze Evgeni Vasilyeviç* (takma adı Rokua) (1899-?). Devlet güvenlik görevlisi. 1918 yılından Kızıl Ordu'da hizmet etmiş, 1921'de Transkafkasya Çeka'sında çalışmaya başlamıştır. Mart 1928 yılında Leningrad

Anderson Vladimir Maximilianoviç'in⁴¹⁷ (1880 - 1931) (Sovyet Askeri İstihbaratı'nın Yakın Doğu üzre yetkilisi) en yakın yardımcısı olduğunu ifade etmişti. A. Sobolev ve eşinin (OGPU görevlisi) Yakov Minski'nin kendisi ile de yakın ilişkileri vardı⁴¹⁸.

17 Nisan 1930'da K. Vorosilov, İ. Stalin'e Stokholm'da görev yapan Deniz ataşesinin geri dönmemesi hakkında bilgi vermişti. A. Sobolev Avrupa'ya iltica etmiş ve Sovyetler Birliği'ne bir daha geri dönmemişti⁴¹⁹.

Bu yıllarda Türkiye'deki Sovyet temsilciliklerinde görevli "Neftsindikat" şubesinin muhasebecisi A.A. Budançev (Ekim 1925-Eylül 1929), Ticari Temsilciliğin kasiyeri E.V. Dumbadze (1928-Eylül 1929), Ticari Temsilciliğin muhasebecisi Langman (Ekim 1922-Eylül 1929) ve hukuk danışmanı V.V. Çelçov (Ekim 1926-Ekim 1929) da Avrupa'ya kaçmıştı⁴²⁰.

1926 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Danışman: *Veliçko, Lev İsaeviç.*

Başkâtip: *Valter Verner Karloviç.*

Ataşe: *Yust-Feoktistov Konstantin Nikolaeviç.*

Askeri ve Deniz Ataşesi⁴²¹: *Sobolev Aleksandr Aleksandroviç*⁴²².

1926 Dışişleri Komiserliği⁴²³ Orta Doğu Bürosu Kadroları:

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü Yardımcısı: *Osetrov Vladimir Petroviç*

Doğu Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra İstanbul'a Sovyet Ticaret Temsilciliği'ne kasiyer olarak atanmıştır. Haziran 1928'de Fransa'ya kaçarak oraya iltica etmiştir. Fransa'da 1930 yılında "Çeka ve Komintern'in Hizmetinde" kitabını yayınlamıştır. Bkz. Диденко, 2002: 166

⁴¹⁷ Anderson Vladimir Maksimilianoviç (1880 - 1931) "Petrogradskaya Pravda" gazetesinde sekreter, "Veçernaya Krasnaya Gazeta"da sorumlu editör (1921-22) görevlerinde çalışmıştır. Komünist Enternasyonal'in İcra Komitesi (ИККИ) sekreterliği görevlisi (1924-25), Norveç'de Yetkili Temsilciliğin 1. Kâtibi (1925), Türkiye'de Konsolos Yardımcısı olmuştur. Tutuklanarak 1 Aralık 1929'da 3 yıl sürgüne mahkûm edilmiş, Vyatka Guberniyası'na götürülürken vefat etmiştir. Bkz. Генис, 2012: 700

⁴¹⁸ Думбадзе, 1930: 150

⁴¹⁹ Генис, 2012: 255

⁴²⁰ Генис, 2012: 67-68

⁴²¹ Ordu ve donanma temsilcileri ve onların asistanları, Dışişleri Komiserliği ile Devrimci Askeri Konsey'in birlikte aldığı karar ile atanırlar. Bkz. Сборник декретов и постановлений по внешней торговле по 1 июня 1922 г., 1922: 50

⁴²² Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1926 года, 1926: 78

⁴²³ İdare Kurulu

Çiçerin, Georgiy Vasilyeviç-Dışişleri Komiseri

Litvinov, Maksim Maksimoviç-Dışişleri Komiseri Yardımcısı

Rakovskiy, Kristian Georgieyeviç-Dışişleri Komiseri Yardımcısı (SSCB Fransa Büyükelçisi)

Karahan, Lev Mihayloviç-Dışişleri Komiser Yardımcısı (SSCB Çin Büyükelçisi)

Aralov, Semyon İvanoviç-İdare Kurulu Üyesi (Dışişleri Komiserliği'nin RSFSC temsilcisi)

Rotşteyn, Fedor Aronoviç-İdare Kurulu Üyesi (Yayın ve Haber Bürosu Müdürü)

Stomonyakov, Boris Spiridonoviç-İdare Kurulu Üyesi

Slichter, Aleksandr Grigoryeviç-İdare Kurulu Üyesi (Dışişleri Komiserliği'nin Ukrayna SSR temsilcisi)

Bkz. Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1926 года, 1926: 67

Türkiye masası ve Enformasyon Bürosu Sekreteri (Referent): *Polyakov Evgeni Vladimiroviç*

Türkiye masası Sekreteri (Referent) yardımcısı: *Ludşuveyt Evgeni Fedoroviç*⁴²⁴

İran masası Sekreteri (Referent): *Bulle Milda Ottovna*⁴²⁵

1927 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Danışman: *Potemkin Vladimir Petroviç*⁴²⁶

Başkâtip: *Valter Verner Karloviç*.

2. Kâtip: *Yudiçskiy David Borisoviç*

3. Kâtip: *Saulov Aron Sauloviç*

Ataşe: *Minski Yakov Grigoryeviç*⁴²⁷

Askeri ve Deniz Ataşesi: *Sobolev Aleksandr Aleksandroviç*⁴²⁸.

1927 Dışişleri Komiserliği⁴²⁹ Orta Doğu Bürosu Kadroları:

⁴²⁴ *Ludşuveyt Evgeni Fedoroviç* (01 Mayıs 1899 - 26 Aralık 1966) Moskova'da dünyaya geldi. 1926 yılında Kızıl Ordu Askeri Akademisi Doğu Bölümü'nden mezun oldu. Tarih Doçenti (Кандидат Исторических наук) (1950) ve M. Luther Üniversitesi'nden Fahri Doktor (Halle, 1966) unvanı kazanmıştır. SSCB Dışişleri Komiserliği (1919-1929) görevlisi olmuştur. SSCB Dışişleri Bakanlığı nezdinde Yüksek Diplomatik Okulu'nda (ВДШ МИД СССР), Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (Коммунистический университет трудящихся Востока имени Сунь Ятсена- КУТВ), Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde ve Doğu Dilleri Enstitüsü'nde (1930-1966) öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 70'e kadar eseri yayınlanmıştır. Bkz. Милибанд, 1975: 316

⁴²⁵ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1926 года, 1926: 69

⁴²⁶ *Potemkin Vladimir Petroviç* (1874-1946) - Sovyet devlet adamı, diplomat ve alim. 1922-23 yıllarında Türkiye'ye gönderilen Sovyet Esir İade (Repatriation) Komisyonu üyesi, 1924-26 yılları arasında ise SSCB'nin İstanbul Başkonsolosu görevinde bulunmuştur. 1926-29 yıllarında SSCB'nin Türkiye Yetkili Temsilciliği'nde danışman olarak görev yapmıştır. 1929-32 yıllarında SSCB'nin Yunanistan'da, 1932-34 yıllarında İtalya'da, 1934-37 yıllarında ise Fransa'da Yetkili Temsilcisi olmuştur. 1937-40 yılları arasında SSCB Dışişleri Komiseri Yardımcısı, 1940-46 yıllarında ise RSFSR Eğitim Komiseri olarak çalışmıştır. SSCB Bilimler Akademisi üyesi (1943) ve genel tarih, uluslararası ilişkiler tarihi üzerine bir çok monografi yazarı, aynı zamanda üç ciltlik "Diplomasi Tarihi" çalışmasının genel yayın yönetmeni ve yazarlarından biridir. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 407

⁴²⁷ *Minsker (Minsky) Yakov Grigoryeviç* (1891 -1934) Sovyet casusu ve diplomat. 1911 yılından 1918'e kadar Sosyalist Devrimci Parti'si üyesi, 1918 yılından Komünist Parti'si üyesi olmuştur. 1920-1921 yılları arasında Kuzey Mançurya'da Askeri İstihbarat görevlisi olarak çalışmıştır. 1922-1924 yılları arasında İran'da Konsolos olmuş, 1925 yılından OGPU'nun Dış İstihbarat Departmanı'nda (ИХО ОГПУ) göreve başlamıştır. Şanghai'da konsolos yardımcısı (1925-1926), Türkiye'de ise Yetkili Temsilciliğin Ataşesi (1926-1929) diplomatik görevleri adı altında OGPU'nun Dış İstihbarat temsilcisi olarak çalışmıştır. Bkz. Диденко, 2002: 334

⁴²⁸ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1927 года, 1927: 93

⁴²⁹ İdare Kurulu

Çiçerin, Georgiy Vasilyeviç - Dışişleri Komiseri.

Litvinov, Maksim Maksimoviç - Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Rakovskiy, Kristian Georgieyeviç - Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Karahan, Lev Mihayloviç - Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Stomonyakov, Boris Spiridonoviç - İdare Kurulu Üyesi

Slichter, Aleksandr Grigoryeviç - İdare Kurulu Üyesi

Rotşteyn, Fedor Aronoviç - İdare Kurulu Üyesi

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*
 Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü Yardımcısı: *Osetrov Vladimir Petroviç*
 Türkiye masası Sekreteri (Referent): *Ludşuveyt Evgeni Fedoroviç*
 Arabistan masası Sekreteri (Referent): *Polyakov Evgeni Vladimiroviç*
 İran masası Sekreteri (Referent): *Bulle Milda Ottovna*⁴³⁰.

1928 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

1928 yılı SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Suriç Yakov Zakharoviç*.
 Danışman: *Potemkin Vladimir Petroviç*
 Başkâtip: *Valter Verner Karloviç*.
 2. Kâtip: *Yudiçskiy David Borisoviç*
 2. Kâtip: *Qarin İlya Grigoryeviç*
 Ataşe: *Yust-Feoktistov Konstantin Nikolaeviç*.
 Deniz Ataşesi: *Sobolev Aleksandr Aleksandroviç*.
 Askeri Ataşe: *Kuzneçov*⁴³¹ *Boris İnnokentiyeviç*⁴³².

1928 Dışişleri Komiserliği⁴³³ Orta Doğu Bürosu Kadroları:

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*
 Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü Yardımcısı: *Osetrov Vladimir Petroviç*
 Türkiye masası Sekreteri (Referent): *Ludşuveyt Evgeni Fedoroviç*
 Arabistan masası Sekreteri (Referent): *Polyakov Evgeni Vladimiroviç*
 İran masası Sekreteri (Referent): *Bulle Milda Ottovna*⁴³⁴.

Aralov, Semyon İvanoviç - İdare Kurulu Üyesi

Bkz. Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1927 года, 1927: 82

⁴³⁰ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1927 года, 1927: 83

⁴³¹ *Kuzneçov Boris İnnokentiyeviç (1889-1957) Rus ve Sovyet askeri istihbarat görevlisi (Tümgeneral). Ekim Devrimi'nden önce Rus ordusunda kurmay yüzbaşı olarak görev yaptı. Genelkurmay Akademisi'nden mezun olarak, 1918 yılından Kızıl Ordu'da göreve başlamıştır. Aralık 1919 yılından itibaren Nijniy Novgorod piyade kursları eğitim bölümü başkanı olmuştur. 1920 yılından Kızıl Ordu'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1921 yılında Gürcistan SSC Askeri ve Deniz İşleri Halk Komiseri Yardımcısı, ardından Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Askeri ve Deniz İşleri Halk Komiseri Yardımcısı olmuştur. İkinci Dünya Savaşına katılmıştır. Bkz. Диденко, 2002: 264-265*

⁴³² Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1928 года, 1928: 88-89

⁴³³ İdare Kurulu

Çiçerin, Georgiy Vasilyeviç - Dışişleri Komiseri.

Litvinov, Maksim Maksimoviç- Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Karahan, Lev Mihayloviç- Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Rotşteyn, Fedor Aronoviç - İdare Kurulu Üyesi

Stomonyakov, Boris Spiridonoviç - İdare Kurulu Üyesi

Bkz. Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1928 года, 1928: 78

⁴³⁴ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1928 года, 1928: 79

1929 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Danışman: *Potemkin Vladimir Petroviç*

Başkâtip: *Yust-Feoktistov Konstantin Nikolaeviç*.

2. Kâtip: *Açık Kontenjan*

2. Kâtip: *Açık Kontenjan*

Ataşe: *Minskiy Yakov Grigoryeviç*

Ataşe: *Broun Viktor Osipoviç*

Askeri ve Deniz Ataşesi: *Ançipo-Çikunskiy Lev Vladimiroviç*

Askeri Ataşe: *Kuzneçov Boris İnnokentiyeviç*⁴³⁵.

1929 Dışişleri Komiserliği⁴³⁶ Orta Doğu Bürosu:

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü: *Pastukhov Sergey Konstantinoviç*

Yakın Doğu Siyasi/ Büro Müdürü Yardımcısı: *Osetrov Vladimir Petroviç*

Türkiye masası Sekreteri (Referent): *Ludşuveyt Evgeni Fedoroviç*

Türkiye masası Sekreteri (Referent): *Miller Anatoli Filippoviç*⁴³⁷

İran masası Sekreteri (Referent): *Bulle Milda Ottovna*

İran masası Sekreteri (Referent): *Qolub Bençian Vulfoviç*

Arabistan masası Sekreteri (Referent): *Polyakov Evgeni Vladimiroviç*⁴³⁸.

1932 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Suriç Yakov Zakharoviç*

Danışman: *Astakhov Georgi Aleksandroviç*⁴³⁹.

⁴³⁵ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делам на 1929 года, 1929: 85-86

⁴³⁶ İdare Kurulu

Çiçerin, Georgiy Vasilyeviç - Dışişleri Komiseri.

Litvinov, Maksim Maksimoviç- Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Karahan, Lev Mihayloviç- Dışişleri Komiser Yardımcısı.

Rotşteyn, Fedor Aronoviç - İdare Kurulu Üyesi

Stomonyakov, Boris Spiridonoviç - İdare Kurulu Üyesi

Bkz. Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делам на 1929 года, 1929: 75

⁴³⁷ *Miller Anatoli Filippoviç, 16 Kasım 1901'de Novorossiysk'te dünyaya geldi. 1926'da Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü'nden (Московский институт востоковедения-МИВ) mezun oldu. 1939 yılında "Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Hareketi" tezi ile Tarih Doçenti (Кандидат Исторических наук) ünvanı kazanmıştır. SSCB Dışişleri Komiserliği (1920-1938), aynı zamanda Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü (1925-30) görevlisi olmuştur. SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde (1941-65) çalışmıştır. Bkz. Милибанд, 1975: 357*

⁴³⁸ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делам на 1929 года, 1929: 77

⁴³⁹ *Astakhov Georgi Aleksandroviç (takma adlar - G. Gastov, G. Ankarin, Y. Tişanski) (12.29.1896 — 11.14.1942) Kiev'de asilzade bir ailede dünyaya göz açtı. Moskova Devlet Üniversitesi Tarih-Filoloji fakültesinden mezun oldu. 1920-40 yılları arasında Dışişleri Komiserliği'nde çeşitli görevlerde bulundu. Türkiye'de (1922, 1923, 1930-33); Japonya'da (1925-28), Yemen'de (1928), İngiltere'de (1934-35) ve*

2. Kâtip: *Terentiyev Aleksey Vasilyeviç*.

Basın Bürosu müdürü: *Broun Viktor Osipoviç*

Ataşe: *Dneprov Pavel Matveyeviç*⁴⁴⁰

Askeri Ataşe: *Gekker Anatoli İlyiç*⁴⁴¹

Deniz Ataşesi: *Batis Ernest İvanoviç*⁴⁴².

G. Çiçerin Türkiye'deki temsilcilerin faaliyeti hakkında çeşitli şikâyetlerini dile getirirken, 1934 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin Türkiye Yetkili Temsilcisi görevini yürüten Yakov Suriç, diğer Türkiye Yetkili Temsilcileri'nden farklı olarak G. Çiçerin'in iltifatını ve saygısını kazanmıştı⁴⁴³. Y. Suriç Türkiye'den ayrılmadan önce M.K. Atatürk onun Almanya'ya Yetkili Temsilci atanmasından memnun olduğunu ve orada Türkiye'nin isteklerini de ortaya koyacağına inandığını dile getirmişti⁴⁴⁴.

Yakov Suriç'ten sonra 1934 yılında Lev Karahan, SSCB'nin Türkiye Yetkili Temsilcisi olarak atandı. İ. Stalin'nin onu Yetkili Temsilci olarak ataması, iki ülke arasındaki ilişkilerin soğumasının başlangıcı olarak da simgelenebilir. 1921'de Moskova'da Türk-Sovyet müzakerelerine katılan İ. Stalin, Türkler'in L. Karahan'a olan bakışını iyi hatırlıyordu. S. Orconikidze 8 Şubat 1921'de V. Lenin'e gönderdiği şifreli telgrafta "*İ. Stalin'in Türklerle müzakerelere katılması kesinlikle gereklidir. G. Çiçerin'e inanmıyorlar, Karahan'dan nefret ediyorlar*" diye uyarılmıştı⁴⁴⁵. G. Çiçerin görevden alındığı zaman onun yerine en önemli adaylardan biri de Lev Karahan olmuştu. L. Karahan G. Çiçerin'in sağ kolu sayılıyordu ve

Almanya'da (1937-39) diplomatik görevlerde çalışmıştır. 30'a yakın eseri yayınlanmıştır. Bkz. Милибанд, 1975: 46

⁴⁴⁰ Juravlyov Pavel Matveyeviç (P.M. Dneprov, takma adı Makar) (1898-1956) Sovyet Devlet Güvenlik teşkilatlarının önde gelen çalışanlarından biri, istihbarat subayı. Tümgeneral. 1917 yılında Kazan'daki Gymnasiumu'ndan mezun oldu. Devrimden sonra Kazan Askeri Bölgesi karargâhında Yazman olarak çalışmış ve aynı zamanda Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde eğitim almıştır. 1918 yılında Kızıl Ordu'ya yazılmıştır. 1925 yılına kadar karşı istihbaratta çeşitli görevlerde çalıştı. 1925 yılının sonlarında Moskova'ya OGPU'nun Dış İstihbarat Departmanı'nda (INO) çalışmak üzere atanmıştır. 1926 yılından itibaren yurtdışında istihbarat görevlisi olmuştur. 1931-1932 yılları arasında Ankara'daki SSCB Yetkili Temsilciliği Ataşesi adı altında Dış İstihbarat temsilcisi görevini yürütmüştür. 1933-1938 yıllarında Roma'daki SSCB Yetkili Temsilciliği ikinci sekreteri olmuştur. 1938 yılından itibaren İçişleri Komiserliği'nde çeşitli görevlerde çalışmıştır. 1944 yılında Kahire'de diplomatik görev adı altında istihbarat ağını yönetmiştir. Bkz. Диевко, 2002: 181-182

⁴⁴¹ Gekker Anatoli İlyiç (1888-1938) Sovyet Askeri İstihbarat şefi. Kolordu Komutanı (1935). Çarlık ordusunda hizmet etmiş, 1917 yılında 33. Kolordu Kurmay Başkanı olmuş, Ocak 1918'de Romanya Cephesi'nde 8. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. İç Savaş'a katılmıştır. Eylül 1917 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (b) üyesi olmuştu. Nisan 1919 yılından Şubat 1920'ye kadar 13. Ordu komutanı, Eylül 1920 yılından Mayıs 1921'e kadar 11. Ordu komutanı olmuştur. 1922 yılı Ocak-Ağustos aylarında Kızıl Ordu Askeri Akademisi'nin müdürü görevinde bulunmuştur. 1922-1924 yılları arasında Çin'de Askeri Ataşe olarak görev yaptı. 1924-1929 yıllarında Doğu Çin Demiryolu İdare Kurulu üyesiydi. 1929-1933 yılları arasında Türkiye'de Sovyet Askeri Ataşe'si olmuştur. 1933-1934 yıllarında Kızıl Ordu Baş İdaresi müdürü grevinde çalışmıştır. 1934-1935 yıllarında Savunma Komiserliği İstihbarat Müdürlüğü'nün dördüncü bölümünün, 1935-1936 yıllarında altıncı bölümünün, 1936-1937 yıllarında ise on birinci (dış ilişkiler) bölümünün başkanı olmuştur. Sahte suçlamalarla tutuklanarak, Temmuz 1938 yılında "halk düşmanı" olarak kurşuna dizilmiştir. Bkz. Диевко, 2002: 111

⁴⁴² Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1932, 1932: 88

⁴⁴³ Somel, 2016: 277

⁴⁴⁴ Documents on German foreign policy, 1918-1945, Series C, Volume III, 1959: 128

⁴⁴⁵ Гасанлы, 2008: 20

onun döneminde Çin'e Yetkili Temsilci olarak atansa da, İdare Kurulu üyesi olarak Sovyet dış politikasında önemli yerini korumayı başarmıştı. Ancak M. Litvinov göreve geldikten sonra onun tarafından arka plana atılmış, 1934 yılında İdare Kurulu kaldırıldıktan sonra L. Karahan Dışişleri Komiseri Yardımcısı mevkini kaybetmiş ve Ankara'ya Yetkili Temsilci görevine atanmıştı⁴⁴⁶.

1934 yılında Karahan'ı Yetkili Temsilci olarak atanmasından sonra yapılan değişiklikler neticesinde SSCB Ankara Yetkili Temsilciliğinin kadrosu aşağıda belirtilen şekilde oluşmuştur.

1934 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Karahan Lev Mihayloviç*.

Danışman: *Zalkind Horace Abramoviç (İvan Abramoviç Zalkind'in kardeşi)*

2. Kâtip: *Maligin Mihail Aleksandroviç*

Ataşe: *Nikitnikova Olga İvanovna*

Ataşe: *Sakvarelidze Fyodor Nikolayeviç*

Askeri Ataşe: *Kloçko*⁴⁴⁷ *İvan Gavriloviç*⁴⁴⁸.

1935 yılındaki Yetkili Temsilcilik kadroları:

SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi: *Karahan Lev Mihayloviç*.

Danışman: *Zalkind Horace Abramoviç*

2. Kâtip: *Maligin Mihail Aleksandroviç*

2. Kâtip: *Polyakov Evgeni Vladimiroviç*

2. Kâtip: *Leonov Yuri Borisoviç*

Ataşe: *Andreyev Mihail Aleksandroviç*

Askeri Ataşe: *Kloçko İvan Gavriloviç*

Askeri Ataşe Yardımcısı: *Mamin Stepan Vasilyeviç*⁴⁴⁹.

Maksim Litvinov Z. Apaydın'a, L. Karahan'ın Türkiye'de çalışmak istemediğini iletmişti. L. Karahan'ın eşini Ankara'ya götüremediğini ve Moskova'da kalmasına da razı

⁴⁴⁶ Haslam, 1983: 17

⁴⁴⁷ *Kloçko İvan Gavriloviç (1890-1937) Sovyet Askeri İstihbarat subayı. Tugay Komutanı (1935). Çernigov eyaletinin Branitsa köyünde doğdu. 1916 yılında Nikolaev Piyade Okulu'ndan mezun oldu. Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. 1918 yılından Rusya Komünist Partisi (bolşevik) üyesiydi. İç Savaş'a katılmıştır. 1923-1924 yılları arasında Almanya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde Sovyet askeri danışmanı olmuştur. 1924 yılında Kızıl Ordu Askeri Akademisi'nden mezun oldu. 1926-1927 yılları arasında SSCB'nin Litvanya, Letonya ve Estonya'daki Askeri Ataşesiydi. 1927-1930 yıllarında Polonya'da, 1933 yılından 1936 yılına kadar Türkiye'de Sovyet Askeri Ataşesi olmuştur. Haziran 1937 yılında NKVD tarafından tutuklanmış, 10 Eylül 1937 yılında kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bkz. Диденко, 2002: 231*

⁴⁴⁸ Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1934, 1934: 72

⁴⁴⁹ Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1935, 1935: 128-129

olamadığını söylemişti. Kendisinin sık sık Moskova'ya geldiği ve geri dönmek istemediğini belirtmiş ve Karahan'ın Ankara'ya tayin olununca yalnız bir seneliğine gitmeye razı olduğunu bildirmişti. Karahan'ın Ankara'dan sık sık uzun süreliğine ayrılması Türkiye tarafının da hoşuna gitmiyordu. Onun yerine gönderilecek olan Mihail Karski, M. Litvinov'un kendi kadrosundan biri olacaktır⁴⁵⁰.

Tezin Birinci bölümünde belirtildiği üzere Karahan Rusya'ya döndükten sonra “Büyük Terör” olayları çerçevesinde 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülecektir. Kuvvetle ihtimal yukarıda belirtilen nedenlere de bağlı olarak SSCB'ye geri çağrılan Karahan'dan sonra Mihail Karski 7 Mayıs 1937 tarihinde Sovyet Yetkili Temsilcisi olarak atanmıştır⁴⁵¹. Resmi olarak 13 Nisan 1938 tarihinde Mihail Karski bu görevden alınmış ve bu konuda Türkiye tarafına Sovyet Dışişleri Komiserliği tarafından bilgi verilmiştir⁴⁵². Ancak dikkat çekicidir ki, Mihail Karski⁴⁵³ artık 25 Kasım 1937 tarihinde “Büyük Terör”ün kurbanı olmuştu⁴⁵⁴.

Sovyet Dışişleri Komiserliği Doğu Bürosu müdürü olan Aleksey Vasilyeviç Terentiyev'in Yetkili Temsilci olarak atanması için 30 Mart 1938 tarihinde Türkiye tarafının onayı istenmiştir. Türkiye Hükümeti'nin onayını aldıktan sonra⁴⁵⁵, Sovyet Hükümeti 13 Nisan 1938 tarihinde Aleksey Terentiyev'i Yetkili Temsilci görevine tayin etmiştir⁴⁵⁶. Yeni Yetkili Temsilci Nisan ayının 17'i İstanbul'a ulaşmış, 18'nde ise Ankara'ya gelmiştir⁴⁵⁷. Aleksey Terentiyev bundan önce de uzun yıllar Türkiye'de çalışmıştı. Nitekim 1931 yılında Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin ikinci kâtipliğine⁴⁵⁸ tayin olunmuştu. 1932 yılından 1936 yılına kadar İzmir Başkonsolos'u görevinde bulunmuştu. 1937 Eylül ayından Yetkili Temsilci görevine atandığı tarihe kadar Dışişleri Komiserliği Doğu Bürosu müdürü⁴⁵⁹

⁴⁵⁰ TDA, 571 / 35231-138611-27, (1937-04-16).

⁴⁵¹ TDA, 571 / 34846-137110-3, (1937-05-07).

⁴⁵² TDA, 571 / 34846-137110-2, (1938-04-13).

⁴⁵³ *Karski Mihail Andreyeviç (1900-1937) - Sovyet diplomatı. 1922'den Diplomatik görevlerde faaliyet göstermiştir. 1922-23 yılları arasında Litvanya'daki RSFSC Yetkili Temsilciliği'nde, 1923-24'te Polonya'daki SSCB Yetkili Temsilciliği'nde çalışmıştır. 1925-29 yıllarında SSCB Dışişleri Komiserliği merkez ofisinde çalışmış, 1929-30 ve 1936-37 yılları arasında SSCB Dışişleri Komiserliği 1. Batı Bürosu'nu yönetmişti. 1930-36'da SSCB'nin Litvanya'daki Yetkili Temsilcisi; 1937 yılında ise SSCB'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcisi görevinde bulunmuştur.* Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 20

⁴⁵⁴ Лурье и Кочик, 2002, 399

⁴⁵⁵ TDA, 571 / 36185-142706-16, (1938-03-30).

⁴⁵⁶ TDA, 571 / 36185-142706-4, (1938-04-13).

⁴⁵⁷ TDA, 571 / 36185-142706-13, (1938-04-13).

⁴⁵⁸ Y. Suriç Ocak 1932 yılında Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği raporunda, A. Terentiyev'in Yetkili Temsilcilikte konsolosluk şubesinin yönetimi (konsolosluk bilgilerinin toplanması ve işlenmesi) ile yükümlü olduğunu yazıyordu. Bkz. АВП РФ, Фонд 05, опись 12, номер папки 86, номер дела 73. 01.01.1932: 33

⁴⁵⁹ 1930'ların ortalarında Dışişleri Komiserliği Doğu Bürosu, 1. Doğu Bürosu ve 2. Doğu Bürosu'na bölünmüştü. 1. Doğu Bürosu müdürü A. Terentiyev (1937-1938), 2. Doğu Bürosu müdürü ise B.İ. Kozlovski (1936) ve S.K. Çarapkin (1938) olmuştu. Bkz. Crowley, 1970: 18

(Şark Dairesi Umumi Müdürü) vazifesinde çalışmıştır⁴⁶⁰. Dışişleri Komiser'i Yardımcısı Boris Stomonyakov Aleksey Terentiyev'in Türkiye'yi çok iyi tanıdığını ve bunun iki ülke ilişkilerinde olumlu etki yaratacağı düşüncesindeydi⁴⁶¹. Aleksey Terentiyev 1940 Eylül ayına kadar Yetkili Temsilci görevinde bulunmuştur⁴⁶².

9 Eylül 1940 tarihinde Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin Danışmanı görevinde bulunan Sergey Aleksandroviç Vinogradov'un⁴⁶³ Türkiye'ye Yetkili Temsilci olarak atanmak istendiği Moskova Büyükelçiliği'ne bildirilmiş ve Hariciye Vekâleti'nin onayı istenmiştir. Aynı zamanda S. Vinogradov'un kısa özgeçmiş yazısı Büyükelçiliğe sunulmuştur. 1907 yılında dünyaya gelen S. Vinogradov 1934 yılında Leningrad Üniversitesini bitirmiş, 1938 yılında Profesörlük Enstitüsünü bitirerek, 1939 yılına kadar eğitim alanında çalışmıştır. Ocak 1940 yılında Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nde Danışman görevine atanmıştır⁴⁶⁴.

2.3. Türkiye'de izlenen Diplomatik ve Stratejik Siyaset

Sovyet dış politikası gelişim süreci içerisinde “devlet çıkarları” ile “dünya komünizmi” düşüncesi arasında gidip gelen bir niteliğe sahipti. Bu politika bir taraftan Sovyet devletinin savunma kaygıları, diğer taraftan ise komünizmin yayılması teorisi gibi iki zıt fikrin aynı anda yürütülmesi politikasıydı⁴⁶⁵. Yurtdışında faaliyet gösteren Sovyet Temsilcilikleri de bu prensipleri temel alarak çalışıyordu.

Türkiye'nin stratejik konumu Sovyetler Birliği'nin savunma, denizcilik ve dünya nüfuzu gibi alanlardaki yaşamsal çıkarlarını derinden etkilediği için, Sovyetler Türkiye'yi ne pahasına olursa olsun kendi tarafına kazanmak veya hiç değilse tarafsızlaştırmak için çaba sarf etmeye mecburdu. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için giriştiği çabalar, devletlerin normal ilişkiler içinde kullandıkları yolları kat be kat aşmaktaydı⁴⁶⁶.

⁴⁶⁰ TDA, 571 / 36185-142706-19, (1938-04-01).

⁴⁶¹ TDA, 571 / 36185-142706-17, (1938-04-01).

⁴⁶² TDA, 571 / 35521-139758-26, (1940-09-07).

⁴⁶³ *Vinogradov Sergey Aleksandroviç (1907-1970) - Sovyet diplomatı. Diplomatik görevlerde 1940 yılından başlayarak faaliyet göstermiştir. 1940 yılında Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nde Danışman görevinde bulunmuştur. 1940-1948 yıllarında Türkiye'deki SSCB Yetkili Temsilcisi (1941 yılından Büyükelçi) olmuştur. 1948-49 yılları arasında SSCB Dışişleri Komiserliği'nde Milletler Cemiyeti işleri Şubesi müdürü olarak çalışmış, 1949-50 yıllarında ise Dışişleri Komiserliği I Avrupa Bürosu Müdürü olmuştur. 1953-65 yıllarında Fransa'daki SSCB Büyükelçisi görevinde bulunmuştur. 1965-67 yılları arasında Dışişleri Komiserliği'nde çeşitli görevlerde bulunmuş, 1967-70 yıllarında ise SSCB'nin Mısır'daki Büyükelçisi olmuştur. Bkz. Дипломатический Словарь, Том I, 1985: 203*

⁴⁶⁴ TDA, 571 / 35521-139758-26.(1940-09-07).

⁴⁶⁵ Sakwa, 1998: 254

⁴⁶⁶ Karpat, 2014: 128

Sovyetler Birliği'nin ulusal güvenliği, Ortadoğu ve Akdeniz'de uzun vadeli çıkarları ve sınırları içinde yaşayan Türk halklarını her hangi bir müdahale ve tesirlerden uzak tutma ihtiyacı, Sovyet dış politikasında Türkiye'ye büyük önem kazandırmaktaydı⁴⁶⁷. Anadolu'daki milliyetçi harekâtla ilişkiler, Sovyetler açısından özellikle Doğu sorununun çözümünde çok büyük siyasi öneme sahipti. Fransa'nın Türkiye'ye yaklaşmak istemesi Sovyetleri çok rahatsız ediyordu ve dikkatsiz bir adımın Türkiye'yi Fransa'ya daha da yakınlaştıracacağı istisna değildi. Bu sebeple önemsiz meseleler nedeniyle ilişkilerde kırılma yaşanmamasına dikkat etmek gerekiyordu⁴⁶⁸. Mayıs 1924 tarihinde Y. Suriç'e yazısında G. Çiçerin, Türkiye'de izledikleri diplomatik çizginin ortak tarihi ilkelerle belirlendiğini, dengesiz olmaması gerektiğini ve olaydan olaya değişmemeli olduğunu ifade etmiştir⁴⁶⁹. Bununla birlikte, Türkiye'ye yönelik Sovyet ideolojik yaklaşımı ilk başta çok karmaşıktı. Anadolu'daki Hükümeti doğrudan "*pantürkist bir güç*" olarak algılayan değerlendirmelerden, "*Progresif Kemalizm*"e kadar geniş bir görüş yelpazesi vardı⁴⁷⁰. M. Pavloviç konuşmalarının birinde buna benzer tereddütle "*Mustafa Kemal bizim güvenilir müttefikimiz olamaz*" diyerek Ankara ile ittifakın geçici olduğuna dikkat çekmişti⁴⁷¹. Nitekim Türkiye tarafı da bu yakınlaşmanın devamlı olmayacağını önceden biliyordu. Kazım Karabekir Paşa, İngiliz istihbarat subayı Alfred Rawlinson'la konuşmasında Avrupa devletleri ile sorun halinde Türk miliyetçilerinin Bolşeviklere yaklaşabileceğini söylese de, Bolşevik olsun ya da olmasın, Türkler ve Ruslar arasında kalıcı bir anlaşmanın her zaman imkansız olacağını altını çizmiştir⁴⁷². Ancak, İstanbul'un resmen işgal edilmesi Anadolu'daki Milli Mücadele'ye yeni bir hız kazandırdı. Bu olaydan sonra, İtilaf Devletleri ile bir anlaşma olasılığı azaldı ve Sovyet Rusya ile yakınlaşmaya doğru güçlü bir dönüş başladı⁴⁷³.

Sovyet Rusya Türkiye'ye yönelik politikasında ilk döneminde, Türkiye'de bir komünist devrim olasılığını öne süren Mustafa Suphi ve Rusya'daki Türk Komünistlerin'den aldığı bilgilere dayanarak komünist hareketi teşvik etmeye çalışmıştı⁴⁷⁴. Sovyet liderleri ilk yıllarda yerel komünistlerin iktidara gelip Türkiye'de bir Sovyet cumhuriyeti kurabileceklerine ciddi şekilde inanıyordu. Zira İstihbarat ve Komintern'in çok sayıda görevlisi, onlara yardım için Türkiye'ye gönderildi⁴⁷⁵. Ancak Bolşevikler Anadolu ile ilk

⁴⁶⁷ Karpat, 2017: 256

⁴⁶⁸ ARDA, F 28, Siy 1, Sax/Vah 175, 16 июнь 1922: 2

⁴⁶⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 16 мая 1924: 100

⁴⁷⁰ Laqueur, 1959: 25

⁴⁷¹ Laqueur, 1959: 26

⁴⁷² Rawlinson, 1923: 283-284

⁴⁷³ Павлович, 1921: 78

⁴⁷⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 10 (об), 11

⁴⁷⁵ Колпакиди и Прохоров, 1999: 89

temaslardan sonra burada komünist bir devrimin mümkün olmadığını kısa zamanda anladılar⁴⁷⁶.

Anadolu'daki milliyetçi hareket hızla genişleyerek, tüm muhalif unsurları kendi etrafında toplamayı başarırken, Türk komünistlerinin hiçbir ilerleme kaydetmediğini ve komünist önderlik altında etkili bir hareket için hiçbir umut olmadığı Sovyet yönetimi tarafından anlaşıldı⁴⁷⁷.

İlk başta Mustafa Suphi'nin "yapay partisinin" yardımıyla komünist bir devrim düzenlemenin imkansız olduğu belli olduktan sonra, aynı anda hem Mustafa Kemal Paşa ile, hem de Enver Paşa ile ilişkiler kurmaya başladılar. Enver Paşa ile ilişkiler Mustafa Kemal Paşa'nın mağlup olması veya anlaşmaya bağlı kalmaması ihtimaline karşı kurulmuştu⁴⁷⁸. Sovyet Rusya Enver Paşa'yı aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir tehdit ve bir baskı aracı olarak kullanmıştır⁴⁷⁹. Sovyet Rusya'nın Türkiye'de izlediği siyasi çizgi kendisi için de hala kesin değildi, Moskova zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa (veya "sol" enverciler) arasında tereddüt ediyordu⁴⁸⁰.

1920 yılı Aralık ayında Uluslar Halk Komiserliği resmi dergisine göre, milliyetçi Türkiye ile ilişkiler kurmak Kafkas Müslümanları üzerinde iyi etki yaratabilirdi. Ancak Moskova'da bu konuda ortak bir fikir yoktu. Nitekim 1920 Aralık ayında yapılan sekizinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde Menşevikler Mustafa Kemal'le ilişkilerin sona erdirilmesini talep eden bir önerge vermişdiler⁴⁸¹.

Çiçerin 14 Aralık 1920 tarihinde Şalva Eliava'ya mektubunda: "*Bizim politikamızın amaçlarından biri sol Kemalcıların sağlar üzerinde zaferidir*" diye yazıyordu⁴⁸². Sovyetler Enver Paşa'dan hem İngiltere'ye karşı bir gözdağı olarak, hem de Müslüman dünyasına karşı "*dostane tavri*"nın bir kanıtı olarak da yararlanmıştı. Ancak Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçebileceği fikri kökünden yanlıştı. Bu durum ilişkilerin zaman zaman soğumasına sebep olmuştu⁴⁸³. Ankara'da yoğun bir Enver Paşa propagandasının sürdüğü dönemde, dönemin Sovyet Yetkili Temsilcisi Sergey Natsarenus da bu olaylara karışmış ve Ankara'da Enver Paşa taraftarları ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bundan kısa zaman sonra Ankara Hükümeti onun görevinden alınması talebinde bulunmuştur⁴⁸⁴. G.Çiçerin 26 Aralık 1921 tarihinde Mihail Frunze'ye yazısında Enver Paşa'ya hiç bir yardımın olmadığı, ancak

⁴⁷⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 10 (об), 11

⁴⁷⁷ Капу, 1967: 92

⁴⁷⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 13

⁴⁷⁹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 26.07.23: 65

⁴⁸⁰ Həsənlı, 2012: 13

⁴⁸¹ Carr, 2004: 283

⁴⁸² Həsənlı, 2012: 317

⁴⁸³ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 13 (об)

⁴⁸⁴ Sürmeli, 2010: 42

Müslüman dünyasının ünlü simasını tutuklamanın imkânsız olduğunu vurguluyordu. Batum'a gitmesine bir müdahale edilmese bile ona kesinlikle herhangi bir yardımda bulunmadıklarını belirtiyodu⁴⁸⁵. Enver Paşa'nın Agustos 1922 tarihinde Orta Asya'da Bolşevikler'e karşı savaşta hayatını kaybetmesine kadar, iki ülke ilişkilerindeki bu kuşku devam etmiştir⁴⁸⁶.

Gümrü Antlaşması, Türkiye'yi Sovyetlere bağlayan Erzurum-Bakü demiryolunun yeniden açılmasını ve iki devletin dolaysız ilişkiler kurmasını mümkün kıldı⁴⁸⁷. Bu aynı zamanda iki ülke ilişkilerini resmi duruma getirme sürecinin başlangıcı oldu. 1921 yılının başında iki ülke arasında antlaşma imzalamak için uygun koşullar oluşmuş oldu.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanacak antlaşma, Sovyet Rusya'nın emperyalizmine karşı ulusal kurtuluş savaşı veren diğer ülkelerle de gelecek ilişkilerde bir örnek olacaktı⁴⁸⁸. Şubat 1921 tarihinde G. Çiçerin'le görüşen Türk heyeti kendisine Sovyet tarafının daha önce siyasi ve askeri anlaşma teklifine esasen Moskova'ya geldiklerini bildirirse de, G. Çiçerin İngilizler'le ticari anlaşma (16 Mart 1921 Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması) imzalamak üzere olduklarını ve bu sebeple Türkiye ile ittifak yapmanın mümkün olmadığını bildirmiştir⁴⁸⁹. İ.Stalin İngiltere ile yapılacak Ticaret Anlaşması'na zarar vereceğini düşündükleri için bir İttifak anlaşması yapamayacakları ancak buna rağmen para, silah ve insan yardımı ne kadar gerekiyorsa derhal vereceklerini söylemişti. Bununla beraber bir Kardeşlik Anlaşması yapabileceklerini, çünkü bunda Ticaret Anlaşması'na zarar verecek bir şey olmadığının altını çizmişti⁴⁹⁰. Sovyet Rusya'nın İngiltere'den ithal etmeye muhtaç olduğu birçok ürünler vardı. Türkiye ile bir İttifak Antlaşması, İngiltere'ye karşı olduğu algısı yaratabilir ve bu Ticaret Anlaşmasına engel olabilirdi⁴⁹¹. Ayrıca Bolşevikler, komünist olmayan devletlerle kalıcı ittifakların tehlikeli bir sorumluluk olduğu fikrindeydi. Böyle bir İttifak, Sovyet Hükümeti'ni, savunma politikası yürüttüğü bu dönemde kendi çıkarlarına yabancı sorunlardan kaynaklanan çatışmalara dâhil edebilirdi⁴⁹². Moskova Antlaşması'nın imzalanmasında İ. Stalin özellikle çaba göstermiştir. Bu onun Uluslar Komiseri olarak Sovyetlerin Doğu politikasına önem vermesiyle açıklanıyordu. Diğer taraftan Sovyet sınırları içinde yaşayan Rus olmayan Milletler Sovyetler için büyük önem kesbetmekteydi. Nitekim Moskova Antlaşması imzalandığı günlerde Kronstadt Ayaklanması patlak vermiş ve ayaklanmanın bastırılmasında Müslüman Tatar Tümeni önemli rol oynamıştı. Moskova'da

⁴⁸⁵ Документы внешней политики СССР, Том Четвертый, 1960: 604

⁴⁸⁶ Gökay, 2006: 167

⁴⁸⁷ Gönübol vd., 1996: 24

⁴⁸⁸ Павлович, 1921: 93

⁴⁸⁹ TDA, 571 / 68112-297758-87, (1921-02-24): 1

⁴⁹⁰ TDA, 571 / 68112-297758-87, (1921-02-24): 2

⁴⁹¹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), 1973: 66

⁴⁹² Fischer, 1930a: 390

bulunan Türk Sefareti'nin Tatar askeri birliklerinin Kronstadt'a sevk edilmesinde önemli yardımları olmuştu⁴⁹³.

Yusuf Kemal Bey G. Çiçerin'in, anlaşma konusunda isteksiz olduğu ve Batı'ya yönelme eğiliminin açıkça göze çarptığı fikrindeydi. İlk toplantılarda G. Çiçerin'in uzlaşmaz bir tavır aldığı ve bu sebeple toplantılara uzun süre ara vermek zorunda kaldıklarını belirtiyordu. Bu meseleyi Stalin ile görüştüktan sonra müzakerelerin yeniden başladığını bildiriyordu. Georgi Çiçerin Yusuf Kemal Bey ile özel konuşmalarında Anadolu'da Türklerin durumunun iyi olmadığı ve İtilaf Devletleri'ne bazı tavizler vererek bir anlaşmaya varmanın daha akıllıca olacağını savunmuştu. Yusuf Kemal Bey Georgi Çiçerin'in onu o sıralarda Moskova'da olan İngiliz Ticari Temsilcisi ile bir araya getirmek istediğinin altını çiziyordu⁴⁹⁴.

Yusuf Kemal Bey Moskova seferi sırasında müzakereleri Çiçerin'den daha çok Stalin'le yapmıştı. Yusuf Kemal Bey'in ondan daha memnun kaldığını göstermesi üzerine, Stalin iki parmağını başının üzerinde kaldırıp oynatarak Çiçerin için “ne olacak diplomat işte” demişti⁴⁹⁵.

G. Çiçerin, mücadelenin sona ermesine ve Türk halkına barış getireceğine dair en ufak bir umut olduğu takdirde, İtilaf Devletleri'nden gelen hiçbir teklifin reddedilmemesi gerektiği fikrindeydi⁴⁹⁶. Dolayısıyla bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Çiçerin Ankara Hükümeti'nin Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler kurmasını değil, daha ziyade Anadolu'da devam eden savaşın bitmesini ve Ankara Hükümeti lehinde bir “*Status quo*”nun oluşması taraftarıydı.

4 Ekim 1923'de Y.Suriç, güçlü bir Türkiye'nin Sovyet sınırlarının ve Sovyet petrolünün (Bakü petrolü) güvende olması anlamına geldiğini yazıyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin özgür Türkiye'den ziyade, daha çok mevcut iktidarın kalmasından yana olduğunun da (İttihatçılar veya Sultan taraftarlarına karşı) altını çiziyordu⁴⁹⁷. Diğer taraftan, Sovyet Yetkili Temsilcisi Y. Suriç yakın gelecekte Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında daha yakın ilişkilerin mümkün olmayacağı fikrindeydi. Bunun sebepleri arasında evvela Sovyet Rusya'ya duyulan güvensizlik (SSCB'nin kurulmasıyla bu güvensizlik daha da artmıştı) ve komünizm korkusu geliyordu. Bundan başka “*Vneştorg*”un Türkiye'deki faaliyeti, Türkiye'nin Rusya'daki Müslümanlar arasındaki nüfuzu ve Avrupa devletlerinin Türkiye'ye baskısının iki ülkenin birbiri ile daha sıkı ilişkiler kurmasına engel oluşturduğu fikrindeydi⁴⁹⁸. Bu sebeple Türkiye'ni Sovyetler Birliği ile gâh yakınlaşmaya gâh da uzaklaşmaya iten tereddüdün uzun

⁴⁹³ TDA, 571 / 68112-297758-85. (1946-02-01).

⁴⁹⁴ ARDA, F 28, Siy 1, Sax/Vah 68, 4 января 1922: 4

⁴⁹⁵ Kinross, 1994: 292

⁴⁹⁶ Павлович, 1921: 88-89

⁴⁹⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 4 октября 1923: 43-44

⁴⁹⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 4 октября 1923: 44

süre devam edeceği aşikârdı. Ancak Türkiye Batılı güçlere karşı konumunu zayıflatacağı sebebi ile Sovyetler Birliği ile ilişkilerde aşırı uzaklaşmaya izin vermeyecektir⁴⁹⁹.

Y. Suriç, Dışişleri Komiserliği'ne yazdığı bir raporunda Sovyetler'in Türkiye dış politikasına müdahale etme isteğinin S. Natsarenus döneminden başlayıp hala devam ettiğini belirtiyor ve en büyük hatalarının Türkiye'nin siyasi hayatında meydana gelen değişiklikleri ve Sovyetler'in Türkiye için öneminin günden güne azaldığı gerçeğini görmezden geldikleri olduğunu ifade ediyordu. Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin “*danışmanlık*” rolünü üstlenerek Batı emperyalizmine karşı savaşıma ihtiyacına ve yabancı sermayenin düşmanlığına sürekli vurgu yapmasının Türkleri artık bıkdırdığının altını çiziyordu. Mudanya'daki müzakereler sırasında mevcut şartların Türklere bir mütareke imzalamayı dikte etmesine rağmen, kendilerinin saldırıya devam etme yönündeki ısrarlı tavsiyelerinin kökünden yanlış olduğunu belirtiyordu⁵⁰⁰.

Aralov'a göre Ankara Hükümeti'nin savaşlardaki galibiyetleri İngiltere için beklenmedik olmuştu ve İstanbul'u ele geçirerek İngilizler'i zor durumda bırakmak şansı doğmuştu. Aralov Türk ordusunun neden ilerlemeyip İngilizler'le mütakere imzaladığını Mustafa Kemal Paşa'ya da sormuştu. Mustafa Kemal Paşa ordunun yorulduğunu ve hücumla devam edecekleri halde Anadolu'daki ana ordudan uzak kalacakları vb. birçok sebepten dolayı bunun mümkün olmadığını ona bildirmişti⁵⁰¹.

İlk yıllarda Sovyetler'in izlediği Türk dış politikası Türk Dışişlerinde göreve gelen kişilerin seçimi üzerinde etkili olmuştur. Azerbaycan'ın Ankara'daki Yetkili Temsilcisi İbrahim Ebilov Yusuf Kemal Bey'in, Sovyetler açısından Hariciye Vekili görevine en uygun aday olduğu fikrindeydi. İ. Ebilov Yusuf Kemal Bey'in Sovyet yönelimli bir politikacı olduğunu belirtiyordu⁵⁰². Buna karşın Bekir Sami Bey'in Sovyet karşıtı ve Batı taraftarı olduğu biliniyordu⁵⁰³. Çiçerin de Kazım Karabekir Paşa, Bekir Sami Bey⁵⁰⁴, Rauf Bey, Refet Paşa ve Adnan Bey'in Batı yönelimli politikacılar olduğu fikrindeydi⁵⁰⁵. Bu sıralarda İstanbul'da bulunan İngiliz temsilci Frank Rattigan Lord Curzon'a 11 Haziran 1921 tarihinde

⁴⁹⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 4 октября 1923: 44

⁵⁰⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 10

⁵⁰¹ Аралов, 1960: 135

⁵⁰² ARDA, F 28, Siy 1, Sax/Vah 68: 95

⁵⁰³ ARDA, F 28, Siy 1, Sax/Vah 68, 3 февраля 1922: 101

⁵⁰⁴ 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının hemen ardından oluşturulan ilk Milli Hükümetle birlikte “Hariciye Vekâleti” de 2 Mayıs 1920 tarihinde resmen kurulmuştur. Atatürk'ün Başkanlığındaki I. İcra Vekilleri Heyeti bünyesinde Hariciye Vekili olarak Bekir Sami Bey belirlenmiştir. Bekir Sami Bey, 3 Mayıs 1920 tarihinden 8 Mart 1921 tarihine kadar, I. ve II. İcra Vekilleri Heyetinde Hariciye Vekili görevinde bulunmuştur. Ardından III. ve IV. İcra Vekilleri Heyetinde Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekili görevini üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilanına kadar görev yapan son (Beşinci) İcra Vekilleri Heyetinin Hariciye Vekili ise İsmet Paşa olmuştur. Bkz. Özcoşkun, 2018: 8-9

⁵⁰⁵ Равич, 1971: 97

yazdığı yazısında Bekir Sami Bey gibi bazı ılımlıların İngiltere ile anlaşma taraftarı olduğu, ancak eski İttihat ve Terakki mensupları ve milliyetçilerin Bolşevikler'le anlaşmaya daha yatkın ola bileceğini belirtmişti⁵⁰⁶. İ. Ebilov, hazırlamış olduğu bir raporda Yusuf Kemal beyin yardımcısının seçiminin de kendi lehlerine çözüldüğünü belirtmiştir. Nitekim bu göreve Meclis'in ikinci başkanı Adnan Bey'in (Adnan Adıvar) aday gösterildiği, ancak kendilerinin onun adaylığının geri çekilmesi isteğinde bulunduğu ve onun yerine eski İktisat Vekili Celal Bey'i (Celal Bayar) aday gösterdiklerini ifade etmektedir. Bu raporda Meclis'in oy çokluğu ile bu göreve seçtiği (1922) Celal Bey'in Sovyetler'in isteğine uygun bir aday olduğu İ. Ebilov tarafından belirtilmektedir⁵⁰⁷. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew Tefik Rüştü Bey'in de Sovyetler'le sıkı ilişkiler kurma taraftarı olduğunun belirtmektedir (Ekim 1, 1927)⁵⁰⁸. Tefik Rüştü Bey 13 Aralık 1922 tarihinde bir Sovyet yetkilisiyle yaptığı görüşmede ise kendisinin Hariciye Vekili olarak seçilmesini Meclisin Sovyetlerle iyi ilişkiler taraftarı olduğu anlamına geldiğini söylemişti. O bu durumu kendisinin Rusya dostu olarak bilinmesiyle izah ediyordu⁵⁰⁹. Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin Tefik Rüştü Bey hakkında topladığı gizli bilgilerde, onun Hariciye Vekili olduğu süre boyunca, SSCB ile yakınlaşma ve Batı'ya, özellikle İngiltere'ye yönelme politikasını büyük bir ustalıkla birleştirdiği belirtiliyordu. Ancak özellikle 1936 yılı sonrası açık şekilde İngiltere ile yakınlaşma politikası izlediği üzerinde duruluyordu⁵¹⁰.

Sovyetler için Türkiye ile ikili ilişkilerde en önemli meselelerin başında Boğazlar meselesi olmuştur. Sovyetler Türkiye'de izledikleri politikada her zaman Boğazlar meselesine büyük önem vermişlerdir. Ve hatta ikili ilişkilerde bu meseleyi esas aldıkları söylenebilir.

1921 Moskova Antlaşmasında, Boğazlarla ilgili düzenlemelerin yalnızca Karadenize kıyısı olan devletlerin katılacağı konferansta karara bağlanacağını öngören bir madde vardı⁵¹¹. Ancak 1922 yılına gelindiğinde durum değişmiş, hatta Boğazlar meselesinin de gündemde olduğu Lozan Konferansı'na Sovyetler ilk başta davet bile olunmamıştı.

Y. Suriç Lozan'dan sonra Türkiye ile Batılı güçler arasında daha iyi ilişkilere yönelik beklentilerin olduğunu ve Lozan'da anlaşmanın imzalanacağı ihtimalini göz önünde bulundurursak artık bu ilişkilerin varsayımından hareket etmenin daha doğru olacağını konferansın devam ettiği günlerde L. Karahan'a iletmişti. Lozan'da bir anlaşma sağlanamadığı takdirde ilişkilerin gelişimi yavaşlayacak ve bunun da kendi konumlarının

⁵⁰⁶ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVII, 1970: 235

⁵⁰⁷ ARDA, F 28, Siy 1, Sax/Vah 68, 1 марта 1922: 108

⁵⁰⁸ Grew, 1952: 727

⁵⁰⁹ Perinçek, 2012: 154

⁵¹⁰ Гасанлы, 2008: 37

⁵¹¹ Karpat, 2017: 259

güçlenmesine sebep olacağı fikrindeydi⁵¹². Sovyetler Lozan konferansı öncesi ve esnasında Türkiye'nin Fransa ile yakınlaşmasından tedirgin olmaya başlamıştı⁵¹³.

G. Çiçerin Lozan'da Sovyet görüşünün “Türk Boğazları'nın ticaret gemilerine açılması ve Türkiye haric bütün devletlerin harp gemilerine kapatılması” olduğunun altını çizmiştir. Boğazların harp gemilerine açılmasının, sadece en kuvvetli donanmaya sahip devletin lehine olacağını ileri sürmüştür⁵¹⁴. V. Lenin Ekim 1922'de İngiliz gazeteleri *The Observer* ve *The Manchester Guardian*'a verdiği röportajda, Sovyet projesinin Boğazlar'ın hem barış, hem de savaş zamanında tüm savaş gemileri için kapatılması, diğer taraftan ticaret serbestisinin sağlanması yönünde olduğunu söylemişti⁵¹⁵. Lord Curzon, Rusya'nın başlıca amacının Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek olduğunu ileri sürmüştür. Buna cevabında G. Çiçerin, Çarlık Rusya'dan farklı olarak emperyalist hedeflerden vazgeçmiş bir Sovyet Rusya'nın mevcut olduğunu belirtmiştir⁵¹⁶.

G. Çiçerin Ocak 1923'te Moskova'ya gönderdiği raporlarda, Türklerin boğazlar konusunda Batılı ülkelerle gizli bir anlaşma yaptıkları yazıyordu. G. Çiçerin'e göre Boğazlar konusunda Türkler asgari programı uyguluyor, Rusya ise azami programı destekliyordu⁵¹⁷. Antlaşma imzalandıktan sonra, G. Çiçerin, İngiltere'nin boğazların yabancı savaş gemilerine açılmasını sağlayarak asıl amacına ulaştığını yazıyordu. Türk hükümetinin esas amacının, ne pahasına olursa olsun, İstanbul ve Boğazlar'daki İngiltere varlığından kurtulmak olduğunun altını çiziyordu⁵¹⁸.

Y. Suriç, Sovyet delegelerinin Lozan'daki korumacı üslupta açıklamalarının Türkleri rahatsız ettiği fikrindeydi. Bu, Türklerin bağımsızlık ve başarıların yalnızca kendilerine ait olduğu gerçeğine aykırıydı. Bu sebeple Türkiye ile ilişkiler açısından Lozan'ın beklenen sonuçları vermediği görülmektedir. Nitekim Sovyetlerin Boğazlar konusundaki tutumu, öncelikle Rusya'nın çıkarlarının dikte ettiği bir politika olarak algılandı. Y. Suriç Sovyetlerin Lozan Konferansı'na davet edilmesi için Türkiye Hükümeti'nden çaba göstermesi yönündeki istek ve ricalarının, zararlı bir kanaate yol açtığı fikrindeydi. Sovyetler açısından Lozan Konferansı onların uluslararası zayıf konumunu ortaya çıkarması ve Batı'nın gözünde Sovyetlerin Türk Hükümeti üzerinde sanıldığı gibi bir etkisinin olmaması açısından da bir başarısızlık sayılabilirdi⁵¹⁹.

⁵¹² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 13

⁵¹³ Kültür Bakanlığı Yayınları 392 Cilt I, 1992: 479

⁵¹⁴ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Lozan (1922 – 1923), 1973: 50

⁵¹⁵ Кирилин, 1986: 94

⁵¹⁶ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Lozan (1922 – 1923), 1973: 50

⁵¹⁷ Hasanlı, 2015: 11

⁵¹⁸ Чичерин, 1923: 4

⁵¹⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 10-11

Lozan'dan sonra G. Çiçerin Halk Komiserleri Başkanı V. Lenin'e konferansın sonuçları hakkında 9 sayfalık bir rapor hazırlamıştı. Rapor'da Lozan Konferansı'nda Türklerin başarısını kabul etmesine rağmen, meselenin Rusya açısından çözülmemiş kaldığını yazıyordu⁵²⁰. 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandıktan sonra, *Manchester Guardian*, Boğazların hiçbir düşman donanmasına açılmayacağı konusunda SSCB'nin, artık daha emin olabileceğini yazıyordu⁵²¹. 1925 yılına gelindiğinde her iki ülke tecrit edilmiş duruma sürüklenmişti. Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanması bu tecrit olunmaya karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

İki ülke ilişkilerinde çok önemli yer tutan Tarafsızlık Antlaşması'nı imzalayarak, G. Çiçerin Türkiye'ni Batı Avrupa ülkeleriyle herhangi bir siyasi veya ekonomik ittifaktan uzak tutmayı umut ediyordu⁵²². Musul meselesi, Sovyet Hükümeti için gökten düşme olmuştu, çünkü iki ülkenin, bir süreden beri ilişkilerde kendini göstermeye başlayan uzaklaşmanı duraklatmıştı⁵²³. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925 tarihli kararıyla Musul'un Irak'taki İngiliz mandasına verilmesinden bir gün sonra, Paris'te Dostluk ve Tarafsızlık anlaşmasını imzaladı⁵²⁴. Sovyetler Birliği Musul meselesinde Türkiye'ye yardım etme durumunda olmasa da bu konuda Türkiye'ye kendi desteğini ifade etmişti⁵²⁵. 14 Aralık 1925'de Paris'teki Sovyet Yetkili Temsilcisi, İngiltere'nin Fransa'daki Büyükelçisi Lord Crewe ile konuşmasında, Musul meselesinde bir çatışma meydana gelmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ni desteklemek zorunda bırakabilecek herhangi bir anlaşma yükümlülüğünün bulunmadığını ve hükümetinin bu sorunla ilgilenmediğini söylemişti⁵²⁶.

Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925 tarihli Musul kararı, Türkiye'yi tecrit edilmiş bir hale düşürmüştü⁵²⁷. Aynı zamanda, Locarno Antlaşması da Sovyet dış politikasının Batı'daki faaliyet alanını sınırlamış ve yine Asya'ya yoğun ilgi uyandırmıştı⁵²⁸. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler iki ülkenin taban tabana zıt yapısı ve artan komünizm tehlikesi sebebi ile git gide zedelenmişti⁵²⁹. Locarno'dan önce G. Çiçerin, Almanları Rusya'yı yalnız bırakmak ve karşı tarafa geçmekle suçlamıştı. G. Çiçerin aynı zamanda, Alman hükümetine Rusya ile bir tarafsızlık anlaşması imzalamayı teklif etmişti⁵³⁰. Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 24 Nisan 1926 tarihinde Berlin Antlaşması imzalandı. Bununla

⁵²⁰ Hasanlı, 2015: 13

⁵²¹ Иоффе, 1968: 382

⁵²² Kapur, 1967: 136

⁵²³ Toynbee and Kirkwood, 1926: 287

⁵²⁴ Kapur, 1967: 137

⁵²⁵ İsmet İnönü, 2006: 505

⁵²⁶ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume I, 1966: 791

⁵²⁷ Fischer, 1930: 612

⁵²⁸ Fischer, 1930: 612

⁵²⁹ Dirksen, 1951: 93

⁵³⁰ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume I, 1966: 565

1922’de imzalanan Rapallo Antlaşması onaylanmış oldu⁵³¹. Almanya Rusya ile her hangi bir siyasi ittifak kurmak niyetinde değildi. Almanya’nın dış politikasındaki temel Locarno olsa da, Fransız yörüngesinde bulunan Polonya’nın varlığı Rusya ile iyi ilişkiler kurmayı zorunlu hale getirmişti⁵³². Türkiye ile Almanya’nın Sovyet Devleti ile ilişkilerinde bu anlamda benzerlik vardı. Birinci Dünya savaşından mağlup olarak çıkan bu devletler ilk yıllarda Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kursa da, ekonomik ve ideolojik uyumsuzluk nedeni ile doğal olarak sonunda Sovyetlerden uzaklaşmış ve Batı ile yakınlaşma yolunu seçmiştiler.

Sovyet dış politikasının şekillenmesinde Türkiye ve İran’la ilişkileri önemli rol oynamıştı. Sovyetler Birliği hedeflerine ulaşmak için komünist olmayan hükümetlerle normal diplomatik ilişkileri sürdürmekle beraber bu ülkelerdeki iç zaafı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan da geri kalmıyordu⁵³³. Söz konusu dönemde yaşanan Şeyh Sait isyanına Sovyet resmi bakış açısı olumsuzdu. Moskova’da, İngilizler’in Musul meselesinde Şeyh Sait’i Türkiye’ye baskı aracı olarak kullandığı fikri hâkimdi. İzvestiya isyanın laik reformları engellemek istediği ve karşı devrim niteliğinde olduğunu yazıyordu⁵³⁴. Bununla birlikte, Kürt meselesini Türkiye ile uzlaşma konusu yapmak hakkındaki temel Sovyet politikası değişmez olarak kalıyordu. 1920’li yılların sonuna doğru, Kürtler hakkında araştırmalarda kurumsallaşma dönemi başlamıştır. Sovyet Yetkili Temsilcilik ve Konsolosluk personeli Türkiye ve İran’daki Kürtler hakkında bilgi toplamakla yükümlüydü⁵³⁵. Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliği’nin danışmanı W.S. Edmonds hazırladığı raporunda, Türkler’in, kuzeybatı İran’daki Sovyet etkisinin artmasından (1929) huzursuz olduğunu yazıyordu. Sovyetler’in orada yaşayan Kürtlerle ilişkileri sınırın Türkiye tarafındaki Kürtler arasında propaganda yapmasını kolaylaştıracağı ihtimalini artırıyor⁵³⁶. Ancak yaşanan bu sorunlara rağmen Türk-Sovyet ilişkileri bu dönemde gelişmeye devam etmiştir.

Nitekim iki ülke arasında 1929 yılında Paris’te Tarafsızlık anlaşmasının uzatılması protokolü imzalanmıştır. Sovyetler Birliği Türkiye’nin Romanya ve Polonya ile siyasi bir anlaşma imzalamasına sıcak bakmadığı için, imzalanan protokolde her iki taraf karşı tarafla anlaşıp onun rızasını almadan doğrudan kara ve deniz komşuları ile bir sözleşme imzalamayacağını taahhüd ediyordu⁵³⁷. Türkiye’nin İtalya, Yunanistan ve Bulgaristan ile yakınlaşması, Romanya ile yakın ilişkileri olasılığı ve Milletler Cemiyetine girme isteği, Sovyetler tarafından sıcak karşılanmıyordu. Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler taraftarı olması

⁵³¹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume I, 1966: 669, 685

⁵³² Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume I, 1966: 587

⁵³³ Howell, 1965: 307

⁵³⁴ Howell, 1965: 333

⁵³⁵ Howell, 1965: 321

⁵³⁶ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume VII, 1975: 832

⁵³⁷ TDA, 571 / 67939-297158-56, (1929-12-23).

ile bilinen Tevfik Rüştü Bey'in Y. Suriç ile samimi ilişkilerine rağmen Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilcisi, bu konuda şüpheliydi⁵³⁸. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği danışmanı W.S. Edmonds hazırladığı raporunda, (1929) Tevfik Rüştü Bey'in Romanya Maslahatgüzarı ile konuşmasında, adı geçen protokol maddesinin sadece iki ülke ve yakın komşuları içerdiğini, Türkiye'nin batılı güçlerle daha yakın ilişkiler kurmasına engel olmadığını söylediğini yazıyordu⁵³⁹. W.S. Edmonds raporunda, Türkiye hükümetinin yakın üç yılda muhtemelen kullanmak istemediği bir haktan vazgeçmenin doğru olduğunu düşündüğünü yazıyordu. Bunun karşılığında, Sovyetler Birliği'nin Afganistan ve İran'la anlaşma yapma yetkileri üzerinde sahip olacağı kontrol sayesinde Türkiye'nin denge sağlayacağı fikrindeydi⁵⁴⁰.

Sovyetler Birliği için çok önemli olan Boğazlar meselesi 1930'larda yeniden gündeme gelmiştir. Ancak 1936 yılına gelindiğinde koşullar oldukça değişmişti. Sovyetler Birliği bu zamana kadar sadece kıyılarının korumasına yönelmiş deniz stratejisinden ayrılarak büyük gemiler yapmaya ve denizlerde büyük güç olmaya karar vermişti⁵⁴¹. Bu sebeple Boğazlar'ın sadece Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlere kapalı olması ve Sovyet donanmasına açık olması projesini ortaya atmıştır. İşte Sovyetler Birliği Montrö'de bu görüşü savunmaya çalışmıştır⁵⁴². M. Litvinov, Konferans için çok küçük bir heyet oluşturarak Dışişleri Komiserliği'nde başkâtib görevinde çalışan ve önde gelen Türkiye uzmanı olan Anatoli Filippoviç Milleri, aynı zamanda askeri konularda üç uzmanı bu heyete almıştı⁵⁴³.

Ancak Montrö'de istediği neticeni alamayan M. Litvinov Tevfik Rüştü Bey'e Boğazların müdafaası için bir ittifak antlaşması teklifinde bulunmuştu. Tevfik Rüştü boğazlara ek bir ittifak antlaşmasının ola bileceğine inanmadığını, ancak konuyu Ankara'ya bildireceğini söylemiştir. Ankara Boğazlar konusunda Konferans cereyan etmekte iken böyle bir teklifin ne zamana ne de yere uygun olmadığını bildirmiştir⁵⁴⁴. Türkiye'nin SSCB ile bir İttifak Antlaşması imzalamayı reddetmesi, daha dengeli bir politika izleme ihtiyacından kaynaklanıyordu. 25 Nisan 1937'de Sovyet Yetkili Temsilcisi L. Karahan, Başbakan İ. İnönü ile yaptığı görüşmeye ilişkin raporunda, Türkiye'nin her hangi bir savaşa dâhil olmak istemediği için böyle bir İttifakı reddettiğini yazıyordu⁵⁴⁵. Dışişleri Komiseri V. Molotov 31 Ekim 1939'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti toplantısında Sovyet dış politikası hakkındaki

⁵³⁸ Grew, 1952: 907

⁵³⁹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume VII, 1975: 832

⁵⁴⁰ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume VII, 1975: 832

⁵⁴¹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 42

⁵⁴² Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 42-43

⁵⁴³ Шейнис, 1989: 338-339

⁵⁴⁴ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), 1973: 131

⁵⁴⁵ Гасанлы, 2008: 36

raporunda, yabancı basında SSCB'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesine ek bir Antlaşma teklif etmesi hakkındaki yazıların hayal ürünü olduğunu söylemişti. Türkiye ile Karadeniz ve Boğazlarla sınırlı karşılıklı yardımlaşma paktı imzalamak istediklerini ve amaçlarının savaş çıkması halinde Boğazlar'ın Karadeniz'e çıkışı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılacağı güvencesini sağlamak olduğunu ifade etmişti⁵⁴⁶.

Sovyet taraftarı bir rejim veya hükümet kurulması veya Türkiye'nin Sovyet hâkimiyetindeki bir bölgesel pakta katılmasının sağlanması ve son olarak Türkiye'nin tarafsızlaştırılması, öncelik sırasına göre, Sovyetler Birliği açısından söz konusu dönemde en tatmin edici çözümler olarak görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin bir yandan Türkiye'nin siyasal rejimine ve uluslararası taahhütlerine saygı duyduğunu alenen ilan ederken, bir yandan da bu hedeflerin hepsine ulaşmaya çalışması önemle kaydedilmesi gereken husustur. Sovyetlerin 1921-1936 arasında, güçsüz oldukları dönemde izledikleri strateji Türkiye'yle dostane ilişkiler kurmak olsa da, temel Sovyet stratejisi Türkiye'yi tecrit etmek üzerine kuruluydu⁵⁴⁷.

Türkiye'de Sovyet taraftarı bir rejim veya hükümet kurulması için, Sovyetler bütün resmi temsilcilikleri ve gizli kuruluşları vasıtasıyla burada yoğun şekilde komünizm propagandası yürütmüştür.

2.4. Sovyet Temsilcilikleri ve Türkiye'de Komünizm Propagandası

Sovyet Hükümeti, yurtdışında İstihbarat, Diplomatik temsilcilikler, Komintern ve Kominter'ne bağlı yerli komünist gruplardan oluşan geniş bir haberleşme ağı kurmuştu. Ticari Temsilcilikler ve Basın büroları da bu haberleşme ağının bir parçasını teşkil ediyordu. Bütün bu kuruluşlar bağlantılı faaliyet göstermeye çalışsa da, zaman zaman uyuşmazlık yaşanıyordu⁵⁴⁸. Özellikle Askeri İstihbarat, OGPU Dış İstihbarat Şubesi ve Komintern görevlileri bazen faaliyetlerini koordine edemiyor ve aralarında sorunlar ortaya çıkıyordu⁵⁴⁹.

Sovyetlerin yurtdışındaki bütün diplomatik ve ticaret temsilciliklerinde, Komintern görevlileri bulunuyordu. Genellikle temsilciliklerde ikinci dereceli ve bazen önemsiz görevlerde bulunan Komintern'in ajan ve propagandacılarının temel hedefi “*dünya devrimi*”ni örgütlemekti⁵⁵⁰. Dünya devrimi fikri Sovyet devletinin temel amaçlarından biriydi. Diplomatik ayrıcalıkların suistimali yoluyla yapılan propaganda bu hedefe hizmet

⁵⁴⁶ Международное положение и внешняя политика СССР, 1939: 170

⁵⁴⁷ Karpat, 2014: 134

⁵⁴⁸ Somel, 2016: 66

⁵⁴⁹ Колпакиди и Прохоров, 1999: 56

⁵⁵⁰ Думбадзе, 1930: 133

ediyordu⁵⁵¹. Devrimci faaliyetler hazırlık ve eylem olmak üzere iki aşamaya ayrılıyordu. Devrimci faaliyete ilk önce Türkiye’deki çeşitli devrimci unsurlar ile tam bir ittifakın kurulmasıyla başlamak gerekmekteydi. Ancak bundan sonra yoğun bir propagandaya başlamak mümkün olabilirdi. Bu propaganda bir yandan gençlere ve idealist politikacılara, alt sınıf subaylara, diğer yandan doğrudan halka yöneltilmeliydi. Propaganda ve sistemli örgütlenme ile Türkiye’nin tüm idealist ve proleter unsurlarını elde tutmak hedefleniyordu⁵⁵². Yalnız bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçmek mümkün olacaktır. Hazırlıkların son amacı Sovyetler’in ve Komintern’in yürüttüğü politikaya uygun olarak tetikleyeceği ve destekleyeceği bir “*Komünist Devrim*” yapmaktı⁵⁵³. Türkiye’de yürütülen propaganda ve ajitasyon da bu amaca hizmet ediyordu.

Komünistler silahlı güçlerin desteğine ihtiyaç duydukları için, ordu ve emniyet mensupları arasında daima ve titizlikle propaganda yürütmüşlerdir. Buna karşılık ordu mensuplarının bu ideolojinin tesirinde kalmalarının doğuracağı felaketin farkında olunarak, ordu içinde komünist propaganda yapanlar derhal tutuklanmışlardır. Hatta Atatürk bu konu ile bizzat meşgul olmuştur⁵⁵⁴.

Komünist propagandanın diğer bir hedef kitlesi öğrenciler olmuştur. Öğrenciler arasında görüşme yöntemi ve basın öğeleri kullanılarak bu ideoloji yayılmaya çalışılmıştır. Komünist ideoloji öğrenciler arasında rağbet görmüş ve öğrenciler tarafından tertip edilen pek çok gösteri ve olay meydana gelmiştir. Buna karşı önlem almak için Komünist ideolojinin karşısında milliyetçiliği kullanan “*Milli Türk Talebe Birliği*” kurulmuş, komünist propaganda yapan beyannameler ve basın unsurları yasaklanmaya çalışılmış ve komünizmle alakası olan ve propaganda yapan öğrenciler tutuklanmıştır⁵⁵⁵.

Bolşeviklerin İstanbul Komitesi’nin propaganda programında eski toprak sisteminin kaldırılması ve vergi sisteminin yenileneceği şeklinde maddeler vardı. Bu yolla toplumun aşağı sınıfının desteğini kazanmak hedefleniyordu⁵⁵⁶.

Anadolu’da yürütülen Komünizm propagandası Ekim devriminden sonra başlamıştı. Daha Brest-Litovsk Antlaşması’nın 2. Maddesine göre, akid taraflar karşılıklı olarak hükümet, devlet ve askeri tesisleri hakkında tahrikât ve propagandada bulunmayacaklardı. Müttefikler Sovyet Rusya’nın propagandaya ne kadar önem verdiğini bildikleri için, antlaşmaya böyle bir

⁵⁵¹ Kocho-Williams, 2006: 101

⁵⁵² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 19

⁵⁵³ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 19 (об)

⁵⁵⁴ Çelik, 2018: 73

⁵⁵⁵ Çelik, 2018: 74

⁵⁵⁶ РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, s. 19

madde koymak ihtiyacını hissetmişlerdi⁵⁵⁷. Bolşevikler özellikle Türk esirleri arasında komünizm propagandası yapmaya ayrıca bir önem vermişlerdir. Türk esirlerinden hem Rusya içerisinde hem de Türkiye’de yararlanabilirlerdi. Sovyet Rusya’da onları beyazlara karşı orduya seferber ediyor, aynı zamanda Rusya’daki Müslüman ve Türkler arasında veya Türkiye’de komünizm propagandası yapmaya teşvik ediyordu. Bu amaçla Sovyetlerin seçtiği kişilerden en önde geleni Mustafa Suphi, propaganda aracı ise Yeni Dünya gazetesi idi⁵⁵⁸. M. Suphi liderliğindeki komünist grubu, Komünist Manifestosu, Lenin’in biyografisi, RSFSC Anayasası, Bolşevik Komünistlerin Programı vb. çok sayıda broşürü Türkçe’ye çevirmiş ve kısmen yayınlamışlar⁵⁵⁹. Bolşevikler Ekim İhtilalinden hemen sonra Türk esirleri arasında propaganda faaliyetine başlamıştı. Bu askerler baskı altında Bolşevizm’e geçmeye mecbur bırakılıp Kızıl Ordu’ya katılıyordu. Artık Nisan 1918 tarihinde vatana dönen esirler arasında komünizm ideallerini benimseyen şahıslar bulunduğu İstanbul’da yerleşen Avusturya Macaristan Askeri Murahhaslığı tarafından rapor edilmişti⁵⁶⁰. Kasım 1918’de Doğu Halkları Komünist Örgütleri Birinci Tüm-Rusya Kongresi’ne katılan Türk heyeti, Türk komünistlerinden ve eski savaş esirlerinden oluşan Kızıl Ordu birliklerinin kurulmasını savunmuştu. Bu Ordu birlikleri özellikle güney cephesinde yoğunlaşacaktı⁵⁶¹. Türk esirlerin birçoğu Kızıl Ordu’ya ideolojik tesirlerle değil, daha çok zor durumdan kurtulmak için yazılmıştır⁵⁶². Dâhiliye Nezareti’nin 5 Ekim 1919’da yayınladığı genelgede Kafkas Cephesi’nde görev yapmış bazı subayların Bolşeviklik fikri ile tanıştıkları ve vatana döndükten sonra memleketin menfaatine olduğu düşüncesi ile Bolşevizm lehinde propaganda yapmakda oldukları söyleniyordu⁵⁶³. Ancak Rusya’dan vatana dönen esirlerin, Anadolu köylerinde yaptıkları Komünizm propagandası pek etkili sayılmazdı. Köylüler içinde bulundukları zor durumun sebebini, komünistlerin iddia ettiği gibi “*sınıf düşmanları*”nda değil, her şeyden önce İtilaf’ın yağmacı politikasında görüyordu⁵⁶⁴.

Sovyet Rusya Ankara Hükümeti ile ilişkiler kurduktan sonra da burada komünizm ideolojisinin propagandasını yapmaya çalışıyordu. Ankara Hükümeti’ni tedirgin eden Komünizm propagandası Moskova Antlaşması ile de son bulmamıştır. Antlaşmanın 8. Maddesine göre her iki taraf bir birini devirmeye yönelik faaliyetlerden çekinmeyi taahhüt

⁵⁵⁷ Kurat, 1990: 430

⁵⁵⁸ Aslan, 1997: 6

⁵⁵⁹ Павлович, 1921: 108

⁵⁶⁰ Kutlu, 1997: 214, 218

⁵⁶¹ Lazitch ve Drachkovitch, 1972: 373

⁵⁶² Kurat, 1990: 457

⁵⁶³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: 284

⁵⁶⁴ Павлович, 1921: 98

ediyordu. Bu karşılıklı olarak zararlı propaganda yapmamak anlamına geliyordu⁵⁶⁵. Ancak Doğu vilayetlerinde yürütülen Bolşeviklik propagandası hakkında TBMM Hükümeti'nin 1 Haziran 1921 tarihli bildirisinde “*bunun kaynaklarından biri de resmi sefarethane ve mümessilleri vasıtasıyla yapılan propagandalardır*” deniliyordu⁵⁶⁶. S.Aralov Türkiye'deki tüm Sovyet konsoloslarına kendisinin verdiği talimatlarda Türk kamuoyu ile yakın ilişkiler kurmak ve onlar arasında Sovyet etkisini artırmak için çalışmalarını istemişti. Ve hatta S. Aralov Mustafa Kemal Paşa'dan Sovyet konsoloslarının faaliyetlerine engel oluşturulmamasını rica etmiş ve Mustafa Kemal Paşa da onun yanında valilere bu yönde talimat vermişti⁵⁶⁷. Ankara Hükümeti başlangıçta buna pek ses çıkarmasa da 1921 yılında durumunu iyileştirdikten sonra Sovyet propagandasına karşı sert önlemler almaya başladı.

1920'de Bakü'de Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi (Совет действия и пропаганды народов Востока) kurulduktan sonra propaganda daha sistemli hal almaya başladı. 1921 yılında A. Skaçko tarafından Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi'nin Haberleşme bürosunu örgütlemek hakkında proje hazırlanmıştı. Hazırlanan projeye göre Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi'nin Haberleşme bürosu görevlilerini (ajanlarını) komünist parti örgütlerine (Türkiye'deki Komünist Partisi, İçtimayu-Amiyun partisi ve İran'daki sol demokratlar) ve başka sol örgütlerde (örneğin, “İranın kurtuluşu komitesi”) görevlere tayin ediyordu. Her hangi bir örgüte tayin mümkün olmadıkta, Haberleşme bürosu görevlileri bağımsız olarak faaliyet gösteriyordu. Bu faaliyet genellikle gözlem ve haber toplamaktan ibaret oluyordu⁵⁶⁸.

Aynı zamanda bu görevliler Sovyet diplomatik temsilcilikleri kadrosunda, resmi şekilde Haberleşme bürosu görevlisi adı altında faaliyet gösteriyordu⁵⁶⁹. 16 Ocak 1921'de, Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi kurslarını bitiren, Doğu ülkelerine gönderilen mezunlar arasında on beş Türk komünist de vardı. Mustafa Suphi önderliğinde Anadolu'ya gelen bu grup Türk makamları tarafından resmen hoşgörüyle karşılanılsalar da, yerel halk tarafından kötü karşılanmış, birçok kasaba ve köyde taşlanmıştı⁵⁷⁰.

Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyi esas faaliyeti Doğu ülkelerinde devrimci hareket (büyümesi, gelişmesi ve yönü), ekonomik durumu (tarımsal ilişkiler, işçilerin, köylülerin durumu vb.), sosyal ilişkiler (sınıflar ve sınıflar arası ilişkiler, ülkenin tarihi gelişimi vb.), ülke hakkında genel bilgiler (mekân ve nüfus istatistikleri, iletişim yolları,

⁵⁶⁵ Karpat, 2017: 259

⁵⁶⁶ Çapa, 2008: 99

⁵⁶⁷ Somel, 2016: 235

⁵⁶⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 6

⁵⁶⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 7

⁵⁷⁰ Lazitch ve Drachkovitch, 1972: 412

iletişim yöntemleri, dinin rolü ve gücü vb.) ve siyasi istatistikler (siyasi partiler ve siyasi figürler, hükümetteki değişiklikler ve b.) hakkında bilgi toplamaktı⁵⁷¹. Haberleşme Bürosu'nun devamlı bilgi akışı genellikle raporlar, bültenler ve haber özetleri şeklinde düzenli olarak merkeze gönderilmekle sağlanıyordu⁵⁷².

Haberleşme bürosu merkezi tarafından alınan tüm bilgiler, periyodik (aylık veya iki haftalık) bültenler halinde düzenli olarak Bakü'deki Doğu Halkları Eylem ve Propaganda Konseyine gönderiliyordu. Ayrıca Haberleşme bürosu yerel basın ve ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu kapsayan literatürü toplayarak yine devamlı şekilde Bakü'ye gönderiliyordu⁵⁷³.

Haberleşme bürosu Doğu ülkelerinde verimli bir şekilde çalışabilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgileri yerel halkın ve devrimci örgütlerin yardımıyla sağlayabilirdi. Bu nedenle Haberleşme bürosunun faaliyeti devrimci örgütlerle yakından bağlantılıydı⁵⁷⁴. Sovyetlerin Türkiye'deki propaganda faaliyeti için ilk önce yerli halk arasından "müttefikler" oluşturmanın en doğru ve doğal yol olduğunu düşünenler az değildi⁵⁷⁵.

Komintern ve Türkiye Komünist Partisi buradaki faaliyetinde yasal ve yasadışı yöntemleri birleştirme yolunu tutmuştu. Bunun için hem Ankara'daki Yetkili Temsilcilikten, hem de yarattıkları bilimsel cemiyet ve kurumlardan yararlanıyorlardı⁵⁷⁶. Türkiye'deki komunistlere mali yardımlar da Komintern veya Dışişleri Komiserliği tarafından Türkiye'deki Sovyet Temsilcilikleri vasıtasıyla yapılıyordu. Y. Suriç 1923'de Komintern ve Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği yazıda Ankara'da olan Salih'e (Salih Hacıoğlu muhtemelen) para verilip verilmemesini ona bildirilmesini istemiştir⁵⁷⁷. Semyon Aralov, Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin desteği olmadan Türkiye'de Komünist Parti hücreleri bile kurmanın mümkün olmadığını, örgütlemeye çalıştıkları kişilerin kendilerini Sovyet Konsoloslugu görevlileri gibi gördüklerini ve maaşları ödenmediğinde bunun olumsuz bir durgunluğa sebep olduğunu yazıyordu⁵⁷⁸. 9 Kasım 1922'de Yeni Gün gazetesi müdürü Yunus Nadi Bey, S. Aralov'a Türkiye Komünist Partisi üyelerinin Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nden para aldıklarını çok iyi bildiğini söylemişti⁵⁷⁹.

⁵⁷¹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 7

⁵⁷² РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 7

⁵⁷³ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 8

⁵⁷⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись 19, Дело 29, 1921: 2

⁵⁷⁵ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101, 1921: 18 (об)

⁵⁷⁶ РГАСПИ, Фонд 495, Опись 154, Дело. 764, 24.03.1922: 20

⁵⁷⁷ РГАСПИ, Фонд 495, Опись 181, Дело 321, 13 август 1923: 7

⁵⁷⁸ Zalyaev, 2002: 90-91

⁵⁷⁹ Zalyaev, 2002: 89

Mustafa Kemal Paşa komünizmin Türk milletinin milli ve dini ruhuna aykırı olduğu ve Türkiye’de bir tatbikat sahası bulamayacağı fikrindeydi. Böyle bir ihtimalin ancak Türk milletine karşı bir suikastın gerçekleşmesi halinde ola bileceği fikrindeydi⁵⁸⁰.

Ankara Hükümeti Komünizm’e karşı bir sıra tedbirler alıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa’ya 16 Eylül 1920 tarihinde gönderdiği telgrafta “*Kayıtsız şartsız Rusya bağlılığı anlamına gelen gizli komünizm teşkilatını her surette durdurmak mecburiyetindeyiz*” demektedir ve⁵⁸¹ 31 Ekim 1920’de yine Ali Fuat Paşa’ya yazdığı mektubunda Rusya’da bile daha yerini sağlamlaştıramayan Komünizm’in, çeşitli amaçlarla memlekete girdiği ve önlemler alınmaz ise milletin birlik ve beraberliğinin bozulacağını mümkün ola bileceğini ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa en doğru yolun, hükümetin bilgisi dâhilinde kurulan Türkiye Komünist Partisi olduğuna inanıyordu⁵⁸². Komünist Parti’si kurmasını Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine teklif ettiğini yazan Ali Fuat Paşa, devletin denetimindeki Komünist Partisi’nin Sovyet Yetkili Temsilciliği’nin el altından idare ettiği kişi ve örgütlerin hepsini toparlamak ve ondan sonra memlekette rus bolşevizmi ile müslüman sosyalizmini ayırt edebilmenin mümkün olacağını belirtiyordu⁵⁸³. 18 Ekim 1920’de devletin denetimindeki Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştu. Mustafa Suphi’nin öldürülmesi ve Moskova Antlaşmasından sonra Anadolu’yu Bolşevikleştirme girişimleri büyük ölçüde sona ermişti⁵⁸⁴. Mustafa Kemal Paşa Ocak 1921’de Meclis’teki konuşmasında Komünizm’e karşı zorlayıcı önlemlerin alınmasının, Komünist olan Sovyet Rusya ile munasebette bulunmamak gerektiği anlamına geldiğini, ancak kendilerinin bu teması istediklerinin ve buna gerek olduğunun altını çiziyordu. Bu sebeple komünizme karşı alınan tedbirlerin iki devletin dostluğuna zarar vermemesine dikkat etmek gerekiyordu⁵⁸⁵. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bir fikir cereyanının şiddetle ve kuvvetle reddetmenin mümkün olmadığını, aksine böyle bir tedbirin onu güçlendireceği fikrindeydi. Aksine bir fikir cereyanının karşısına başka bir fikir cereyanı çıkarmanın, fikire fikirle karşılık vermenin doğru olduğunun altını çiziyordu. İşte bu fikri hayata geçirmek için Ankara’da Komünist Partisi kurulmuştur⁵⁸⁶. Mustafa Suphi’nin öldürülmesinden sonra Komintern Türkiye Komünist Partisi’nin yeniden örgütlenmesi ve yeni üyelerin kayıtları için teşebbüste bulunmuştu. Bu amacı hayata geçirmek için Komintern nezdinde özel bir komite de kurulmuştu⁵⁸⁷. Nitekim Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan

⁵⁸⁰ Kültür Bakanlığı Yayınları 392 Cilt I, 1992: 271

⁵⁸¹ Atatürk Araştırma Merkezi, 1991: 367

⁵⁸² Atatürk Araştırma Merkezi, 1991: 376-377

⁵⁸³ Cebesoy, 2017: 561

⁵⁸⁴ Oran, 2002: 164

⁵⁸⁵ Balabanlılar, 1999: 334

⁵⁸⁶ Balabanlılar, 1999: 334

⁵⁸⁷ Lazitch ve Drachkovitch, 1972: 413

Türkiye Komünist Partisi'nin Komintern ile hiçbir bağlantısı yoktu ve hiçbir siyasi faaliyette bulunmuyordu⁵⁸⁸.

30 Şubat 1921'de Fevzi Paşa, Şark Cephesi Kumandanlığı'na şu yazıyı göndermiştir: *“Rus Bolşevik propagandasının Şark muhitinden anavatana nüfuzuna Rusların mütemadiyen çalıştıkları ve bu uğurda hayli para sarfettikleri haber alınmıştır. Memleket ve orduda vahdetin temini ve muzırr cereyanlara meydan bırakılmaması ancak Bolşevik propagandanın hudut haricinde karşılanarak memleket dahiline girmesine mani olmakla mümkün olabileceğinden bu hususta tedabir-i lazıme ittihaz buyurulmasını rica eylerim*⁵⁸⁹.

Ankara Hükümeti Komünizm'e karşı aldığı tedbirler çerçevesinde, 1921 Ocak ayında Ankara'da çıkan Yeni Dünya Gazetesi kapatılmış, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın önde gelen üyeleri İstiklal Mahkemesi'ne verilmişlerdir. 1921 başında TBMM Hükümeti içteki ve dıştan gelen Komünist faaliyetleri büyük ölçüde bastırmayı başarmıştı⁵⁹⁰. Bütün bunlara Sovyet Rusya dikkate değer bir tepki göstermemiş ve 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Dostluk Antlaşması imzalanmıştı⁵⁹¹.

M. Suphi'nin ölümünden sonra Yeni Dünya dergisi yine Bakü'de çıkmaya başladı. Uluslar Halk Komiserliği dergisi, Trabzon'daki yaşanan olayla ilgili kapsamlı bir yazıyı ancak 1921 yılının Mayıs ayında bastı. Birkaç ay sonra, Türk Hükümeti, Moskova'ya “hapisteki bütün Türk komünistleri salıvermeye ve Türk komünisti Mustafa Suphi'yi öldürmekten suçlu olanları adelete teslim etmeye” karar verdiğini bildirdi⁵⁹².

Ankara Hükümeti Komünizm'e karşı aldığı tedbirler çerçevesinde 19 Haziran 1923'te Bulgaristan'da yayınlanan Ziya gazetesinin ülkeye girişi yasaklanmış, 22 Temmuz'da ise Rusya'da yayınlanan Yeni Fikir gazetesinin ülkeye sokulmaması ve Trabzon'da basılan İstikbal gazetesinin yayınının durdurulması hakkında karar alınmıştır⁵⁹³. Ayrıca, 1 Eylül 1923 tarihinde ise Yeni Hayat, Rençber, Başkurt ve Komünist başta olmak üzere Rusya'da basılarak Anadolu'ya sokulan, bütün komünist gazete, dergi ve broşürler yasaklı yayın kapsamına alınmıştı⁵⁹⁴.

Bolşevikler diplomatik dokunulmazlıktan yararlanarak temsilcilik kadrosuna, devrimci propagandayı yapabilen kişileri dâhil ediyordu. Hatta yabancı ülkelere gönderilen kuryeler de bu faaliyetin bir parçası olabiliyordu. Böylelikle diplomatik kurye statüsünün sağladığı koruma altında gönderildiği ülkede devrimci çalışmaları daha kolay yürütmek fırsatı doğuyordu⁵⁹⁵. Sovyet Yetkili Temsilciliği 1923 yılında Türkiye'de buluna ressam Evgeni

⁵⁸⁸ Rubinstein, 1982: 6

⁵⁸⁹ Aslan, 1997: 368-369

⁵⁹⁰ Aslan, 1997: 368-369

⁵⁹¹ Aslan, 1997: 338

⁵⁹² Carr, 2004: 284-285

⁵⁹³ Çelik, 2018: 75

⁵⁹⁴ Ada, 2018: 1125

⁵⁹⁵ Kocho-Williams, 2006: 85

Lansere’ni⁵⁹⁶ bile kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştı. S. Aralov eskiz çizmek bahanesi ile E. Lansere’ni birçok tanınmış kişiyle tanıştırdığını ve Türk aydınları ile iyi ilişkiler kurmayı hedeflediğini yazıyordu. E. Lansere’nin büyük ilgi uyandırdığı ve böylece onların nüfuzunu güçlendirdiğini belirtiyordu. S. Aralov bir çok önemli şahsiyeti ziyaret etme fırsatı bulan E. Lansere’nin toplum içindeki genel hava hakkında kendisine bilgiler verdiğinin altını çiziyordu⁵⁹⁷.

Devrimci faaliyetler zamanla Sovyet diplomatlarının sorumluluğu haline gelmişti. Bu tür faaliyetler Sovyet diplomatları ile akredite olduğu hükümet arasındaki ilişkiyi zedeliyordu. Bolşevikler Dünya devrimi hayallerinden vaz geçtikten sonra, Dışişleri Komiserliği, kendisinin devrimci imajını ortadan kaldırmak için mümkün olan her şeyi yapmak zorunda kalmıştır⁵⁹⁸. 21 Kasım 1924 tarihinde Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi’nin kabul ettiği yönergede Yetkili Temsilcilikler’in akredite oldukları ülkede propaganda faaliyetlerinde bulunmadıklarını ve bundan sonra da bulunmayacaklarını teyit ediyordu⁵⁹⁹. G. Çiçerin İsmet Paşa’ya gönderdiği 6 Ocak 1924 tarihli yazısında “*Türkiye’de komünistlik meselesine gelince, tanıdığınız bazı eşhasın geliştirdiği fikirler hiçbir vakit bizim fikirler olmamıştır ve hiç kimse şimdi bizim malumatımız olmadan bunu yapmaya çalışamaz*” şeklinde ifade ediyordu⁶⁰⁰.

Bununla birlikte Komintern’in 1924 yılı Beşinci Kongresinden sonra TKP, yeniden teşkilatlandı ve Şefik Hüsnü Parti’nin liderliğine seçildi. “*Aydınlık*” dergisinin yanında 21 Ocak 1925’te, “*Orak Çekiç*” dergisi de yayınlanmaya başlandı. Ancak Şeyh Sait isyanından sonra, 4 Mart 1925’te kabul edilen 578 sayılı Tahriri Sükûn Kanunu ile TKP mensuplarından 38 kişi mahkemeye sevk edilmek üzere Ankara’ya getirildi ve İstiklal Mahkemesi huzuruna çıkarıldılar. Şefik Hüsnü ve Nazım Hikmet 15’er yıl hapse mahkûm edilirken, diğerleri de farklı sürelerde hüküm giydiler. Bu olaydan sonra İzvestiya gazetesinde yer almış olan bir haberde, yapılan tutuklamalar ve Türkiye’nin komünistlere karşı tutumu eleştirilmiştir⁶⁰¹.

Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu’nun 29 Aralık 1927 tarihli toplantısında alınan kararla Türk komünistlerinin Sovyet diplomatik, ticari ve diğer tüm temsilciliklere alınması kayıtsız şartsız yasaklanmış, daha önce kabul edilenleri derhal çıkarılması kararı alınmıştı. Yine aynı tarihli kararla Sovyet temsilcilikleri görevlilerinin Türk devrimci hareketine katılmaları, Komünist hareketin temsilcilerine her türlü yardım

⁵⁹⁶ Lansere Yevgeni Yevgenyevich (1875-1946) ressam ve grafik sanatçısı, 1912 yılından Resim Akademisi üyesi. Petersburg eyaletinin Pavlovsk şehrinde doğdu. Eğitimini Petersburg ve Paris’te aldı. 1898 yılından “world of art” derneğinin üyesi olmuş, çalışmalarında daha çok realizm tarzı eğilimi sergilemiştir. 1920-34 yılları arasında Tiflis Sanat Akademisi dekanı ve profesörü, daha sonra ise Sanat Akademisi Profesör olmuştur. Bkz. Schulz vd., 1972: 336

⁵⁹⁷ АВП, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 25.03.1923: 62

⁵⁹⁸ Uldricks, 1972: 249

⁵⁹⁹ Документы внешней политики СССР, Том Седьмой, 1963: 551

⁶⁰⁰ Kültür Bakanlığı Yayınları 392 Cilt II, 1992: 92

⁶⁰¹ Çelik, 2018: 72

gösterilmesi ve onlarla ilişkiler yasaklanmıştı. Karara karşı gelenlerin Parti'den çıkarılacağı ve mahkemeye verileceği belirtiliyordu⁶⁰².

Alınan kararlara ve verilen sözlere rağmen, gerçekte G.Çiçerin propaganda konusunda taviz vermenin kesinlikle gerekli olmadığına inanıyordu. Bolşevikler'in gücünün kitleleri devrimci propaganda ile örgütlemek ve sonra onları kendi amaçları için kullanmakda yatdığına inanıyordu⁶⁰³.

Komünist propagandayı engellemeye yönelik önlemler, 1927 yılında da yapılmıştır. İstanbul'dan 36, İzmir'den 7, Adana'dan 14 kişi tutuklanarak İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmış, Sivil adliye ve açık duruşmalarla yapılan yargılama sonucunda, 25 kişi beraat almış, öteki sanıklar hakkında da, gizli cemiyet kurmaktan birkaç aylık hapis cezalarına karar verilmişti. TKP, 1927 yılında gelen büyük tutuklama dalgasıyla, (1927 Tevkifatı) büyük bir darbe almıştı⁶⁰⁴.

Propaganda meselesi ile ilgili önemli mesele Kars Antlaşması ile imzalanan Mera Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmanın süresi bitince Moskova Büyükelçiliği onun feshini Dışişleri Komiserliği'nden istemiştir. Sovyet tarafı ilk önce antlaşmanın feshinde istekli olmamış ancak sonunda Ankara Yetkili Temsilciliği vasıtasıyla Hariciye Vekaleti'ne başvurarak feshini istemişti. Moskova Büyükelçiliği Kars, Ardahan ve Artvin bölgesinde binlerce Sovyet subayının çobanlık adı altında Türkiye sınırında ve sınırdan 20 kilometre içerilere doğru dolaşmasının memleketin emniyeti açısından uygun görülmediğini ileri sürmüş ve bu sebeple antlaşmanın feshi için harekete geçmişti⁶⁰⁵.

Sovyetlerin bütün propaganda ve araçları Kars, Ardahan ve Artvin bölgesi hududu yoluyla geçtiği açıkça tespit edilmişti. Büyükelçi Zekai Apaydın Mera Antlaşması feshinin iki ülke ilişkilerine iyi yönde tesir edeceği fikrindeydi⁶⁰⁶.

İki ülke arasında propaganda yapılması sebebiyle sık sık hudut sorunları da yaşanıyordu. Her iki taraf hudutta görev yapan memurları propaganda faaliyetinde yer almakla suçluyordu. Ağustos 1932 tarihinde Hariciye Vekâleti'nden Moskova Büyükelçiliği'ne gönderilen yazıda Sovyet tarafının Teğmen Talat Bey hakkında yaptığı şikâyetin esassız olması ifade edilmiştir. Söz konusu yazıda Teğmen Talat Bey hakkında kâfi tahkikat yapmadan şikâyetle bulunduğu ve Türkiye'nin hudut memurlarının hiçbir zaman propaganda faaliyetlerinde yer almadığı belirtilmişti. Diğer taraftan bazı Sovyet memurlarının Türk vatandaşlarına para vadile istedikleri bir şahsın kendilerine teslimi, Artvin postahanesinden ve askeri hudut merkezlerinden kendilerince önemli bazı evrakların çalınmasını teklif ettikleri ileri sürülmüştü. Aynı zamanda Sovyet memurları tarafından

⁶⁰² РГАСПИ, Фонд 17, Оп 162, Дело 6, Протокол N=3

⁶⁰³ О'Коннор, 1991: 209-210

⁶⁰⁴ Çelik, 2018: 72

⁶⁰⁵ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 9-10

⁶⁰⁶ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24)

Türkiye’de fakirlik ve çaresizliğin hüküm sürdüğünü iddia ederek gerçek refahın yalnız Rus topraklarında olduğu tarzında muhtelif şekilde propaganda yapıldığı ancak bu konuda Türkiye tarafının şikâyetle bulunmadığı ifade ediliyordu⁶⁰⁷.

“*Türkiye ile SSCB Arasında Sınır Sorunlarının İncelenmesi ve Çözülmesi Hakkında Anlaşma*” 6 Ağustos 1928 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. 28 Mart 1933 tarihinde bu anlaşmanın uzatılması hakkında protokol yine Ankara’da onaylanmıştı. Söz konusu anlaşma ilerleyen yıllarda yine uzatılmıştı⁶⁰⁸.

Türk-Sovyet sınırında yaşanan olaylarda her iki taraf memurları bu durumun sorumluluğunu diğer tarafa atfetmekte ve yaşanan olayların çözümü için görüşme yapılması için yapılan davetlere karşı tarafın icabet etmediğini iddia etmekteydi⁶⁰⁹.

Yine 1933 tarihinde, bazı kişilere Sovyet hududunu geçmeleri hususunda yardımda bulunulduğuna dair şikâyetler Sovyet Dışişleri Komiserliği tarafından ileri sürülmüş ve bu hususta soruşturma başlatılması Hariciye Vekâleti tarafından Dâhiliye Vekâleti’ne bildirilmiştir. Açılan soruşturma sonucunda böyle bir durumun olmadığı tesbit edilmiş ve Moskova Büyükelçiliği’ne iletilmiştir⁶¹⁰.

Sovyet Dışişleri Komiserliği Türk hudut memurlarının bazı kişilere Sovyet sınırını geçmede yardım ettiğini ileri sürmekteydi. Dışişleri Komiserliği gönderdiği müracaatda bu gibi olayların tekrar etmemesi için tedbirler görülmesini ve bu olaylara sebep olan memurların cezalandırılmasını istemişti⁶¹¹.

Mart 1930 tarihinde Hariciye Vekâletinin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği yazıda esasen karadan ve İran sınırından propaganda maksadıyla bazı kişilerin sınırı geçmeye teşebbüs ettiği belirtilmişti. Bu bilgiler “milliyetçi bir komünist” tarafından Bakü Konsolosluğu’na iletilmiş ve Türk hudut memurları önceden uyarılmıştır⁶¹².

Sovyetler komünizm propagandası ile ilgili itirazlara karşı Türkiye’deki milliyetçi çevrelerin Kafkasya’dan gelen mühacirlere destek verdiğini ileri sürmüştür. Bu mühacirlerin Sovyetlere karşı propaganda yapan süreli yayınlar çıkardığı ve 1929 yılından itibaren onlar tarafından antisovyet makalelerin basında sık sık yayımlandığı belirtiliyordu⁶¹³.

1930 yılında Hariciye Vekâletinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen yazıda Türkiye vatandaşlığına geçen ve geçmeyen göçmenlerin Sovyet karşıtı faaliyetlerinin önlenmesi istenmişti. Nitekim yazıda Sovyet karşıtı faaliyet ve propagandada bulunan Mustafa Bey, Süleyman Metsuk, Seydamet ve Osman Bey’in Bolşevikler tarafından esarete tutulan milletlerin milli haklarını Milletler Cemiyeti’nde savunmak için toplanacak olan Kongre’ye

⁶⁰⁷ TDA, 571 / 34941-137985-85, (1932-08-04).

⁶⁰⁸ TDA, 571 / 67706-296645-10, (1962-07-10).

⁶⁰⁹ TDA, 571 / 34941-137985-65, (1932-08-28).

⁶¹⁰ TDA, 571 / 34834-137518-1, (1933-08-23).

⁶¹¹ TDA, 571 / 34834-137518-7, (1933-04-19).

⁶¹² TDA, 571 / 36010-142337-31 (1930-03-30).

⁶¹³ Иोधе, 1968: 387

katılacakları ve bu hususta Cenevre’de daimi bir Büro teşkiline karar verdikleri belirtiliyordu. Bu teşkilatın son zamanlarda faaliyetlerine daha da hız vererek “*Odlu Yurt*” isminde bir gazete ve gündelik bülten çıkardıkları bildirilmiştir. Hariciye Vekâleti yazısında bunun devletin siyasetine aykırı olduğu ve bu şahısların sınır dışı edilmeleri için tedbir görülmesi Dâhiliye Vekâletine iletilmiştir⁶¹⁴.

1930’ların başında Ankara’daki Sovyet Yetkili Temsilcisi Türk Ocakları’nın Pan-Türkist görüşleri yaydığından şikâyet etmekteydi⁶¹⁵.

Nisan 1936 tarihinde Sovyet Yetkili Temsilciliği yetkilisi Horace Zalkind Hariciye Vekâleti Üçüncü Daire Birinci Şube müdürü olan Zeki Nebil Ertok’la mülakatında Temmuz 1935 tarihinde yaşanan bir hudut vakasından bahs etmektedir. Zalkinde göre olay sırasında Mağaracık Köyü Sovyeti reisi öldürülmüş, Kolhoz reisi ise yaralanmıştır. Sovyet Yetkili Temsilciliği bu konuda Hariciye Vekâletine nota göndermiş ve meselelerin araştırılmasını istemiştir. Sovyet Yetkili Temsilciliği söz konusu notasında Türk hudut memurlarının teşvik ve himayesi altında Türk vatandaşlarının bu olaya sebep olduğunu iddia etmekteydi. Hariciye Vekâletinden verilen cevapta araştırmanın hala devam ettiği ancak bununla beraber sanıkların Türk hudut memurlarının teşvik ve himayesini görmedikleri belirtilmişti⁶¹⁶.

⁶¹⁴ TDA, 571 / 34846-137098-1 (1930-01-05).

⁶¹⁵ Karpat, 2014: 132

⁶¹⁶ TDA, 571 / 34993-138029-2, (1936-04-21).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYETLER'İN TÜRKİYE'DEKİ KONSOLOSLUK FAALİYETLERİ

3.1. Sovyet Konsoloslukları'nın Görevleri

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti⁶¹⁷ konsoloslarına talimatlara esasen, RSFSC Konsolosluk Temsilcileri dört kısma ayrılıyordu; Başkonsolos, Konsolos, Konsolos Yardımcısı ve Konsolosluk Memuru⁶¹⁸ (1922 yılında benzer şekilde Ankara Hükümeti Konsolosluk Temsilcileri; Baş şehbender, şehbender⁶¹⁹, şehbender vekili ve şehbender memuru şeklinde olmazk üzere dört yere ayrılıyordu⁶²⁰). Bu temsilcilerin atanması, Dışişleri Komiserliği tarafından yapılıyordu. Belirli ülkede resmi hizmette olan tüm Başkonsoloslar, Konsoloslar ve Konsolos Yardımcıları, söz konusu ülkedeki RSFSC Yetkili Temsilcisi'ne doğrudan bağlıydı. Konsolosların faaliyeti, kendilerine atamalarda verilen yetkilerde belirtilen belirli bölgelerle sınırlı oluyordu. Konsolosluk Memurları ise esas olarak liman kentlerine atanmakta ve faaliyet yerlerinin dahil olduğu bölgenin konsolosuna bağlıydı⁶²¹. Konsolos, kendi devletini gövere atandığı ülkenin hükümeti karşısında değil, konsolosluk bölgesi olarak adlandırılan faaliyet alanının yerel idaresi karşısında temsil ediyordu⁶²².

Ekim İhtilali öncesi Rus konsolosluk yasası 1858'de yayınlanan (1887, 1893 ve 1903'de yeniden yayınlanan) bir Yönetmeliğe dayanıyordu. 1903 tarihli Yönetmelik⁶²³ iki bölümden oluşuyordu: Birinci bölümü, Batı Avrupa ve Amerika'daki Rus konsolosları için genel kurallar ve ikinci bölümü ise Türkiye, İran, Çin ve Kore'deki Rus Misyon ve Konsoloslukları için özel kuralları içermekteydi. Ekim İhtilali 1858 statüsünü tümüyle yıktı⁶²⁴. Sonuç olarak ortaya çıkan boşluk kademeli olarak farklı kararnamelerle dolduruldu⁶²⁵. Dışişleri Komiseri Yardımcısı L. Karahan tarafından 6 Nisan 1921 tarihinde onaylanan “*RSFSC Konsoloslarına Talimat*”⁶²⁶ özellikle önemliydi. Bu kararname 1926

⁶¹⁷ Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика (РСФСР)

⁶¹⁸ Генеральный Консул, Консул, Вице-Консул, Консульский Агент.

⁶¹⁹ Şahbender/shahbender aslında iskele ve liman gibi mahallerde bulunan ticaret erbabının işlerini yürüten kişi anlamına gelir ve Osmanlı Devleti'nde de uzun süre böyle kullanılmıştır. Fakat zaman içerisinde konsolosun eşanlamısı olarak yurtdışındaki tüccarların işlerini yürüten görevli anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Çakmak, 2020: 194

⁶²⁰ TDA, 571 / 35603-140276-30, (1922-07-09): 2

⁶²¹ Инструкция Консулам РСФСР, 1921: 3

⁶²² Потемкин, 1945: 797

⁶²³ Консульский Устав

⁶²⁴ Çarlık rejimi ve “Geçici Hükümet” zamanında faaliyet gösteren 1858 tarihli Konsolosluk Tüzüğü, 18 Ekim 1918 tarihli RSFSC Halk Komiserleri Konseyinin kararnamesiyle kaldırılmıştır. Bkz. Грабарь, 1926: 41

⁶²⁵ Овчинников, 1928: 336

⁶²⁶ Инструкция консулам РСФСР

konsolosluk Yönetmeliği'nin⁶²⁷ yayınlanmasına kadar tüm konsolosluk yasasının dayandığı temel oldu⁶²⁸. Konsoloslar ve konsolosluk temsilcileri atandıkları bölgenin (Consular district⁶²⁹) ekonomik, hukuki, sosyal ve politik hayatını gözlemlemekle yükümlüydüler. Konsolos bölgenin ekonomik ve politik durumu, ticaretin gelişimi, sanayi, tarım, iletişim yolları, piyasasının durumu, sosyal durum, denizcilik ve ticaret kanunları hakkında bilgi vermekten sorumludur. Bu bilgiler, özel ve periyodik raporlar şeklinde Dışişleri Komiserliği'ne iletilmekte ve Konsolos bu raporların bir nüshasını Yetkili Temsilci'ye göndermekle sorumluydu⁶³⁰. Konsolosluk bölgelerine bazen hükümet tarafından sınırlama getirile bilirdi. L. Karahan'ın Y. Suriç'e 3 Mayıs 1923 tarihli yazısında Türkiye Hükümeti'nin Erzurum, Kars ve Mersin'deki konsolosluk bölgelerine sınırlama getirdiği ve buna karşılık, Sovyet hükümetinin Moskova, Novorossiysk ve Batum'daki Türk Konsoloslukları için de aynı tedbiri uyguladığı bildirilmişti. Konsolosluk bölgesinin kısıtlanmasıyla, konsolos hem o bölgedeki kendi vatandaşlarının çıkarlarını koruma fırsatından mahrum kalıyor hem de diğer işlerinde kısıtlanıyordu⁶³¹. Bu sınırlama Konsolos'un yalnızca atandığı şehrin sınırları içinde faaliyet göstermesi anlamına geliyordu. Dolayısı ile Konsolos o şehre bağlı bölgelerde faaliyet göstermekten mahrum bırakılıyordu. Bu kararın alınmasının sebebi Doğubayazıt (Bayazıt) Konsolosu Malçev Yuri Vladimiroviç'in Van'a seyahat etmek istemesinden kaynaklanmıştır⁶³². Bundan kısa zaman sonra Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye'nin Bakü, Tiflis ve Erivan temsilcilikleri için de bölge sınırlaması getirilmesi mevzubahis olduğu Moskova Büyükelçisi Ahmet Muhtar beye iletilmiştir. Ancak Türkiye tarafından sınırlama kaldırılırsa kendilerinin de benzer şekilde hareket edeceği sözü veriliyordu. 1924 yılında her iki taraf karşılıklı olarak Konsolosluk bölgelerine sınırlamayı kaldırmıştır⁶³³. Fakat bu konuda anlaşmazlıklar uzun süre devam etmiş ve benzer kısıtlamalar daha sonra yine ortaya çıkmıştır. Türkiye Sovyet sınırına yakın Kars, Erzurum ve Trabzon konsolosluklarını, Sovyetler Birliği ise özellikle Kafkasya'da bulunan Türkiye konsolosluklarını kendi nüfuzlarına tehdit oluşturabilecek noktalar olarak görüyordu. Bu sebeple bu konsolosluklar zaman zaman kısıtlamaya maruz kalıyordu⁶³⁴.

⁶²⁷ Консульский устав СССР

⁶²⁸ Грабарь, 1926: 42

⁶²⁹ *Devletler arasındaki anlaşma ile belirlenen Konsolosluk bölgesi, konsolosun atanmasına ilişkin patentde belirtilen ve onun görevlerini yerine getirdiği faaliyet alanıdır. Konsolosluk bölgesi sadece kabul eden devletin kararı ile değişebilir.* Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 86

⁶³⁰ Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР, 1926: 104

⁶³¹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 03.05.23: 49

⁶³² TDA, 571 / 35555-139845-112, (1939-01-01)

⁶³³ TDA, 571 / 35555-139845-112, (1939-01-01)

⁶³⁴ TDA, 571 / 35555-139845-112, (1939-01-01): 3

Sovyet konsolosu kendi inisiyatifini kullanarak, anın koşullarının ortaya koyduğu hedef ile faaliyeti koordine edebilmek zorundaydı. Sadece yükümlü olduğu işlerde değil, aynı zamanda çalışma yöntemine göre, kendisine emanet edilen konularda bir yönetici olmalıydı⁶³⁵. Konsoloslukların doğrudan yönetimi Yetkili Temsilci'ye aitti. Yetkili Temsilci konsolosluk kurumunun faaliyetlerine ilişkin şikayetler alırsa, istisnai durumlarda Dışişleri Komiserliği'ne özel rapor göndererek konsolosu geçici olarak görevinden uzaklaştıra bilirdi⁶³⁶.

Konsoloslar, RSFSC vatandaşlarının haklarının ihlali durumunda ve yerel hükümete temyiz başvurusu geçersiz veya yetersiz olduğunda, onların korunmasını üstlenmekle yükümlüydü. Konsolos bu gibi tüm çalışmalarını rapor halinde Dışişleri Komiserliği'ne ve bir kopyasını Yetkili Temsilci'ye gönderiyordu⁶³⁷. Konsolosluk kadrosu-idari işler başkanları, özel daire başkanları, kâtipler, yazıcılar, kuryeler, özel görevliler vb. konsolosun teklifi üzerine Yetkili Temsilci tarafından belirli kadro yönetmeliği kapsamında tayin olunuyordu⁶³⁸. Yetkili Temsilci Konsolos'un çalışmalarını yönetebilir, yakından denetleyebilir ve talimatlarının uygulanmasını askıya alabilirdi⁶³⁹.

Y. Suriç Türkiye'deki Sovyet konsolosları'nın eğitimlerinin yetersiz olduğu fikrindeydi. Konsolosların çoğu, doğrudan görevlerinin ne olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip değildi. Bunun sebebi konsolosların yasal statülerinin resmileştirilmemiş olması ve hem merkezden hem de Yetkili Temsilcilik'den gönderilen talimatların yetersiz olmasıydı. Türkiye'deki konsolosların hak ve hukuk sınırlarının belirsiz olması, sık sık yerel yetkililerle anlaşmazlıklara sebep oluyordu. Böyle bir durumda konsolosluk personelinin ağırbaşlılık ve siyasi inceliğe sahip olması gerekiyordu. Y. Suriç'e göre Türkiye'deki diplomatik personelin çoğunda bu özelliklerin eksikliği, prestij kaybına sebep olmaktaydı⁶⁴⁰.

11 Nisan 1925 tarihinde, Dışişleri Komiserliği, SSCB Halk Komiserleri Konseyi'ne, Komiserliğin konsolosluk Bürosu tarafından hazırlanan Konsolosluk Kanunu'nun 122 bölümünden oluşan kapsamlı bir taslağını sundu. Sunulan proje, uluslararası ilişkiler uzmanı prof. V. Grabar ve bir çok başka hukuk danışmanı tarafından düzenlendi⁶⁴¹. Yeni Konsolosluk Kanunu, SSCB konsolosluk temsilcilerinin resmi subordinasyonunu da değiştirdi. 1921 yılında hazırlanmış Yönetmeliğe göre, söz konusu ülkede görevli olan tüm başkonsolos, konsolos ve konsolos yardımcılar, resmi görevde oldukları ülkedeki RSFSC Yetkili

⁶³⁵ Овчинников, 1928: 341

⁶³⁶ Дурденевский, 1926: 108

⁶³⁷ Инструкция Консулам РСФСР, 1921: 5

⁶³⁸ Инструкция Консулам РСФСР, 1921: 3

⁶³⁹ Uldricks, 1972: 82

⁶⁴⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 24 августа 1923: 24

⁶⁴¹ Дурденевский, 1926: 106

Temsilcisi'ne doğrudan bağlıydılar. Yeni Konsolosluk Yönetmeliği konsolosluk temsilcilerini doğrudan Dışişleri Komiserliği yönetimi altına alıyordu⁶⁴².

1921 Yönetmeliği'ne göre Konsoloslar iki kategoriden oluşuyordu: Kadrolu (consules missi) ve kadrolu olmayan (veya fahri konsolos) (consules electi). Kadrolu konsolos Sovyet devletin resmi hizmetindedir, onun vatandaşıdır, sabit bir maaş alır, yükümlü olduğu konsolosluk görevlerini yerine getirir ve tüm konsolosluk ayrıcalıklarına sahiptir. Kadrolu olmayan konsolos, Sovyet devletinin resmi hizmetinde değildir. Bu kadrodaki konsoloslar her hangi bir ayrıcalığa sahip değildir ve maaş almazlar. Ancak kendisi tarafından toplanan konsolosluk tahsilatının tamamını veya bir kısmını harcamak hakkına sahiptir. Bu konsoloslar basit konsolosluk işlevlerini yerine getirmekle yükümlüydüler. Üçüncü bir ülkenin vatandaşı veya yerel vatandaş bu göreve atanabilirdi. Genellikle bu göreve tüccarlar, avukatlar ve diğer serbest meslek sahipleri atanırdı⁶⁴³. 1926 yılında yürürlüğe giren yeni Yönetmeliğe göre konsolosların kadrolu ve kadrolu olmayanlar ayırımı kaldırıldı ve sadece kadrolu konsoloslar atanmaya başlandı⁶⁴⁴.

Sovyetler'in geleneksel kadrolu ve kadrolu olmayanlar konsolosların yerine sadece kadrolu görevli alması, Sovyetler'in siyasi yapısıyla ve özellikle de dış ticaretin kamulaştırılmasıyla bağlantılıydı. Kadrolu olmayan konsoloslar önceden genellikle tüccarlar oluyordu. Ancak Sovyet dış ticareti kamulaştırıldığı için ekonomik ve ticari işlerin yönetimi (diğer görevleri ile beraber) kadrolu konsolosların faaliyetlerinin ağırlık merkezi haline gelmişti⁶⁴⁵.

1926 tarihli Konsolosluk Yönetmeliği'ne göre Konsolosluk Temsilcileri Başkonsolos, Konsolos, Fahri Konsolos ve Konsolos Yardımcısı (Viskonsül) şeklinde belirlenmişti. Dördüncü sınıf bir gereklilik değildi, çünkü üç sınıf fazlasıyla yeterli olmakla beraber, Sovyet hükümeti tamamen reddettiği, kadrolu olmayan konsolosluk temsilcilerini adı geçen dördüncü sınıfa dahil etti⁶⁴⁶. Yeni Yönetmeliğine göre Konsoloslar yalnız Sovyetler Birliği vatandaşları olabilirdi. Konsolosların hastalığı veya bulunmaması durumunda onun görevlerini konsolosluk Katibi yerine getirecekti⁶⁴⁷.

Yönetmeliğin genel hükümlerine göre konsoloslukların görevi SSCB'nin ve kurucu cumhuriyetlerin ekonomik ve yasal çıkarlarının yanı sıra SSCB'nin tüzel kişilikleri ve vatandaşlarının hukuklarının korunması olarak belirlenmişti. Konsoloslar faaliyetlerini

⁶⁴² Грабарь, 1926: 44

⁶⁴³ Потемкин, 1945: 798

⁶⁴⁴ Грабарь, 1926: 43

⁶⁴⁵ Кравченко, 1926: 78-79

⁶⁴⁶ Грабарь, 1926: 44

⁶⁴⁷ Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР, 1926: 101

konsolosluk yönetmeliği, üye cumhuriyetler ve SSCB'nin yabancı devletlerle imzaladığı antlaşmalar ve uluslararası kurallara göre yönlendireceklerdi⁶⁴⁸.

Yeni Konsolosluk Yönetmeliği'nde konsolosluklara verilen görevler arasında, konsolosluk sözleşmelerinde genellikle bahsedilmeyen ve 1858 tarihli tüzükte de yer almayan iki görev belirtilmelidir. Birincisi, konsolosun faaliyet bölgesinde bulunan SSCB vatandaşlarının ve kuruluşlarının kültürel ve eğitim girişimlerini teşvik etmek ve ihtiyaç halinde insiyatifi almak. İkincisi, konsolos, Sovyet vatandaşlarına karşı yargısal ve idari önlemlerin yasal olmasını kontrol etmeli ve mağdurun kendisi şikâyetinde bulunana kadar beklemeyerek insiyatifi almakla yükümlüdür. Sovyet vatandaşının tutuklanması halinde bu kişilerin sanitasyon ve hijyen kurallarının karşılandığı koşullarda tutulduğu ve aşağılayıcı muamele görmediğinden emin olmalıydı⁶⁴⁹.

Konsoloslar atanmaları üzerine, Dışişleri Komiserliği'nden itimatname-konsolosluk bölgelerini gösteren patentlerini alıyorlardı ve resmi görevlerine, atandıkları devletin hükümetinden resmi izin (exequatur⁶⁵⁰) aldıkları andan başlamış sayılıyorlardı⁶⁵¹. Konsololuğun binasına kendi armasını yerleştirmek ve devlet bayrağını dikmek imtiyazı vardı. Aynı zamanda, kendi hükümeti ile diplomatik posta, diplomatik kurye ve şifreli haberleşme yoluyla iletişim kurma hakkı vardı. Bundan başka, konsolosluklar dokunulmazlık ve her türlü vergi ve harçlardan muaf olma ayrıcalığına sahipti⁶⁵².

3.2. Türkiye'deki Sovyet Konsoloslukları'nın Tanınması ve Kurumsallaşması

2 Haziran ve 29 Kasım 1920 tarihlerinde RSFSC Dışişleri Komiseri ile TBMM Başkanı arasında karşılıklı telgraf yazışmalarıyla diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla eş zamanlı olarak konsolosluk ilişkileri de kurulmuş oldu⁶⁵³. G. Çiçerin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 2 Haziran 1920 tarihli telgrafta iki ülke arasında sıkı ilişkilerin kurulması için derhal diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin başlatılmasını teklif ediyordu⁶⁵⁴.

Moskova Anlaşması'nın 14. maddesine göre her iki taraf kısa bir zamanda konsoloslukla ilgili meseleleri düzenleyen mukaveleyi imzalamayı taahhüt ediyordu⁶⁵⁵. Ancak Konsolosluk Sözleşmesi imzalanmadan her iki taraf karşılıklı olarak konsolosluk ağına

⁶⁴⁸ Дурденевский, 1926: 107

⁶⁴⁹ Грабарь, 1926: 43

⁶⁵⁰ Exequatur (lat. Exequare) – Konsolosun göreve gönderildiği devletin hükümeti tarafından onun resmen tanındığını gösteren resmi belge. Exequatur verilene kadar Konsolosun faaliyeti için geçici izin belgesi verilebilir. Exequatur'un verilmemesi durumunda kabul eden devlet bunun sebeplerini açıklamak zorunda değildir. Bkz. Дипломатический Словарь, Том III, 1986: 594, 595

⁶⁵¹ Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР, 1926: 101

⁶⁵² Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 84, 85

⁶⁵³ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг., 1985: 128

⁶⁵⁴ Документы внешней политики СССР, Том Второй, 1958: 555

⁶⁵⁵ Документы внешней политики СССР, Том Третий, 1959: 601

sahipti. 1923 yılının başında, Sovyetlerin Samsun, Trabzon, Kars (Başkonsolosluk), Erzurum, Artvin, Doğubayazıt ve Mersinde konsoloslukları vardı⁶⁵⁶. Ankara Hükümeti'nin ise Moskova ve Kazan Başkonsolosluğu (Ağustos 1922'de açıldı), Novorossiysk, Batum (Şubat 1921'de açıldı), Gümrü (Ekim 1921'de açıldı), Ahıska (Temmuz 1922'de açıldı)⁶⁵⁷ ve Tuapse⁶⁵⁸ (1920'de kurulmuş, 20 Ekim 1922'de kapatılmıştır)⁶⁵⁹ konsoloslukları vardı. Ankara Hükümeti'nin aynı zamanda Bakü, Tiflis ve Erivan'da elçilikleri faaliyet gösteriyordu⁶⁶⁰. Sovyetler için özellikle İstanbul'da Başkonsolosluk açmak çok önemliydi. Y. Suriç Türkiye'ye geldiği ilk günden bu konuyla yakından ilgilenmeye başlamıştı. Ancak durum o kadar da iyi sayılmazdı. RSFSC Dışişleri Komiserliği'nin İstanbul'a atadığı İ. Zalkind aslında boykot altına alınmış durumdaydı. Türkiye tarafı İ. Zalkindi yalnız Başkonsolos olarak değil, aynı zamanda Yetkili Temsilciliğ'in Ataşesi olarak da tanımayı reddediyordu⁶⁶¹. Ocak 1923 tarihinde Ankara'daki Yetkili Temsilcilik İ. Zalkind'i SSCB çıkarlarını gayri resmi olarak temsil etmek için İstanbul'a göndermişti⁶⁶². İ. Zalkind geçici olarak Yetkili Temsilciliğin ataşesi olarak atanmıştı. Yetkili Temsilci Y. Suriç'e verilen görev İ. Zalkind'in Başkonsolos olarak tanınmasını sağlamaktı⁶⁶³. Türkiye tarafı İ. Zalkind'in Başkonsolos görevini icra etmesine asla onay vermediklerini (gayri resmi şekilde bile) ve onunla Yetkili Temsilcilik arasında şifreli irtibata da izin vermeyeceklerini kesin olarak belirtiyordu. Gerekçe olarak Mudanya Mütarekesi yürürlükteyken Başkonsolosluğun tanınması imkansızlığına dikkat çekiyorlar ve onu bir barış anlaşması imzalandıktan sonra tanıya bileceklerini vaat ediyorlardı⁶⁶⁴. Tevfik Rüştü Bey 13 Aralık 1922 tarihinde, Konsolosluk konuları ile ilgili çıkan ihtilafların iki ülke arasında kötü ilişkilerin olduğu değil, her iki ülkede kötü bürokratların olduğu anlamına geldiğini dile getirmişti⁶⁶⁵.

Suriç İstanbul'da gerçekleştirdiği çok sayıdaki görüşmelerden İvan Zalkind hakkında şikayetler duymuştu. Nitekim Türk yetkililer Zalkind'in hükümete düşman unsurlarla ilişkileri olduğundan şüpheleniyor ve onun diplomatik davranış kurallarına uymadığını dile

⁶⁵⁶ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 128-134

⁶⁵⁷ Aral, 1965: 415-419

⁶⁵⁸ Ekim 1921 yılında Çiçerin, Lenin'e gönderdiği bir yazıda Çeka görevlilerinin Tuapse'deki Türk diplomatları ve tüccarlarına karşı sergiledikleri davranışlara dikkat çekmişti. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı olan Tuapse Konsolosu Sabri Bey'e karşı şikâyetler alınıyordu. Çiçerin böyle davranışların Sovyetlerin Doğu ülkelerindeki imajını kötü şekilde etkilediği fikrindeydi. Lenin, Çiçerin'e verdiği yanıtta suçlu olan Çeka görevlilerinin tutuklanarak Moskova'ya getirilmesi ve kurşuna dizilerek idam edilmesini önermişti. Bkz. Meyer, 2009: 260

⁶⁵⁹ Aral, 1968: 1016

⁶⁶⁰ Zalyaev, 2002: 139-140

⁶⁶¹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 17.06.1923: 85

⁶⁶² Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 97

⁶⁶³ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 03.05.1923: 48

⁶⁶⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 8

⁶⁶⁵ Perinçek, 2012: 155

getiriyorlardı. Ankara Yetkili Temsilciliği'nden Zalkind'in yalnızca kişisel işlerini düzenlemek için gitmesine izin istendiği için, onun İstanbul'a yolculuk yapmasına onay verildiği belirtilmişti⁶⁶⁶.

Barış antlaşması imzalanması durumunda (Lozan), Y. Suriç'in Adnan Bey'den aldığı bilgiye göre elçiliklerin çoğunun İstanbul'da kalacağı ihtimali çok büyüktü⁶⁶⁷. Bu nedenle Ruslar kendi Yetkili Temsilcilikleri'nin Ankara'da kalmasını varsayarak, İstanbul'daki Başkonsolosluk'un en kısa zamanda tanınmasına çalışıyordu. Buna karşılık Y. Suriç Dışişleri Komiserliği'ne, Odessa'da bir Türk Başkonsolosluğu açılmasını (TBMM İstanbul temsilcisinin kendisi ile görüşmede dile getirdiği) ve Esir iade (repatriation) komisyonu⁶⁶⁸ faaliyetlerinin genişletilmesini teklif etmişti⁶⁶⁹. Ancak artık Temmuz ayında tanınma ile ilgili zorluklar göz önüne alınarak, Dışişleri Komiserliği İstanbul'daki Başkonsolosluk mücadelesini geçici olarak askıya almış ve bütün dikkatler Esir iade (repatriation) komisyonu oluşumuna yönelmiştir⁶⁷⁰. Sonunda Dışişleri Komiserliği, İ. Zalkind'in geri çağırılması ve V. Potemkin başkanlığındaki Esir iade (repatriation) komisyonunu İstanbul'a⁶⁷¹ göndermeye (İstanbul'un Müttefik devletler tarafından boşaltılması ile) karar vermişti. Ahmet Muhtar bey, Karahan ile yaptığı görüşmede Komisyon'un gönderilmesini uygun bulmuştu⁶⁷². Bu komisyonun faaliyeti başarılı olmuş ve Türk hükümeti, komisyonun faaliyetlerini Anadolu'nun tamamına genişlemesini kabul etmişti⁶⁷³. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan savaş esirlerinin iadesi antlaşmasının (28 Mart 1921) 1. maddesine göre 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalandığı günden üç ay zarfında Avrupa Rusyası'nda ve Kafkasya'da bulunan esirler, altı ay zarfında ise Asya Rusyası'nda olan esirler iade

⁶⁶⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Описание с/Турция, Ед.хр. 103: 8

⁶⁶⁷ *İstanbul'daki elçiliklerle yeni Cumhuriyet Hariciyesi'nin temaslarını sağlamak üzere Ankara hükümetince "Dersaadet (İstanbul) Murahhaslığı (Temsilciliği)" adı ile eski Hariciye Nezareti binasında çalışan bir Hariciye Bürosu kurulmuş ve başına da ilk hükümetin önemli vekillerinden Adnan bey (Adıvar) getirilmişti. Bkz. Girgin, 1994: 121*

Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra kurulan adı geçen Hariciye Bürosu 1 Ocak 1926'ya kadar faaliyet göstermiştir. Bkz. Документы внешней политики СССР, Том Восьмой, 1963: 60

⁶⁶⁸ *Moskova Anlaşması'nın 13. bendine dayanarak Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 28 Mart 1921'de Esirlerin iadesi (repatriation) hakkında sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmenin 8. bendine göre Türkiye için esirlerin intikal noktaları İnebolu, Trabzon ve Gümrü olarak belirlenmiştir. Sovyet Rusya için ise Novorossiysk, Batum, Tuapse ve yine Gümrü şehirlerinin intikal noktaları olması karara bağlanmıştır. Bkz. Документы внешней политики СССР, Том Четвертый, 1960: 32, 33*

⁶⁶⁹ АВП РФ, Фонд 04, описание 39, номер папки 234, номер дела 53119, 17.06.1923: 85

⁶⁷⁰ АВП РФ, Фонд 04, описание 39, номер папки 234, номер дела 53123, 12.07.23: 71

⁶⁷¹ Türkiye'deki rus esirler bütün Anadolu'ya dağılsalar da, onların büyük ekseriyeti İstanbul'da bulunuyordu. Bu sebeple Esir iade (repatriation) komisyonunu İstanbul'a gönderme kararı alınmıştı. Bkz. Документы внешней политики СССР, Том Шестой, 1962: 397

⁶⁷² АВП РФ, Фонд 04, описание 39, номер папки 234, номер дела 53123, 19.07.1923: 70

⁶⁷³ Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 97

olunacaktır⁶⁷⁴. Her iki tarafta faaliyet gösteren Esir iade komisyonları çalışmalarını tamamladıktan sonra 1 Ocak 1926 tarihinde kaldırılmıştı⁶⁷⁵.

3.2.1. Geçici Konsolosluk Sözleşmesi

Türkiye'deki mevcut konsolosluk ağının Sovyetlerin gerçek çıkarlarını karşılamaktan hala uzaktı. Y. Suriç Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği raporunda Samsun ve kısmen Mersin gibi bazı konsoloslukların Sovyet çıkarlarına zarar vermeden kapatılabileceğini belirtiyordu. Buna karşılık ise büyük siyasi ve ekonomik çıkarların yoğunlaştığı noktalarda (İstanbul ve İzmir) konsoloslukların açılması gerekiyordu⁶⁷⁶. 1923 yılında Türk Hükümeti Sovyetlerin gayrı resmi olarak Anadolu'nun bir çok yerinde Konsolosluklar açması üzerine şikayetlerde bulunmaya başlamıştı⁶⁷⁷.

Türkiye hükümeti için de Rusya'daki konsolosluk ağı tatmin edici değildi. Türkiye konsoloslukların uluslararası uygulamalarla tesis edilen haklarının tanınmasını ve Kurtuluş savaşı sırasında Sovyet konsolosluklarına tanınan ayrıcalıkların kaldırılmasını sağlayacak bir Konsolosluk Anlaşması'nın imzalanmasını istiyordu. Türkiye tarafı Konsolosluk sözleşmesi imzalanana kadar İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirleride Sovyet Konsoloslukları'nın açılmasını mümkün olduğu kadar ertelemeye çalışıyordu⁶⁷⁸. Türkiye'nin Rusya'daki konsolosluk sayısı çok azdı. Ancak SSCB'nin kurulması ile Türkiye'nin Kafkasya Cumhuriyetleri'ndeki Bakü, Tiflis ve Erivan gibi önemli elçiliklerini basit konsolosluklara dönüştürülecekti. Y. Suriç'e göre bu durum Sovyetlerin konsolosluk şebekesi konusundaki konumunu güçlendirecektir. Çünkü Türkiye hükümeti Rusya'da üç kat daha az konsoloslukları olduğunu (Sovyetlerin Türkiye'deki konsolosluklarına kıyasla) şikayet etme fırsatından mahrum kalacaktı⁶⁷⁹.

11 Kasım 1923'de konsolosluk sözleşmesini müzakere için alt kurul toplantısı yapıldı. Türk heyeti taslağın 16. ve 17. maddelerine (konsolosun gemilerdeki aramalar hakkında önceden bilgilendirilmesi ve onun mürettebat üyelerinin haklarını adli ve devlet kurumlarında koruma hakkına sahip olması) yönelik tutumunu oldukça net bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye'nin buna benzer kapitülasyonları Lozan Konferansı'nda kaldırdığını ve TBMM'nin kapitülasyon imasının geçtiği herhangi anlaşmayı yasakladığını göz önünde

⁶⁷⁴ TDA, 571 / 35603-140276-34, (1921-03-28): 1

⁶⁷⁵ Документы внешней политики СССР, Том Девятый, 1964: 639

⁶⁷⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 24 августа 1923: 24

⁶⁷⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 7

⁶⁷⁸ Türkiye hükümeti daha 1921 Kasım ayında Sovyet Rusya ile Konsolosluk Anlaşması imzalamak istediklerini ve bunun için yetkili bir heyetin Ankara'ya gelerek müzakerelere başlaya bileceğini Sovyet Rusya Yetkili Temsilcisi S. Natsarenus'a bildirmişti. G. Çiçerin de bu teklifi sıcak karşıladıklarını Büyükelçi Ali Fuat Paşa'ya iletmişti. Bkz. Документы внешней политики СССР, Том Четвертый, 1960: 487, 488

⁶⁷⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 7-8

bulundurarak, Rus hükümetinden bu maddelerin kaldırılmasını istemiştir⁶⁸⁰. Görüşmelerde Ruslar Konsolosluk Anlaşması yapılana kadar Geçici Konsolosluk Sözleşmesi'nin imzalanmasından yanaydılar. Yakov Suriç ile görüşmelerinde İsmet Paşa bir konsolosluk anlaşması fırsatı olduğu halde geçici bir anlaşma yapıp geçici bir konsolosluk ağı üzerinde anlaşmanın anlamsız olduğunu savunmuştu. Ancak, Y.Suriç uzun zamandır devam eden müzakerelerin sona erdirilmesi konusunda ısrar etmiş ve geçici sözleşme engellenirse gelecekte bir Konsolosluk Anlaşması'nı müzakere etmeyi reddetmiştir. Neticede, Y. Suriç gelecekte bir Konsolosluk Anlaşması imzalamakta kararlı oldukları güvencesi vererek, İsmet Paşa'nın⁶⁸¹ geçici bir sözleşmenin imzalanmasına rızasını alabilmişti⁶⁸². Ruslar Kurtuluş Savaşı sırasında aldıkları ayrıcalıklar ile Türkiye'nin en önemli noktalarında konsolosluk ağına zaten sahiptiler (İstanbul Başkonsolosluğu ve İzmir Başkonsolosluğu Türkiye Hükümeti tarafından tanınmamıştı). Bu sebeple geçici bir sözleşmenin imzalanmasında ısrar ediyor ve aldıkları ayrıcalıkları kaybetmek istemiyorlardı⁶⁸³.

7 Şubat 1924 tarihinde Türkiye hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında geçici bir çözüm bulmak üzere, bir nota değişimi gerçekleşti. Bu nota teatisi suretiyle Geçici Konsolosluk Sözleşmesi'ne⁶⁸⁴ göre, Sovyetler Birliği, İstanbul'da ve İzmir'de Başkonsolosluk açacak, Mersin ve Samsun'daki konsoloslukları kapatacak, Kars, Artvin, Erzurum ve Trabzon'daki konsoloslukları muhafaza edecekti. Türkiye ise, Tiflis, Bakü, Erivan elçiliklerini konsolosluğa çevirecek, Moskova Başkonsolosluğu'nu kapatıp bunun görevlerini sefarete devredecek, Batum, Novorossiysk ve Gümrü'deki Konsoloslukları muhafaza edecekti⁶⁸⁵. Antlaşma'dan sonra Ahıska⁶⁸⁶ konsolosluğu 20 Haziran 1924'de kapatılmıştır⁶⁸⁷. Kararı takiben 27 Şubat'da V. Potemkin İstanbul'a Başkonsolos, eski Mersin Konsolosu V. Plyat ise İzmir'e Başkonsolos olarak atandı⁶⁸⁸. Resmi şekilde 17 Nisan'da SSCB'nin İstanbul Başkonsolosluğu, 5 Mayıs'ta ise İzmir Başkonsolosluğu açıldı⁶⁸⁹. Moskova ve Kazan Başkonsolosluğu 29 Şubat 1924 tarihinde kaldırılmış ve Başkonsolosluk vazifesi Moskova

⁶⁸⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 14 ноября 1923: 60

⁶⁸¹ *İlk Cumhuriyet Hükümeti 30 Ekim 1923'de göreve geldiğinde "Hariciye Vekâleti" Başbakan İsmet İnönü'nün sorumluluğu altında olmuştur. 3. Cumhuriyet Hükümeti'nden itibaren Dışişleri Bakanlığı Başbakan'ın uhdesinden (22 Kasım 1924) çıkarılmış ve Şükrü Kaya Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır.* Bkz. Özcoşkun, 2018: 9

⁶⁸² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 63

⁶⁸³ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 14 ноября 1923: 57

⁶⁸⁴ Muvakkat Konsolosluk İtilafnamesi, Ankara, 07.02.1924. Notaların resmi gazetede neşri tarihi 10.03.1924, Resmi gazete numarası: 64. Bkz. TDA, 571 / 35603-140276-25, (1924-02-07).

⁶⁸⁵ Kamuran, 1991: 106

⁶⁸⁶ *Ahıska Konsolosluğu Tiflis'deki elçilik nezdinde faaliyet göstermiştir.* Bkz. Aral, 1968: 1014

⁶⁸⁷ Aral, 1965: 416

⁶⁸⁸ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 238, номер дела 53176. 1924: 2

⁶⁸⁹ Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР, 1925: 103

Büyükelçiliği'nin Konsolosluk Şubesi Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu Konsolosluk şubesi 7 Mayıs 1924 tarihinde kurulmuştu⁶⁹⁰.

Geçici Anlaşmaya rağmen, Dışişleri Komiserliği Batum, Tiflis ve Bakü'ye atanan Türk konsoloslarına vize vermeyi geciktirmiştir. Bunun nedeni, Sovyet makamları tarafından uzun süredir Kafkasya'da olan çok sayıda Türk tebaasının sınır dışı edilmesi idi. Bu süreç tamamlanana kadar Konsolosluk vizeleri verilmemiştir⁶⁹¹. G. Çiçerin S. Orconikidze'ye gönderdiği mektubunda bu konuya değinerek, Kafkasya'dan Türk vatandaşlarını sınır dışı etme meselesinin Türk Hükümeti tarafından abartıldığını yazıyordu⁶⁹².

Bununla beraber, Çiçerin Türkiye Hükümeti ile aralarındaki sorunları anlamak, onları ortadan kaldırmak ve gelecekte oluşmasını önlemek için çalıştıklarını belirtiyordu. Özellikle Konsolosluk sorunlarının çözümü için kendisi ile beraber L. Krasin, K. Radek, S. Orconikidze ve V.R. Menjinski'den oluşan bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon özellikle Kafkasya'daki Türk vatandaşlarının sınır dışı edilmesi meselesini araştırmalıydı. S. Orconikidze ve V.R. Menjinski'nin bu komisyonda bulunması, bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele almak için bir fırsat sağlayacaktır, çünkü S. Orconikidze özellikle bu meseleyle yakından aşinaydı. G. Çiçerin'e göre Türklerin Kafkasya'da tutuklanması ve sınır dışı edilmesi genellikle "Panislamist" faaliyetleri ile bağlıydı. Komisyon iki hafta içinde Sovyet-Türkiye sorunlarını araştırmalı ve Sovyetler tarafından onların ortadan kaldırılması için önlemler almalıydı⁶⁹³.

Geçici Konsolosluk Sözleşmesine göre Türkiye'nin SSCB'deki konsolosluk ağı neredeyse sadece Kafkasya ile sınırlı kaldı. Ancak Ruslar İstanbul ve İzmir dâhil Türkiye'nin en önemli noktalarında konsolosluk ağına sahip oldular. Her iki ülkenin konsolosluk sayısı eşit duruma gelmişti fakat Sovyetler, Mersin ve Samsun'daki konsolosluklar yerine İstanbul ve İzmir gibi önemli noktalarda konsolosluk elde etmiştiler. Türkiye Kafkasya'dan başka Rusya'nın diğer bölgelerinde bir tek konsolosluğa bile sahip değildi. Türkiye tarafı Geçici sözleşmenin imzalanmasından pek memnun değildi ve herhangi bir Konsolosluk Anlaşması'nın imzalanacağına şüphe duymaya başlamıştı⁶⁹⁴. Nitekim Türk hükümeti, Sivastopol ve Odessa'ya Konsolos atamak isteğini daha önce dile getirmişti. Çünkü Kırım'da Türk tebaası vardı ve Sovyetler Birliği ile ticaret ağırlıklı olarak Odessa üzerinden yürütüyordu⁶⁹⁵. Yakov Suriç Geçici Konsolosluk Antlaşması'nın imzalanmasından önce

⁶⁹⁰ Aral, 1965: 415

⁶⁹¹ Zalyaev, 2002: 147

⁶⁹² РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 55: 1-2

⁶⁹³ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Дело 103, 16.05.1924: 100-101

⁶⁹⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 62

⁶⁹⁵ Zalyaev, 2002: 154

İsmet Paşa ile görüşmesinde Odessa ve Sivastopol'da Türk Konsolosluğu'nun açılmasının Konsolosluk Anlaşması üzerinde çalışan komisyon tarafından bakılacağını belirtse de Geçici Konsolosluk Sözleşmesi'nde bu mesele çözüme kavuşmamıştır⁶⁹⁶.

Türkiye'nin Sovyetler için sorun yaratabileceği ihtimali yüksek bölgelerin Kafkasya ve Türkistan olduğu kanaatinde olan Yakov Suriç bu iki bölgeden başka Türkiye'nin Sovyetler için tehlike oluşturabilecek hiçbir bölgesi'nin olmadığını düşünüyordu. Bu sebeple Kırım'da bir Türk konsolosluğunun açılmasında bir mahsur görmüyordu. Ayrıca Türkiye ile zaten Geçici Konsolosluk Antlaşması'yla Kafkasya'da çok sayıda konsolosluk açma konusunda anlaşmaya varılmıştır. Suriç bu bölgelerde açılan ve açılacak olan Konsolosluklar'ın bir karışıklık kaynağı olacağı fikrinden de uzaktı. Bu konuda sadece Türkistan bölgesi istisna sayılabilirdi, zira burada konsolosluk açılmasına izin verilmemişti⁶⁹⁷.

Türkiye tarafının bu talepleri üzerine Novorossiysk Konsolosluğu Mart 1925'te kapatılmış ve Haziran 1925 tarihinde Odessa Konsolosluğu açılmıştır⁶⁹⁸.

Türkiye'nin Kafkasya'da olan elçiliklerinin kapatılması ve yerine konsolosluklar açılması Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri'nin önce Transkafkasya Sovyet Cumhuriyeti, ardından da Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelmesi ile bağlıydı. Önemli elçilikler olan Bakü, Tiflis ve İrevan elçiliklerinin basit konsolosluklara dönüştürülmesi konsolosluk ağı meselesinde Sovyetlerin konumunu önemli ölçüde iyileştirmişti⁶⁹⁹.

Aynı zamanda, SSCB'nin kurulması ile Kafkasya'nın Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'deki Yetkili Temsilcilikleri'nin kapatılmasından sonra Türkiye oradaki etkilerinin azalacağından endişe duymaya başlamıştı. Türkiye, Sovyet Rusya'nın kendisinin Kafkasya ile olan ilişkilerini tam olarak keseceğinden korkuyordu⁷⁰⁰. Bu Sovyetlerin Kafkaslar'daki Türkiye nüfuzunu oradaki kendi otoritesine karşı bir tehdit olarak görme alışkanlığından kaynaklanmaktaydı.

Ancak Y. Suriç'e göre Türkiye Kafkaslar'da Sovyet Rusya için tehdit değildi⁷⁰¹. Türkiye'nin gelişip güçlendikten sonra dikkatini Kafkasya'ya değil, öncelikle Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e yönelteceğine inanılıyordu⁷⁰². Georgi Astahov diğer taraftan, Türkiye'nin Doğuya genişleyeceğinden endişe etmenin Türkiye'de yaşanan süreci görmemek anlamına geldiğini ifade ediyordu. G. Astahov'a göre Türkiye, tükenmiş ekonomik gücünü yeniden inşa

⁶⁹⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 58

⁶⁹⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 65

⁶⁹⁸ Aral, 1968: 1015

⁶⁹⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 8

⁷⁰⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 14 ноября 1923: 57

⁷⁰¹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 65

⁷⁰² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 24 августа 1923: 26

etmek ve sistemini yeni bir temelde kurmakla meşguldü. Bundan başka Türkiye az nüfusa ve çok fazla kullanılmamış kaynaklara sahipti⁷⁰³.

Bütün bu iddialara rağmen Kafkaslar bölgesi iki ülke ilişkilerinde her zaman hassas bir konu olmuştur. Çiçerin, Viyana Konferansı'ndan sonra (1924 yılında Sovyetler'le Romanya arasında Besarabya meselesi ile ilgili çağırılmış Konferans), Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan, ancak sonradan kaybettikleri toprakları ne pahasına olursa olsun yeniden kazanmak isteğinde olduklarının artık her kese belli olduğu ve bunun Türkiye tarafını da tedirgin ettiği fikrindeydi. Y. Suriç'e, Türkiye Hükümeti'nin bu konuda tutumunu öğrenmesi talimatı verilmişti. G. Çiçerin elde ettikleri bilgilerin bu anlamda oldukça fazla ipucu verdiği ve Türklerin Brest Antlaşması sonrası onlara verilen topraklara Sovyetlerin saldırı bileceğinden çekindiklerine dair işaretler olduğunu belirtiyordu. Türk gizli yazışmalarında Kafkasya'daki Sovyet birliklerinin güçlenmesi dikkat merkezinde tutuluyordu⁷⁰⁴.

Geçici Konsolosluk Antlaşması Sovyetlerin Türkiye'deki Konsolosluk örgütlenmesine yeni bir hız kazandırdı. İstanbul ve İzmir Başkonsoloslukları'nın açılması büyük öneme sahipti. Özellikle İstanbul Başkonsolosluğu önemi bakımından Ankara'daki Yetkili Temsilcilikle neredeyse eşit seviyedeydi.

3.3. Türkiye'deki Sovyet Konsoloslukları

3.3.1. İstanbul Başkonsolosluğu

RSFSC İstanbul Başkonsolosluğu Kasım 1922'de gayri resmi olarak kurulmuştu. Başkonsolosluğun açılma anlaşması Türk Hariciye Vekaleti ile SSCB Türkiye Yetkili Temsilciliği arasında nota teatisi (7 Şubat 1924'te) ile yapıldı. İstanbul'da görev yapmış Başkonsoloslar; Zalkind İvan Abramoviç (Kasım 1922-Mart 1924), Potemkin Vladimir Petroviç (Mart 1924-Ekim 1926), Waynşteyn Grigori İsaakoviç (Ekim 1926-Haziran 1928), Valter Verner Karloviç (Haziran 1928-Ekim 1929), Karklin Otto Janoviç (Şubat 1930-Ocak 1931), Çviling Grigori Moiseeviç (Temmuz 1931-Temmuz 1934), Gaykis Lev Yakovleviç (Ağustos 1935-Ağustos 1936), Bejanov Grigori Yakovleviç (Mart 1937-Ağustos 1937)⁷⁰⁵.

İstanbul Başkonsolosluğu, personeli bakımından herhangi bir Büyükelçiliğe denk gelebilirdi. Başkonsolosluk SSCB için en az Ankara'daki Yetkili Temsilcilik kadar önemli olduğu için yüksek nitelikli teknik kadroya sahipti⁷⁰⁶.

⁷⁰³ Астахов, 1926: 117

⁷⁰⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Дело 103, 16.05.1924: 102-103

⁷⁰⁵ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 131-132

⁷⁰⁶ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 242, номер дела 53266, 24.11.1927: 84

Aynı zamanda diğer devletlerin Büyükelçilikleri Ankara’da değil hala (1924) İstanbul’da kalıyor ve orada faaliyet gösteriyorlardı. Bu sebeple Başkonsolosluğ’un önemi daha da artıyordu. Y. Suriç İstanbul’da Yetkili Temsilciliğin yerleşebileceği en güzel binalara ve yazlık bir binaya sahip oldukları halde, Ankara’da, yaz sıcağından ve sıtmadan korumasız çalışmanın, büyük işkence olduğunu belirtmişti⁷⁰⁷.

İstanbul Başkonsolosluğu, eski Çarlık Büyükelçiliği’nin İstiklal Caddesi’ndeki (Grand Rue de Pera) geniş binasında bulunuyordu⁷⁰⁸. Sovyet Rusya başlangıçta İstanbul’daki ve diğer şehirlerdeki eski Çarlık Rusya sefaret ve konsolosluğu binalarını, emlakını ve arşivlerini geri almak için çaba sarfetmekteydi. Ruslar bu binaların yağma edildiği ve Türk hükümetinin bu konuda bir önlem almadığını şikayet konusu etmişlerdi. İstanbul’da bırakılan eski Don Cumhuriyeti’ne ait değerli eşyaların (İngilizler tarafından talan edilmişti) geri alınması için de talepte bulunmuştu⁷⁰⁹. Y. Suriç İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede İstanbul’daki *Beyaz Rusların* bütün temsilciliklerinin kapatılması ve mallarının geri verilmesi konusunu gündeme getirmişti. İsmet Paşa, tahliye edildikten sonra bütün temsilciliklerin kapatılacağı sözünü vermişti⁷¹⁰.

Y. Suriç’e gönderilen 27 Ocak 1924 tarihli notada, Dışişleri Bakan Yardımcısı Kamil bey (Tevfik Kamil Koperler) Rus devletine ait gayrimenkul ile ilgili meselelere açıklık getirmişti. İstanbul’daki Eski Sefaret ve Konsolosluk binası Türk polisi ve devir teslim için gönderilmiş özel görevli⁷¹¹ S. Mirny⁷¹² huzurunda Sovyet Rusya’ya devredilmiştir. Sefaretin Büyükdere’deki yazlığı, Pangaltı’daki hastane, konsolos’un Tarabya’daki villası ve başka bütün binaların sırayla devredilmesi karara alınmıştı⁷¹³. Beyazlar’ın Gönüllü ordusunun İstanbul’da General Konstantin Globačov önderliğindeki karşı istihbarat misyonu artık tahliye edilmişti. İstanbul’da yalnız Beyazlar’ın Anadolu Neratov başkanlığındaki Rus diplomatik misyonunun kalıntıları kalmıştı⁷¹⁴.

⁷⁰⁷ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 238, номер дела 53175, 02.11.24: 10

⁷⁰⁸ Равич, 1971: 49

⁷⁰⁹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 03.05.1923: 50

⁷¹⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 5 сентября 1923: 35-36

⁷¹¹ *Beyazların elinde olan eski Çarlık Rusya’ya ait gayrimenkul, emlak ve arşivler V. Potemkin başkanlığındaki Esir iade (repatriation) komisyonuna devredilmiştir.* Bkz. Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 97

⁷¹² *Mirny Semyon Maksimoviç (1896-1973) 1918 yılından Komünist Partisi üyesi olmuştur. 1919 yılında Komünist Partisi’nin yeraltı Odessa Bölge Komitesi üyesi ve “Tavrishesky Komünist” gazetesinin yayıncısı olmuştur. 1921-1923 yıllarında Harp Akademisi’de eğitim almış, 1923-1926 yılları arasında Türkiye’de diplomatik faaliyet adı altında askeri istihbaratın görevlerini yerine getirmiştir. 1923 yılından 1937 yılına kadar Türkiye, Norveç, Macaristan (Yetkili Temsilcilik 1. sekreteri) ve İsveç’te (Yetkili Temsilcilik danışmanı) çeşitli diplomatik görevlerde bulunmuştu. Haps edilmiş ve siyasi baskılara maruz kalmıştır.* Bkz. Колпакиди, 2004: 415

⁷¹³ Документы внешней политики СССР, Том Седьмой, 1963: 102

⁷¹⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 5 сентября 1923: 36

Y. Suriç, V. Potemkin döneminde İstanbul Başkonsolosluğu'nun aktif faaliyet gösterdiği ve İstanbul'un siyasi hayatında önemli bir yere sahip olduğu fikrindeydi. Ancak ondan sonra bu göreve atanan Grigori Waynşteyn döneminde Başkonsolosluğ'un nüfuzunun önemli derecede düştüğünü belirtiyordu. Başkonsolosluğ'un ister Türkiye'nin hükümet daireleri isterse de İstanbul'daki diplomatik çevrelerle temaslarının zayıfladığını belirtmişti. İyi ilişkiler kurmada konsolosların büyük itibar ve diplomatik inceliğe sahip olmasının önemine dikkat çeken Y.Suriç, G. Waynşteyn'in bunların her ikisinden yoksun olduğunu yazıyordu⁷¹⁵.

Y. Suriç, G. Waynşteyn'in İstanbul'a geldiğinden beri Türkler'e karşı uyumsuz bir tavır aldığını ve bu durumun hatta resmi ilişkilerinde de göze çarptığı ve buradaki konumunu kötü şekilde etkilediğini belirtmekteydi⁷¹⁶.

3.3.2. İzmir Başkonsolosluğu

RSFSC İzmir Başkonsolosluğu Eylül 1922'de gayri resmi olarak kurulmuştu. Başkonsolosluk Türk Hariciye Vekâleti ile SSCB Türkiye Yetkili Temsilciliği arasında 7 Şubat 1924 tarihindeki nota teatisi ile açıldı. İzmir Başkonsolosluğu, Mart 1938'de iki hükümetin konsolosluk ağını karşılıklı olarak azaltılmaya ilişkin anlaşmaları uyarınca kapatılmıştır. İzmir'de görev yapmış Başkonsoloslar; Golub Aleksandr Naumoviç⁷¹⁷ (Eylül 1922-Nisan 1923) Plyat Vladislav İosifoviç (Mayıs 1924-Ağustos 1925), Trabun Aron Samoiloviç (Ağustos 1925-Şubat 1930), Çviling Grigori Moiseyeviç (Ekim 1930-Haziran 1932), Terentyev Aleksey Vasilyeviç (Temmuz 1932-Mayıs 1936), Marçinski İosif Vladislavoviç (Şubat 1937-Ekim 1937), İpatov İvan Grigoryeviç (konsolos yerine) (Ekim 1937-Mart 1938)⁷¹⁸.

İzmir'de Sovyet konsolosluğunun açılması süreci İstanbul Başkonsolosluğu'na benzer şekilde cereyan etmişti. S.Aralov tarafından İzmir'e gayri resmi konsolos sıfatıyla K.İ.

⁷¹⁵ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 242, номер дела 53266, 24.11.1927: 82, 83-84

⁷¹⁶ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 242, номер дела 53266, 24.11.1927: 85

⁷¹⁷ *Golub Aleksandr Naumoviç (1885-1969) Kiev'de dünyaya geldi. 1905 yılından Komünist Partisi üyesi. Devrimci faaliyeti sebebiyle defalarca tutuklanmış (1901, 1902, 1905, 1906), 1912-17 yılları arasında Fransa'da siyasi muhacir hayatı yaşamıştır. Devrimden sonra 1918 yılında Emek Komiserliği ve Dışişleri Komiserliği'nde çalışmıştır. 1919 yılında Hive Hanlığı'nda Olağanüstü Sovyet Diplomatik Temsilciliği kâtibi ve Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiserliği İdare Kurulu üyesi olmuştur. Daha sonra RSFSC'nin Estonya'daki Yetkili Temsilciliği kâtibi (1920), RSFSC'nin (daha sonra SSCB) Türkiye'deki Yetkili Temsilciliği 1. kâtibi ve İzmir Başkonsolosu (1922-23) görevlerinde çalışmıştır. SSCB'nin Letonya'da Yetkili Temsilciliği'nde konsolosluk bürosu müdürü (1923-24), SSCB'nin Urmiye, Reşt (1924 yılından) ve Meşhed'de (1925-26) Konsolosu, Norveç'te Konsolos (1926-27), Fransa'da Konsolos Yardımcısı (1928-29) olmuştur. 1929-30 yılları arasında Dışişleri Komiserliği Yayın Bürosu görevlisi, 1934-41 yılları arasında ise Uluslararası Denizciler ve Liman İşçileri Birliği kâtibi olmuştur. Bkz. Генис, 2012: 721*

⁷¹⁸ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 129-130

Prjebelski atanmıştı⁷¹⁹. Sovyet hükümeti İstanbul Başkonsolosluğu meselesinde olduğu gibi İzmir'deki Başkonsolosluğun da barış anlaşması (Lozan) imzalanana kadar tanınmasını istiyordu. K.İ.Prjebelski yerel valinin izni ile İzmir'deki rus tebaasının haklarının korunması amacıyla atanmıştı⁷²⁰.

Eylül 1922 tarihinde İzmir'in kurtuluşundan sonra S. Aralov Sovyet Hükümeti'nin orada konsolosluk açmak istediğini Türk Hükümeti'ne bildirmişti. Ancak olumlu bir cevap alamayarak, 4 Kasım'da bu konuyu İsmet Paşa ile görüşen S. Aralov yine istediği cevabı alamamıştı⁷²¹.

İzmir İktisat Kongresi'ne davet edilen S. Aralov Sovyet Rusya'yı yeni kurtarılmış bölgelerde tanıtmak için İzmir'e gitmenin önemli olduğunu düşünmekteydi. Kongre öncesi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf gönderen S. Aralov İktisat Kongresi'nin önemini ve Sovyet Rusya'nın bu kongreye verdiği büyük önemi vurgulamıştı. S. Aralov Konsolosluk sorunlarını çözmek için K.İ. Prjebelski ve G. Astahov'la birlikte İzmir'e gitmişti⁷²².

1932 yılına gelindiğinde Y. Suriç Sovyetlerin Konsolosluk ağının etkili faaliyet gösteremediği fikrindeydi. Nitekim Erzurum Konsolosluğu 1930 yılında kapatılmış, İstanbul Başkonsolosluğu ve Trabzon Konsolosluğu o yıllarda Konsolos olmadan faaliyet göstermişti. Sosyal alanda ve basınla iletişim açısından en etkili faaliyet gösteren konsolosluk İzmir Başkonsolosluğu sayılıyordu⁷²³. 1931-1932 yılları arasında Çviling Grigori Moiseyeviç aynı anda hem İstanbul hem de İzmir Başkonsolosu görevlerini icra etmişti⁷²⁴. Konsolos görevinin zaman zaman boş kalmasına sebep Konsolosların görevlerinden geri çağırılmasından sonra yeni atanmaların bazen uzun zaman almasıydı. Nitekim yeterince deneyimli ve görevin üstesinden gelecek adayların tanınması zaman alıyordu. Bu süre zarfında Konsolos görevini geçici olarak Konsolosluğun 1.Kâtibi yerine getirmekle yükümlüydü.

İzmir Başkonsolosluğu İstanbul Başkonsolosluğu'ndan sonra en önemli Sovyet konsolosluğu sayılıyordu. Doğu Anadolu'da bulunan diğer Sovyet Konsoloslukları'ndan farklı olarak İzmir Başkonsolosluğu geniş ve deneyimli kadroya sahipti.

3.3.3. Trabzon Konsolosluğu

RSFSC Trabzon konsolosluğu Haziran 1920'de kurulmuştu. Ekim 1927'de Başkonsolosluğa dönüştürüldü. SSCB Türkiye Yetkili Temsilciliği'nin Türk Hariciye

⁷¹⁹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 26 Февраля 1923: 60

⁷²⁰ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 03.05.1923: 48

⁷²¹ Göka, 2006: 204-205

⁷²² АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 26.02.1923: 52

⁷²³ АВП РФ, Фонд 05, опись 12, номер папки 86, номер дела 73, s. 105

⁷²⁴ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 129-132

Vekaleti'ne 22 Şubat 1933 tarihli notası ile kapatılacağı bildirilmiş ve 1933 yılı Mart ayında Trabzon Konsolosluğu kapatılmıştır. SSCB Trabzon Konsolosluğu'nda görev yapmış Konsoloslar ; Bağirov Hüseyin Han (Haziran 1920-Haziran 1921), Trabun Aron Samoiloviç (Haziran 1921-Haziran 1925), Etingof Boris Yevgenieviç⁷²⁵ (Temmuz 1925-Nisan 1929), Detistov Aleksandr Mitrofanoviç (Nisan 1929-Mart 1931), Barabaş İvan Korneyeviç (Kasım 1931-Mart 1933)⁷²⁶.

İran ticaret yolu üzerinde yerleşen ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya açılan kapı olan Trabzon'da kurulan Konsolosluk büyük öneme sahipti. İki ülke arasındaki iletişim çoğu kez Trabzon üzerinden yürütülmüştür⁷²⁷.

Anadolu'da kurulan ilk Haberleşme Bürosu (*Rosinformbüro*) da Trabzon'da bulunuyordu⁷²⁸. Haberleşme bürosu müdürlüğüne G. Astahov atanmıştı. Haberleşme Bürosu Dışişleri Komiserliği'ni Anadolu'da yaşanan önemli olaylar hakkında bilgilendirmekle yükümlüydü⁷²⁹. Aynı zamanda Anadolu basını da Haberleşme bürosu vasıtasıyla, Sovyetler ve Batı hakkında bilgi elde etmek imkanı kazanmıştır⁷³⁰.

Anadolu'da faaliyet gösteren "*Rosinformbüro*" 7 Haziran 1921 tarihinde RSFSC Yetkili Temsilciliği'nin kararıyla kapatılmıştır. Rosinformbüro'nun görevleri, RSFSC'nin Trabzon Konsolosluğu nezdindeki Haberleşme Bürosu'na devredilmiştir. 11 Haziran'da Rosinformbüro'nun müdürü G. Astakhov⁷³¹ ve kâtip K. Yust Batum'a gitmek üzere Trabzon'dan ayrılmıştı. Trabzon Konsolosluğu nezdindeki Haberleşme Bürosu'nun müdürlüğüne Rosinformbüro'nun çalışanlarından Zaprudniy atanmıştır⁷³².

Türkiye'nin doğusunda önemli siyasi ve ticaret merkezi olan Trabzon'da İstihbarat'ın ve Komintern'in çok sayıda görevlisi faaliyet gösteriyordu. Sovyet Rusya'nın Askeri İstihbarat başkanı Yan Lençman'ın raporuna göre sadece Trabzon'da 200 Sovyet Askeri

⁷²⁵ Etingof Boris Yevgenyeviç (1888-1958) Parti ve hükümet yetkilisi, 1903 yılından Komünist Partisi üyesi. Komünist Partisi'ne katıldıktan sonra tutuklanmış ve defalarca sürgüne maruz kalmıştır. 1905 Devriminde rol almış, Vilnius, Varşova, Vyborg ve Tiflis'te yeraltı parti çalışmaları yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ve İran cephelerinde yeraltı parti örgütlenmesine katılmıştır. Ekim 1917'de İkinci Sovyetler Kongresi delegesi olmuş, Kışlık Saray'ı baskınına katılmıştır. Daha sonra İzvestia gazetesinde çalışmış, İç Savaş sırasında Kuzey Kafkasya'da Sovyet rejiminin kurulmasında, Azerbaycan ve Gürcistan'da Bolşeviklerin yeraltı parti örgütlenmelerinde yer almıştır. İç Savaştan sonra, RSFSC Eğitim Komiserliği'nde çalışmış, daha sonra Dışişleri Komiserliği Ortadoğu Bürosu müdürü, Türkiye'de Sovyet Başkonsolosu ve SSCB Yüksek Mahkemesi üyesi olmuştur. Bkz. Schulz vd., 1972: 158

⁷²⁶ Главы Консульских Представительств СССР за рубежом 1917-1984 гг, 1985: 133

⁷²⁷ Çapa, 2008: 96

⁷²⁸ Trabzon'da, Rusya Haberleşme Bürosu Ekim 1920 de açılmıştır. Büronun müdürü G.Astahov, yardımcısı ise Konstantin Yust olmuştur. Bkz. Perinçek, 2014: 70

⁷²⁹ Çapa, 2008: 97

⁷³⁰ Perinçek, 2014: 71

⁷³¹ Mart 1922 yılından Kasım 1923'e kadar RSFSC'nin (SSCB) Ankara'daki Yetkili Temsilciliği'nin Basın Bürosu başkanı olmuş Georgi Astakhov, Noviy Vostok dergisinde ve diğer Sovyet süreli yayınlarında Kemalist Türkiye'nin iç reformları ve dış politika sorunları hakkında bir dizi makaleler yayınlamıştı. Bkz. Ter-Matevosyan, 2019: 178

⁷³² РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 96: 23

İstihbarat görevlisi vardı. Bolşevikler, Türkiye’de olan Vrangeli ordusunun asker ve subaylarını da istihbarat için kullanıyordu⁷³³. Fransız Temsilcisi Lepissier’in bir raporunda, Trabzon’da teğmen Boris Goetz başkanlığında Bolşevik heyetin 3 dilde yazılmış “Nasıl Bolşevik oldum” başlıklı bildirimleri halka dağıttığı belirtilmektedir⁷³⁴.

26 Şubat 1921 tarihinde Trabzon’dan S. Orconikidze ve G. Çiçerin’e gönderilen telgrafa göre, 17 Şubat 1921 tarihinde Konsolosluk binasında aramalar yapıldığı ve toplu tutuklamalar gerçekleştirildiği anlaşıyor. Zverev başkanlığında RSFSC yetkili görevlilerinin de tutuklananlar arasında olduğu belirtiliyordu⁷³⁵. Komünist propagandasına karşı önlemler almaya başlayan Ankara Hükümeti bu dönemde Anadolu’nun bir çok yerinde propaganda ve ajitasyon faaliyetlerinde bulunan yerli ve yabancı komünistlerin tutuklanmasına başlamıştı.

Mart 1921 tarihinde Çiçerine gönderdiği yazıda Mdivani Trabzon’da gayri resmi konsolos Bağirovun görevin üstesinden gelmediği ve görevden alınması gerektiğini belirtiyordu⁷³⁶.

G. Çiçerin 7 Temmuz 1921 yılında Ankara’da Yetkili Temsilci S. Natsarenus’a gönderdiği yazısında H. Bağirov’un Trabzon’da konsolos görevine uygun olmadığı ve hakkında çok sayılı şikâyetler aldığını belirtmişti. Trabzon konsolosu görevine başkasının atanmasını isteyen Çiçerin Natsarenus’dan Yetkili Temsilcilik kadrosunda bu göreve uygun birinin olup olmadığı hakkında ona bilgi verilmesini istemişti⁷³⁷.

3.3.4. Doğubayazıt (Bayazıt) Konsolosluğu

RSFSC Doğubayazıt (Bayazıt) konsolosluğu Mart 1922’de kurulmuştu. Mayıs 1923’te kapatıldı (SSCB Türkiye Yetkili Temsilciliği’nin Türk Hariciye Vekâleti’ne 3 Mayıs 1923 tarihli notası ile). Doğubayazıt’da (Bayazıt) görev yapmış Konsolos; Malçev Yuri Vladimiroviç (Mart 1922-Mayıs 1923)⁷³⁸.

Aralov Bayazıt’da o dönemde durumun karışık olduğuna ve İngiliz ajanlarının kışkırtmasıyla orada sık sık Kürt ayaklanmaları olduğunu belirtiyordu. Bu sebeple Türkler burada bir Sovyet Konsolosluğu’nun olmasını istemiyorlardı⁷³⁹.

Türk Hükümeti Doğubayazıt’da Sovyet konsolosluğunun mevcudiyetinden son derece rahatsızdı. Doğubayazıt Konsolosu Y. Malçev’in kışkırtıcı faaliyet içinde olduğu defalarca

⁷³³ Колпакиди, 2004: 412

⁷³⁴ Çapa, 2008: 98

⁷³⁵ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 38, 26.02.1921: 3

⁷³⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с\Турция, Ед.хр. 8

⁷³⁷ РГАСПИ, Ф 5, Опись 1, Ед.хр. 2117, s. 19

⁷³⁸ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг., 1985: 129

⁷³⁹ Аралов, 1960: 162

dile getirilmişti⁷⁴⁰. Diğer taraftan Y. Malçev kendisine karşı olan tutumdan şikayet ediyordu. Yetkili Temsilciliğ'in Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği 1 Kasım 1922 tarihli notasında Doğubayazıt'daki Konsolosluğun yerel polis komiserinin tutumundan defalarca şikayetçi olduğu, böyle davranışların iki ülke ilişkilerini zedelediği öne sürülmüştür. Komiserin görevden alınması için gereken adımların atılması istenmiştir⁷⁴¹.

Doğubayazıt Konsolosu Y. Malçev'in Kürt aşiretleri arasında faaliyetleri Türk Hükümeti'nin itirazlarına sebep oluyordu. Rauf bey Y. Malçev'in vazifesine devam etmesinin iki ülke ilişkileri ile uyuşmayacağını S. Aralov'a bildirmişti. S. Aralov bunlardan haberdar olmadığını ve Y. Malçev'in yerine başka birinin atanacağı sözünü vermiştir⁷⁴². Bununla beraber, S. Aralov L. Karahan'a gönderdiği 4 Ocak 1923 tarihli raporda Kürt meselesi ile ciddi bir şekilde ilgilenmeleri gerektiğini vurgulamaktaydı. Türkler'in gelecekte Kafkasya'da kendileri için oluşturaabilecekleri tehlikeleri önlemek için Kürt meselesini garantiye almak gerekiyordu. Diyarbakır'da konsolosluk açmamakla büyük hata yapılmıştı. Gelecekte bir Sovyet Kürdistanı veya Mogolistan'a (Sovyet Mogolistanı) benzer bir Kürdistan'ın Sovyet Rusya için son derece önemli olduğu görüşündeydi⁷⁴³. Kürt meselesi ile yakından ilgilenmek için Tiflis'te bir merkez kurulması öngörüldü. Bu merkezin Nahçıvan'da da bir şubesi olacaktı⁷⁴⁴.

Dışişleri Komiserliği Y. Malçev'in değiştirilmesini onun yerine atanacak yeni konsolosa güven mektubu verilmesi şartıyla kabul edeceklerini yazıyordu⁷⁴⁵. Bütün bu nedenlerden dolayı Türk tarafı Aralık 1922 tarihinden itibaren sadece Y. Malçev'in yerine başka birinin atanmasını talep etmekle birlikte, daha sonra ise Konsolosluğun tamamen kapatılmasını talep etmeye başladı. Bunun üzerine Sovyet Rusya tarafı ise Novorossiysk veya Batum'daki Türkiye Konsolosluğu'nu kapatabileceklerini belirtmiştir. Sovyet Rusya Doğubayazıt'daki konsolosluktan vazgeçmek istemiyordu. Çünkü sınıra yakın bir noktada ve askeri açıdan Güney Kafkasya'ya giden stratejik bir yolun üzerinde bulunmaktaydı. Zira burada Şahtahtı-Maku-Bayazıt demir yolu geçmekteydi. Ruslar Doğubayazıt'daki konsolosluğu yalnız Van veya Bitlis'de bir konsolosluğun açılması şartıyla kapatabileceklerini ileri sürmekteydiler⁷⁴⁶.

Bu süreç neticesinde Doğubayazıt Konsolosluğu 1923 yılının Mayıs ayında kapatılmış oldu.

⁷⁴⁰ Аралов, 1960: 162

⁷⁴¹ Документы внешней политики СССР, Том Пятый, 1961: 650

⁷⁴² Gürün, 1991: 80

⁷⁴³ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 4 Января 1923: 3

⁷⁴⁴ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 26 Февраля 1923: 24

⁷⁴⁵ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 02.05.1923: 45

⁷⁴⁶ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 03.05.1923: 48

3.3.5. Mersin Konsolosluğu

RSFSC Mersin Konsolosluğu Nisan 1922’de kurulmuştu (RSFSC Türkiye Yetkili Temsilciliği’nin Türk Hariciye Vekâleti’ne 10 Mayıs 1922 tarihli notası ile). Mayıs 1924’te kapatıldı (her iki tarafın 7 Şubat 1924 tarihli karşılıklı nota teatisi ile yaptığı Geçici Konsolosluk Anlaşması ile). Mersin’de görev yapmış Konsoloslar; Gornıy Sergey Mihayloviç (Nisan 1922-Aralık 1922), Plyat Vladislav İosifoviç (Ocak 1923-Mayıs 1924)⁷⁴⁷.

Mersin Konsolosluğu Akdeniz kıyılarını, Güney Anadolu’nu ve Suriye’yi dikkat merkezinde tutmak için mükemmel konuma sahipti. Mersin limanı aynı zamanda Anadolu için büyük ticari öneme de sahipti⁷⁴⁸. Sovyet Hükümeti Mersin’de konsolosluk açmaya büyük önem veriyordu. Ancak bu konudaki çabalarının Fransızlar tarafından engellendiği ve Türk Hükümeti’nin bu konuda çifte politika uyguladığı fikrindeydiler. Fransa bu şekilde kendi mandası altında olan (Suriye ve Lübnan) bölgelerde bolşevik propagandasını önleme çalışıyordu⁷⁴⁹. Türkiye tarafı mümkün olduğu kadar Mersin konsolosluğunun açılmasını ertelemeye çalışıyordu. Konsolosluk Anlaşması’nın imzalanmadığını öne sürüyordu⁷⁵⁰. Ruslar Mersin limanının önemi günden güne arttığı için Konsolosluk kurulmaması durumunda burada en azından bir Konsolosluk Acenteliği veya Adana’da Konsolosluk açılması fikrini de göz ardı etmiyorlardı⁷⁵¹.

Suriye ve Mezopotamya, Komintern için de devrimci faaliyet ve propaganda bakımından büyük öneme sahipti. Dışişleri Komiserliği Konsolosluk açılana kadar Mersin’e Ekonomik Komisyon (Raevsky, Arno, Golman, Kovalevsky) göndermeyi öneriyordu. Bu Komisyon Konsolosluk kurulana kadar orada teknik araştırmalar ve parti çalışmaları yürütecekti. Aynı zamanda Suriye ve Mezopotamya ile temaslar kuracaktı⁷⁵².

Suriye ve Mesopotamya’da faaliyet gösteren Komintern mensuplarına oradaki Milli örgütlerle temasa geçtikten sonra, önde gelen üyeleri görüşmeler için Mersin’e davet etmek, ayrıca Mersin’e veya Adana’ya göç etmek isteyenlere yardımlar edileceği sözünü verme talimatları verilmişti. Söz konusu bölgenin ekonomik ve politik durumu hakkında bilgi toplanıyor, aynı zamanda orada olan Fransız ordusunun sayını öğrenerek, onun sıralarında olan sosyalist ve komünst eğilimi olan kişilerle temasa geçme planlanıyordu⁷⁵³. Komintern

⁷⁴⁷ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг., 1985: 130-131

⁷⁴⁸ РГАСПИ, Фонд 5, Опись 1, Ед.хр. 2204, 1 марта 1922: 54

⁷⁴⁹ РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 118, 21 июля 1922: 15

⁷⁵⁰ Аралов, 1960: 124, 125

⁷⁵¹ РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 118, 22 Октябрь 1922: 19

⁷⁵² РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 118, 21 июля 1922: 16

⁷⁵³ РГАСПИ, Фонд 495, Опись 154, Дело. 764, 24.03.1922: 18, 19

Türkiye Hükümeti'nin Yakın Doğu'daki (Suriye ve Mesopotamya) "ulusal-devrimci" harekate gizli desteğini elde etmenin önemli olduğunu Dışişleri Komiserliği'ne iletmişti⁷⁵⁴.

Konsolos V. Plyat'a Arap basınının derlenmesi ve işlenmesi görevi de verilmişti. Hazırlanan bültenler Dışişleri Komiserliği'ne gönderiliyordu. Basın dışında muhtelif kanallarla bilgilerin toplanması ve işlenmesi büyük önem taşıyordu⁷⁵⁵.

3.3.6. Artvin Konsolosluğu

RSFSC Artvin Konsolosluğu Haziran 1921'de kurulmuştu. Şubat 1933'te kapatılmıştır (SSCB Türkiye Yetkili Temsilciliğinin Türk Hariciye Vekaleti'ne 22 Şubat 1933 tarihli notası ile). Artvin'de görev yapan Konsoloslar; Detistov Aleksandr Mitrofanoviç (Haziran 1921-Ekim 1924), Raviç Nikolay Aleksandroviç (Ekim 1924-Nisan 1926), Rotfeld Yakov Samoiloviç (Nisan 1926-Mart 1928), Lvoviç David Oskaroviç (Mart 1928-Kasım 1929), Krasıçkov Mihail Vasilyeviç (Kasım 1929-Şubat 1933)⁷⁵⁶.

Artvin Sovyetler Birliği ile sınırda yerleştiği için burada açılan Konsolosluk büyük öneme sahipti. Özellikle Artvin ve Kars gibi Konsolosluklar Sovyetlerin Doğu Anadolu'daki ekonomik ve ticari çıkarları açısından özellikle büyük bir öneme sahipti.

Çiçerin Orconikidze'ye 30 Temmuz 1921 tarihinde gönderdiği yazısında Artvin'e konsolos atamak kararına geldiklerini ve bu göreve uygun aday olup olmadığını ona bildirilmesini istemişti⁷⁵⁷.

Çiçerin Natsarenus'a gönderdiği yazısında Ankara'daki Yetkili Temsilcilik ile iletişimin aşırı yavaşlığı göz önüne alarak Artvin'e A. Detistov'u konsolos atamak zorunda kaldıklarını belirtmişti⁷⁵⁸.

Ancak Artvin konsolosu A. Detistov'un faaliyetleri de ciddi bir sorun haline gelmişti. Kars Konsolos'u B. Norman, Kazım Karabekir Paşa'dan A. Detistov'un faaliyeti ile ilgili iki bildirim almıştı. Kazım Karabekir Paşa, A. Detistov'un Ermeni silahlı milliyetçileri ile yakın ilişkiler kurduğunu bildirmişti⁷⁵⁹.

Dışişleri Komiserliği Artvin Konsolosluğu'nun iyi yönetilmediği ve hazırlanan raporların gerçekleri tam olarak yansıtmadığı fikrindeydi. L. Karahan A. Detistov'un Artvin'de hükümet karşıtı muhalefetin incelenmesine ve kullanılmasına yönelik yaklaşımda belirli bir tutarsızlık olduğunu yazıyordu. A. Detistov gönderdiği raporda Artvin'de hükümet

⁷⁵⁴ РГАСПИ, Фонд 495, Опись 154, Дело. 137: 168

⁷⁵⁵ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 26.03.1923: 73

⁷⁵⁶ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 128-129

⁷⁵⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с\Турция, Ед.хр. 11

⁷⁵⁸ РГАСПИ, Фонд 5, Опись 1, Ед.хр. 2117

⁷⁵⁹ РГАСПИ, Фонд 5, Опись 1, Ед.хр. 2204, 6 мая 1922: 112

karşısı muhaliflerin İtilaf taraftarı olarak nitelendirildiği ve bunun gerçekleri yansıtmadığı öne sürülmekteydi⁷⁶⁰.

Sovyet sınırına yakınlığı nedeniyle Türkiye'nin Doğu vilayetlerinde olan muhalefetle ruslar yakından ilgileniyor ve hakkında bilgi topluyordu. S. Aralova ve M. Rozenberg, kendi faaliyetleri döneminde muhalefetin özellikleri hakkında kendi düşüncelerini Komiserliğe göndermişti. Ancak L. Karahan Komiserliğe gönderilen bilgilerin öneri şeklinde olduğunu yazıyordu. Muhalefet'in durumu hakkında genel bir fikir oluşturacak, toplanmış bilgileri özetleyecek raporları almadıklarını belirtiyordu⁷⁶¹.

Y. Suriç muhalefetin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya taraftar olmadığı ve bu tutumun hükümetin politikasını da etkilediği fikrindeydi. Ancak eğer muhalefet, mevcut iktidara tehdit oluşturacak kadar güçlenirse, bundan sadece kendilerinin faydalanacağını düşünüyordu. Sağın muhalefeti güçlendiği takdirde mevcut iktidarın dış politikada daha çok Sovyetler Birliği'ne yöneleceği fikrindeydi⁷⁶².

Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği raporunda Sovyetler'in bütün propaganda teşkilat ve vasıtalarının Türkiye'ye Kars ve Artvin yoluyla yapıldığı ifade edilmekteydi⁷⁶³.

3.3.7. Kars Başkonsolosluğu

RSFSC Kars Başkonsolosluğu Ağustos 1921'de kurulmuştu. Ocak 1922'de Konsolosluğa dönüştürüldü. Mart 1938'de iki hükümetin konsolosluk ağını karşılıklı olarak azaltılmaya ilişkin anlaşmaları uyarınca kapatılmıştı. Kars'ta görev yapan Konsoloslar; Norman Boris Alfredoviç (Ağustos 1921-Eylül 1922), Arno-Miroviç Aleksandr Yakovleviç (Eylül 1922-Mart 1923), Tumanov İosif Rafailoviç (Mart 1923-Temmuz 1924), Roşal Roman Borisoviç (Temmuz 1924-Eylül 1928), Detistov Aleksandr Mitrofanoviç (Eylül 1928-Nisan 1929), Solovyev Anatoli Mihayloviç (Nisan 1929-Mart 1932), Marçinski İosif Vladislavoviç (Mart 1932-Kasım 1933), Rutter Aleksandr Mihayloviç (Ağustos 1934-Şubat 1936), Şenşev Vladimir İosifoviç (Ağustos 1936-Mart 1938)⁷⁶⁴.

1920 yılının sonlarında Kars yeniden Türk sınırlarına dâhil edildikten sonra, bölgede bulunan Malakanlar Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir sorun haline geldi. Bu sorunun oluşmasında Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Malakan meselesinde TBMM Hükümeti'ne karşı tutumunun ve Bolşeviklerin yaptığı propagandanın etkisi olmuştu⁷⁶⁵. Kars ve Ankara'ya

⁷⁶⁰ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 12.07.1923: 73-74

⁷⁶¹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 12.07.1923: 74

⁷⁶² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 4 октября 1923: 44

⁷⁶³ ТДА, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 10

⁷⁶⁴ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг., 1985: 130

⁷⁶⁵ Aslan, 2010: 277

Olağanüstü Temsilci olarak gönderilmiş B. Midivani Kars'ta bulunduğu bir aya yakın müddette Malakan köylerini gezmiş ve onlar arasında komünizm propagandası yapmıştır. Kazım Karabekir Paşa bir elçinin bu şekilde köylerde dolaşmasının kurallara uymadığını yazıyordu⁷⁶⁶.

Bolşeviklerin propaganda yoluyla Malakanları kullanma girişimleri Ankara'nın dikkatinden kaçmamıştı. Bolşevik nüfuz ve unsuru haline gelen Malakanların bir müddet sonra sınır dışına çıkarılması ve yerlerine Türk mühacirlerin alınması kararı kabul edilmiştir⁷⁶⁷.

Malakanlar'ın 20 Ocak 1921 tarihine kadar yaşadıkları bölgeyi terk etmedikleri halde askere alınacakları hakkında Ankara Hükümeti karar kabul etmişti. Kars konsolosu B. Norman Kazım Karabekir Paşa'ya Malakanların askere alınması halinde Rusya'daki Türk tebaasının da askere alınacağını söylemişti⁷⁶⁸. Moskova Anlaşması'nın 12. maddesine göre 1918 yılından önce Rusya topraklarına bağlı vilayetlerde yaşayanlar Türkiye'den göç etme hakkı elde etmişti. Onlar taşınmaz emlaklarının karşılığını ve diğer mal varlıklarını yanlarında götürebileceklerdi. Moskova Antlaşması'nın bahs edilen hükümlerine istinaden daha ziyade Türkiye'nin Kuzey Doğu vilayetlerinde yaşayan (özellikle Kars Vilayeti) Malakanlar Rus topraklarına göç etmişlerdir⁷⁶⁹.

1921 yılının Mayıs ayında Sovyet Rusya ile Ankara Hükümet'i arasında Malakanlar'ın tahliyesi ve müsaderelerle ilgili yazışmalar başlamıştı. 18 Mayıs'ta Dışişleri Komiserliği bu konuda Ali Fuad Paşa'ya protesto notası iletmişti. 19 Mayıs'ta Ali Fuad Paşa, bunun bölgeye olan askeri harekâtla ilgili zorluklar olduğu ve Malakanlar'a karşı her hangi bir kısıtlama siyaseti yürütülmediği güvencesini vermişti. 25 Mayıs'ta Ali Fuad Paşa, Ankara'dan aldığı bilgilere dayanarak Malakanlar tarafından hükümet karşıtı propaganda yürütüldüğünü Dışişleri Komiserliği'ne iletmişti. 6 Haziran'da, Dışişleri Komiserliği böyle bir ajitasyon olasılığını reddetmiş, 21 Haziran'da ise Malakanlar'a karşı devam eden baskılara karşı Rusya'daki Türk tebaasına misilleme yapmakla tehdit etmişti. 27 Haziran'da Ali Fuad Paşa Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği notada Malakanlar'la komünistlerin komploları ve Türkiye'deki Özel Kafkas Ordusu⁷⁷⁰ temsilcilerinin hükümet karşıtı faaliyetlerde bulunduklarını ileri sürmüştü. 29 Haziran'da Dışişleri Komiserliği, Ankara Hükümeti'nin Malakan meselesini çözmek için ne gibi özel önlemler alacağını sormuş ve 1 Temmuz'da, Doğu Cephesi Karargâhı'nda Özel Kafkas Ordusu temsilcisi Dubrovski'nin Kars bölgesinden

⁷⁶⁶ Kazım Karabekir, 1960: 910

⁷⁶⁷ Kazım Karabekir, 1960: 910

⁷⁶⁸ Kazım Karabekir, 1960: 1055

⁷⁶⁹ Документы внешней политики СССР, Том Третий, 1959: 601

⁷⁷⁰ Отдельная Кавказская Армия

geri çağrıldığı ve kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmediği cevabını vermişti. Ali Fuad Paşa, 3 ve 4 Temmuz tarihli notalarında, Malakanlar'ın kendi istekleriyle Rusya'ya gitmek istediğini bildirmişti. 12 Temmuz'da yeni Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Yetkili Temsilci S. Natsarenus'a Malakanlar'ın tahliye edilmesinin durdurulduğunu iletmişti⁷⁷¹.

L. Karahan 1922 6 Eylül'de Moskova'da Türkiye'nin Geçici Maslahatgüzarı Aziz bey'e notasında Malakanlar'dan yasadışı vergi alındığı ve kötü muameleye maruz kaldıklarını yazıyordu. Bu nedenle tahliyelerinde uzun bir gecikme olduğunu belirtiyordu. L. Karahan tahliyenin tamamlanma süresinin 15 Kasım'a kadar uzatılmasını rica ediyordu⁷⁷².

Aziz bey, bu notaya 4 Ekim 1922 tarihli bir yazıyla şikâyetlerin hiçbir temeli olmadığı yönünde bir cevap vermiştir. Yerel makamların Malakanlar ve Kars Konsolosluğu'na her türlü yardım ve kolaylık gösterdiklerini yazıyordu. Aziz bey Malakanlar'ın askerlik çağrısının Hükümet kararıyla 15 Kasım 1922'ye ertelendiği belirtiyordu⁷⁷³.

Kars Konsolosluğunun yanı sıra buradaki Malakanların durumunu incelemek için Ankara Hükümeti'nin Doğu Cephesi Karargâhına atanan Başkonsolos Boris Mihaylov (Doğu Vilayetleri Sovyet Başkonsolosu), 21 Haziran 1921 tarihinde Sarıkamış'a gelmiştir. Sarıkamış'ta Askeri Orkestra eşliğinde yerel makamlar tarafından karşılanan B. Mihaylov, Doğu Cephesi Komutanı K. Karabekir Paşa'yı ziyaret ederek, Kars bölgesindeki Rus köylülerinin durumu hakkında bir görüşme yapmıştır⁷⁷⁴. Doğu Karargahında ve özellikle Kars vilayetinde yaşayan Malakanlar'ın durumunu incelemek için oraya atanan B. Mihaylov oradaki bazı köyleri ziyaret etmiş ancak daha sonra onun seferlerine Kars Valiliği tarafından izin verilmemişti. Bu sebeple B. Mihaylov K. Karabekir Paşa'ya ve S. Orconikidze'ye yazdığı mektupta bu kararın iptal edilmesini istemiştir⁷⁷⁵.

Doğu Vilayetleri Sovyet Başkonsolosu B. Mihaylov, 1921 yılının Haziran ayında, Özel Kafkas Ordusu temsilcisi Dubrovski'nin yerine geçerek görevine başlamıştır. Dubrovski dikkatsizce istihbarat çalışması yürüttüğü ve neredeyse açıkça Malakanlar arasında Türk karşıtı propaganda yaptığı için Türk yetkililerin itirazı ile karşılaşmıştı. B. Mihaylov Sovyet Rusya temsilcilerine ve Kars'ın Rus nüfusuna yönelik güvensiz tutumu yumuşatmak için çok çaba sarf etmek zorunda kalmıştır⁷⁷⁶.

⁷⁷¹ Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), 1921: s. 111-112

⁷⁷² Документы внешней политики СССР, Том Пятый, 1961: 571-572

⁷⁷³ Документы внешней политики СССР, Том Пятый, 1961: 572

⁷⁷⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 47, Тов. 23.06.1921: 1

⁷⁷⁵ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 45, 20.07.1921: 51

⁷⁷⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 45, 08.09.1921: 82

3.3.8. Erzurum Konsolosluğu

RSFSC Erzurum Konsolosluğu Mart 1922'de kurulmuştu. Kasım 1930'da kapatılmıştır (SSCB Türkiye Yetkili Temsilciliği'nin Türk Hariciye Vekaleti'ne 17 Kasım 1930 tarihli notası ile). Erzurum'da görev yapan Konsoloslar; Pavlovski İgnati Françeviç (Mart 1922-Kasım 1924), Detistov Aleksandr Mitrofanoviç (Kasım 1924-Kasım 1925), Kalujski Moisey Grigorieviç (Kasım 1925-Kasım 1926), Romanovski Mihail Kazimiroviç (Nisan 1927-Mayıs 1928), Marçinski İosif Vladislavoviç (Mayıs 1928-Kasım 1930)⁷⁷⁷.

Doğu Vilayetleri'nin siyasi ve sosyal hayatının birleştiği ve iç içe geçtiği merkez Erzurum'du. Trabzon ile İran arasındaki büyük ticaret yolu üzerinde bulunan bu şehir, Doğu Vilayetleri'nin ticaret merkezidir. Erzurum buradaki Sovyet Konsolosu için siyasi çalışma yürütebileceği önemli bir noktaydı⁷⁷⁸.

Ankara'daki Yetkili Temsilcilik Doğu Anadolu'nun kendine özgü koşullarını dikkate alarak buraya atanan konsolosların daha uzun süre görevde kalmasının uygun olduğunu Dışişleri Komiserliği'ne teklif etmişti. Artvin, Erzurum ve Kars konsoloslukları özellikle kadronun tecrübesizliği ve eksikliği nedeniyle verimliliğini önemli ölçüde kaybediyordu. Bazı durumlarda bu konsolosluklar sadece birkaç kişilik kadro ve hatta bazen de yalnızca konsolos ile faaliyet gösteriyordu.

Ankara'daki geçici Maslahatgüzar M. Rozenberg Erzurum Konsolosluğu'nda tercüman ve kâtip olmadığı için etkili faaliyet göstermediği ve konsolos İ. Pavlovski'nin tek başına çalıştığını belirtmektedir⁷⁷⁹.

İ. Pavlovski, konsolos olduğu müddette Erzurum'da yerel nüfus üzerindeki etkisini dikkate alarak Süleyman Necati Bey'in (Güneri) Albayrak Gazetesi grubu ile iyi ilişkiler kurmuştur. B. Mihaylov S. Orconikidze'ye yazdığı mektubunda İ. Pavlovski'nin dürüst bir komünist olsa da burada izlediği çizginin yanlış olduğunu ve Erzurum gibi önemli yerde çalışmaya uygun olmadığını yazıyordu. İ. Pavlovski'nin Doğubayazıt'a, Yuri Malçev'in ise Erzurum'a atanmasının doğru olacağını altını çiziyordu⁷⁸⁰.

1930 yılının Kasım ayında Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği, Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği notasında Doğu Vilayetleri'nde uzun süreden beri devam eden hususi rejim dolayısı ile Erzurum Konsolosluğu'nu kaldırdıklarını bildirmiştir⁷⁸¹.

Buna sebep olarak uzun müddetten beri devam eden hususi rejim sebebi ile Erzurum Sovyet Konsolosluğu'nun vazifesini normal şekilde yerine getirememesi gösterilmiştir.

⁷⁷⁷ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 133-134

⁷⁷⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 45, 26.06.1922: 99-102

⁷⁷⁹ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53125, 1923: 17

⁷⁸⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 45, 26.06.1922: 99-102

⁷⁸¹ TDA, 571 / 35521-139755-4, (1930-11-22)

Erzurum'da bulunan Sovyet tebaasının menfaatlerinin korunması Kars Konsolosluğu'na devredildiği Ankara Yetkili Temsilciliği tarafından bildirilmiştir. Ancak Aralık 1930 tarihinde Dâhiliye Vekili'nin Başvekâlete gönderdiği yazıda Doğu Vilayetleri'nde böyle bir hususi rejimin uygulanmadığı ifade edilmiştir⁷⁸².

Kasım 1930 tarihinde Tefvîk Rüştü Bey tarafından Hariciye Vekâleti'ne gönderilen yazıda Sovyet tarafının hususi rejim iddiasıyla Erzurum Konsolosluğu'nu kapatmaları kararına karşılık kendilerinin de Batum ve Tiflis Başkonsoloslukları'nın kapatılması kararı aldığı ve bu başkonsolosluklara ait evrakların Bakü Konsolosluğu'na devredileceği bildirilmiştir. Ayrıca bu iki konsolosluğa bedel olarak Kars Konsolosluğu'nun da tanınma belgesinin geri alınacağı ifade ediliyordu. Sovyetlerin Doğu Vilayetleri'ndeki sorumluluklarının ve görevlerinin Samsun veya Trabzon Konsoloslukları'na havale edilebileceği belirtilmişti⁷⁸³. Bu anlaşmazlık son neticede Erzurum Konsolosluğu'na karşılık sadece Tiflis Başkonsolosluğu'nun kapatılmasıyla neticelenmiştir. Türkiye'nin Batum Başkonsolosluğu ve Sovyetlerin Kars Konsolosluğu söz konusu dönemde kapatılmamıştır.

3.3.9. Samsun Konsolosluğu

RSFSC Samsun Konsolosluğu Mart 1922'de kurulmuştu. Mayıs 1924'te kapatılmıştır (her iki tarafın 7 Şubat 1924 tarihli karşılıklı nota teatisi ile yaptığı sözleşme ile). Samsun'da görev yapan Konsoloslar; Dubenski Sergey Mihayloviç (Mart 1922-Aralık 1922), Raviç Nikolay Aleksandroviç (Aralık 1922-Mayıs 1924)⁷⁸⁴.

Samsun, Anadolu'nun Karadeniz kıyısında avantajlı coğrafi konumu açısından önemli bir şehirdir. Samsun'dan Diyarbakır, Harput, Sivas, Ankara ve Bafra'ya transit yollar geçiyordu. Samsun'u ele geçirerek Anadolu'nun derinliklerine askeri harekât yapmak mümkün olabileceği için stratejik açıdan daha da önemi artıyordu⁷⁸⁵. İstanbul ve İzmir'in işgal altında olduğu zamanda Anadolu'ya açılan en önemli pencere Samsun'du⁷⁸⁶.

Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra Samsun ahalisinden bazı kimseler Sovyet vatandaşlığına geçmişlerdi. Bunlar, Samsun'daki Sovyet Konsolosu Nikolay Raviç'in bildirdiğine göre uzun süredir Samsun'da yaşayan, ancak Sovyet hükümeti kurulduktan sonra Sovyet vatandaşlığına geçen Yunanlılar, Levantenler ve Ruslardı. N. Raviç, Ankara

⁷⁸² BCA, 30-10-0-0 / 248-675-28, (03.12.1930)

⁷⁸³ TDA, 571 / 35521-139755-4, (1930-11-22)

⁷⁸⁴ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг., 1985: 131

⁷⁸⁵ Равич, 1960: 330

⁷⁸⁶ Равич, 1960: 334

Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti ile iyi ilişkileri olmasından ötürü bu kimselerin Sovyet vatandaşlığını seçmiş olduklarını belirtmektedir⁷⁸⁷.

N. Raviç, Samsun'a Konsolos olarak atandıktan sonra, G. Çiçerin o yola çıkmadan önce N. Raviç'i kabul etmiş ve kendisine bazı talimatlar vermişti. Bu görüşme sırasında G. Çiçerin N. Raviç'e Yunan donanmasının Samsun limanına girerek şehri ve aynı zamanda Sovyet konsoloslughunu bombaladığını bilgisini vermişti. G. Çiçerin Kars, Erzurum, Sarıkamış, Bitlis ve Van'da Rus ordusunun Dünya Savaşı'ndan sonra bıraktığı çok sayıda top, top mermisi ve diğer askeri muhımâtın olduğu ve N. Raviç'in bütün bunları Batum ve Samsun üzerinden Ankara'ya taşınması için önlemler alması gerektiği talimatını da vermiştir⁷⁸⁸.

Samsun'da Kafkasya'dan gelen siyasi muhacirler ("karşı-devrimciler") vardı, ancak onların sayısı Sovyetleri çok rahatsız edecek kadar fazla değildi. Ancak İstanbul'da durum farklıydı ve burada özellikle Müsavat üyelerinin ciddi şekilde teşkilatlanması Sovyetlerin gözetimi altındaydı⁷⁸⁹.

Samsun Konsolosluğu 7 Şubat 1924 tarihli karşılıklı nota teatisi ile yapılan Geçici Konsolosluk Antlaşması'na göre kapatılsa da, Konsolosluğun faaliyeti hakkında şikâyetler 1923 yılından başlamıştı. Samsun'daki Sovyet Konsolosu N. Raviç, Türk Ordusu'nun subay ve askerleri arasında propaganda yapmakla suçlanmıştı. 7 Mayıs 1923 tarihli Hükümet oturumunda bu sorun tartışılmış ve N. Raviç'in Samsun Konsolosu görevinden alınması talep edilmişti⁷⁹⁰.

3.3.10. Rize Konsolosluğu

RSFSC Rize Konsolosluğu Ekim 1921'de kuruldu. Nisan 1922'de kapatılmıştır. Rize'de görev yapan Konsolos; Lazieli Mihail İvanoviç (Ekim 1921-Nisan 1922)⁷⁹¹.

3.4. Türkiye'deki Sovyet Konsoloslukları'nın Çalışma Yöntemleri

SSCB Konsolosları, özel bilgilendirme yoluyla bölgesinin sosyal ve ekonomik yaşamından haberdar olmakla yükümlüydü. Ancak ticari konular daha çok Ticari Temsilciler'in ilgi alanında bulunduğu için SSCB Konsolosları ticari meselelerde onlarla birlikte sorumluluk paylaşırlardı⁷⁹².

⁷⁸⁷ Равич, 1960: 333-334

⁷⁸⁸ Равич, 1971: 96

⁷⁸⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 25

⁷⁹⁰ Zalyaev, 2002: 93

⁷⁹¹ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг., 1985: 131

⁷⁹² Инструкция Консулам РСФСР, 1921: 7

Türkiye'deki konsoloslar'ın Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği rapor, tutanak ve yazılarında görevli olduğu yer hakkında bilgilendirme ve yürürlükte olan önemli meseleler yerliyordu. Özellikle konsolos raporlarında ekonomik durum, ticari temsilciliklerin faaliyeti ve konsolosların bu konudaki değerlendirmelerine rastlanıyordu. Bu sebeple Dışişleri Komiserliği Dış Ticaret Komiserliği ile daima temas halindeydi. Ancak Dışişleri Komiserliği gönderilen bu raporların çokluğu sebebiyle bu meselelerin Yetkili Temsilci'nin Ticari Temsilci ile iş birliği neticesinde yerinde çözüme kavuşturması gerektiğini savunuyordu. Diğer taraftan bu raporlar Dışişleri Komiserliği'ne çok geç ulaştığı için gündemdeki meselenin hala gündemde olup olmadığını belirlemek zor oluyordu. Bu sebeple Yetkili Temsilci konsoloslar tarafından kaldırılan meselelerin hangisinin çözüme kavuştuğu ve hangisinin merkezin kararını gerektirdiğini Dışişleri Komiserliği'ne rapor etmeliydi⁷⁹³. Yetkili Temsilcilik Konsolosluklar'ın işini kolaylaştırmak için önemli konular hakkında tez ve öneriler hazırlıyordu. Dışişleri Komiserliği'nin Konsoloslara gönderdiği direktifler çoğu zaman Yetkili Temsilciliğ'in hazırladığı tez ve önerilere dayanıyordu. Konsoloslar'ın bölgesinin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatını içeren analizleri daha çok istatistiki bilgiler içeriyordu. Dışişleri Komiserliği ise hem de perspektif ve beklentilerin ne olduğu ile ilgileniyordu⁷⁹⁴.

Konsolos Yetkili Temsilci'nin onayını alarak, yılda bir kez veya daha sıklıkla, Konsolos, daha önce sunulan gezi programına dayanarak, bölgesindeki en önemli yerleri ziyaret etmek zorundadır. Yapılan gözlemler rapor halinde bir kopyası Dışişleri Komiserliği'ne ve bir kopyası da Yetkili Temsilciliğe gönderilmek üzere hazırlanırdı⁷⁹⁵.

Toplanan bilgiler hiç bir doğrulama yapılmadan Komiserliğe gönderiliyordu. Konsolosların çoğunun, kulaktan dolma bilgileri, özellikle Türkiye hükumetine yönelik söylentileri aktardığı izlenimi yaratıyordu. Ticari ve bürokratik çevrelerle temasların genişletilmesine hiç dikkat edilmiyordu. Bu sebeple konsolosların yerel hükumetle ilişkileri çok karmaşıktı⁷⁹⁶. Y. Suriç Dışişleri'ne gönderdiği raporda Sovyet Konsolosları'nın çalışmalarında genel bir Türkofobik yaklaşımın hakim olduğunun altını çiziyordu. Konsoloslar'ın Türkler'e karşı bir tür yabancılaşma ve onlarla yakınlaşmada yetersizlik olduğunu belirtmekteydi⁷⁹⁷.

Konsolosluk heyeti genellikle bu şekildeydi; Örneğin Ocak 1922'de RSFSC'nin Kars Konsolosluğu 1) Konsolos 2) Kâtip (секретарь) 3) Tercüman 4) Yazıcı

⁷⁹³ АВП РФ, Фонд 05, опись 11, номер папки 78, номер дела 94, 07.12.1931: 25-26

⁷⁹⁴ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 12.07.1923: 74

⁷⁹⁵ Инструкция Консулам РСФСР, 1921: 7

⁷⁹⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 24 августа 1923: 24

⁷⁹⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 24 августа 1923: 24

(делопроизводитель) 5) Şifreci 6) iki Daktilograf 7) Diplomatik Kurye 8) dört Kızıl Ordu askeri 9) Şoför ve asistanı (помощник) 10) Aşçı 11) Hizmetçi 12) Özel görevleri olan iki kişi. Ocak 1922’de RSFSC’nin Kars Konsolosluğu toplam 18 çalışandan ibaretti⁷⁹⁸. Konsolos, Dışişleri Komiserliği tarafından gönderilen direktiflerin tam şekilde uygulanmasından sorumluydu⁷⁹⁹. Konsoloslar, konsolosluğun faaliyetini ve görevde olduğu bölgenin en önemli olaylarını (siyasi, ekonomik ve sosyal) kronolojik sırayla gösteren aylık raporlar tutmakla yükümlüydü. Konsolos’un bu raporları Ankara’daki Yetkili Temsilciliğe ve Dışişleri Komiserliği’ne göndermesi gerekiyordu⁸⁰⁰. Katip , Konsolos’un sağ kolu ve en güvendiği kişidir. Evrakları, notaları korumak ve tüm yazışmaları yönetmekle yükümlüydü. Şifre ve önemli olaylar hakkında bilgi sahibidir. Yazıcı⁸⁰¹ Türkçe ve Rusca bütün yazışmaların yürütülmesinden sorumludur. Daktilograf, genellikle Komünist Parti’si üyesi olan güvenilir kişilerden oluşuyordu. İdari İşler müdürü⁸⁰², konsolosluğun mali ve ekonomi işlerini yürütmekle görevliydi⁸⁰³.

Konsolos tayin olduğu bölgenin ekonomoik açıdan genel haritasını hazırlamak için resmi istatistikleri kullanıyordu. Bazı bölgelerde bu resmi istatistikler olmadığı için örneğin Mersin’de ekonominin başlıca sektörlerinden haberdar olan deneyimli kişiler yardımıyla detaylı raporlar almaya teşebbüs ediliyordu. Konsolosluk, bilgilerin güvenilirliği için aynı anda ekonominin her dalı için birkaç muhbir bulunduruyordu⁸⁰⁴. Gönderilen raporlar esasında Yetkili Temsilcilik’te ekonomik ve siyasi durum hakkında genel inceleme yapılıyordu⁸⁰⁵. Ankara’da Yetkili Temsilcilik nezdinde Konsolosluk Şubesi faaliyet gösteriyordu. Bu şube Müdür, Katip ve dragomandan oluşuyordu. Masrafların çok olması sebebiyle Konsolosluk Şubesi sadece Müdür’le (iş yükümlülüğünün tek bir kişide birleştirilmesi ile) de faaliyet göstere biliyordu. Konsolosluklar’a gönderilen öneri ve teklifler bu şubede işleniyordu⁸⁰⁶.

Konsoloslar belirli sorunların çözülmesinde Yetkili Temsilciliğin uygun talimatını almadığı durumlarda Dışişleri Komiserliği’nin Tiflis’te bulunan yetkilisinden talimat alıyordu. Ancak Dışişleri Komiserliği Konsolosluklar’ın genel yönetiminin Yetkili Temsilcilik tarafından yürütülmesi gerektiğini öneriyordu⁸⁰⁷. Yetkili Temsilciliğin İstanbul ve İzmir gibi başkonsoloslukların işini yönetmek ve düzenlemek için bütün olanaklar mevcut

⁷⁹⁸ ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 174, 14.01.1922: 36

⁷⁹⁹ ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 174, 14.01.1922: 36 (об)

⁸⁰⁰ АВП РФ, Фонд 05, опись 11, номер папки 78, номер дела 94, 05.12.1931: 33 (об)

⁸⁰¹ делопроизводитель

⁸⁰² Завхоз

⁸⁰³ ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 692, 10.08.1921: 75 (об)

⁸⁰⁴ РГАСПИ, Фонд 544, Опись 3, Дело 118, 22 Октября 1922: 20

⁸⁰⁵ АВП РФ, Фонд 05, опись 12, номер папки 86, номер дела 73, 01.01.1932: 34

⁸⁰⁶ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 238, номер дела 53175, 02.11.1924: 7

⁸⁰⁷ АВП РФ, Фонд 05, опись 11, номер папки 78, номер дела 94, 05.12.1931: 33-33(об)

olduğu halde, doğu vilayetlerinde yerleşen konsolosluklar ile ilgili kesintiler yaşıyordu. Bu sorun en çok iletişimden kaynaklanıyordu. Konsoloslar'ın gönderdiği bilgiler ve raporlar düzenli ve zamanında Yetkili Temsilciliğe ulaşmıyordu. Sonuç olarak da Temsilciliğin öneri ve tekliflerinin konsolosluka gönderilmesi gecikmiş oluyordu⁸⁰⁸.

Ankara ile Moskova arasındaki kurye hizmeti de hız ve teknik kolaylık açısından beklentileri karşılamıyordu. Kuryeler Moskova'dan Ankara'ya 35-40 günde geliyordu. Mesafe'nin uzaklığı masrafların çoğalmasına ve kuryelerin gecikmesine neden oluyordu. Daha hızlı ve daha ucuz iletişim kurma amacıyla telgraf iletişiminin iyileştirilmesi ve "Wheatstone" telgraflarının gerekli yerlerde kurulması ön görülüyordu. Bundan başka Ankara'daki Yetkili Temsilcilik'de bir radyo istasyonu da kurulmalıydı⁸⁰⁹.

Y. Suriç Çiçerin'e gönderdiği yazılarının birinde kuryenin iki haftada sadece bir defa yolculuk yapan vapura zamanında yetişmesi için Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği raporlarını kısaltmak zorunda kaldığı ve sadece en önemli noktaların üzerinde durduğunu vurguluyordu⁸¹⁰.

Zaman kaybını önlemek için Moskova'dan yola çıkan kuryelerin Batum'a kadar gelmesi ve Ankara'daki Yetkili Temsilciliğin kadrosunda olan kuryelerin ayın belirli zamanlarında postayı teslim almak için Batum'a gitmesi uygun görülüyordu. Türkiye sınırları içinde Samsun ile Ankara arasında bağlantının otomobille kurulması için de önlemler alınıyordu⁸¹¹. İletişimin sağlamlaştırılmasında Türkiye'nin Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'yle yaptığı posta-telgraf sözleşmesi çok önemli yere sahiptir. Bu sözleşme, 29 Haziran 1923 tarihinde Güney Kafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin⁸¹² Merkezi Yönetim Komitesi tarafından onaylanmıştı. Bu sözleşme, iletişim konusunun çözülmesini kolaylaştırdı ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki telgraf iletişimi iyileştirdi⁸¹³.

Ancak Konsolosluklar'la Yetkili Temsilcilik arasındaki iletişim zorlukları uzun zaman devam etmişti. Nitekim Ocak 1932 yılında Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği raporunda Y. Suriç Doğu Vilayetleri'nde olan Konsolosluklar'a gerekli direktiflerin hızlı şekilde ve zamanında verilmesi için telgraf kullandıkları, ancak bu iletişim vasıtasının pahalı olması sebebiyle gereken neticeleri vermediğini ileri sürüyordu⁸¹⁴.

⁸⁰⁸ АВП РФ, Фонд 05, опись 12, номер папки 86, номер дела 73, 01.01.1932: 34

⁸⁰⁹ РГАСПИ, Фонд 5, Опись 1, Ед.хр. 2158, 04.01.1922: 19

⁸¹⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 25

⁸¹¹ РГАСПИ, Фонд 5, Опись 1, Ед.хр. 2158, 04.01.1922: 20, 21

⁸¹² Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика - ЗСФСР

⁸¹³ Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 97

⁸¹⁴ АВП РФ, Фонд 05, опись 12, номер папки 86, номер дела 73, s. 34

1938 tarihinde Dışışleri Komiserliği'nin, diplomatik kuryelerin mühürlü ve gümrükte açılmayacak valizlerinin 16 kiloyu geçmemesi hakkında yazısı alınmış ve ortak bir karar kabul edilmişti. Buna rağmen Moskova Büyükleçiliği bu kurala uyulmadığına dikkat çekmiş ve alınan kararın karşılıklı olarak uygulanması gerektiği ve 16 kiloyu geçen kurye mektuplarının vizelendirilmeyeceğini belirtmiştir⁸¹⁵.

3.5. Konsolosluk İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar

Konsolosluk Antlaşması görüşmeleri bir kaç defa başlasa da bir sonuca varılamamıştır. Bunun başlıca sebebi iki taraf ticaret gemilerinin diğer tarafın limanlarında mahalli zabıta memurları tarafından aranması meselesi olmuştur. Nitekim Sovyetler böyle bir uygulamayı istemedikleri halde Türkiye buna taraftar olmuştur. Diğer taraftan konsolosluğun dokunulmazlık hukukunun bütün binaya mı yoksa sadece diplomatlara mı şamil olunacağı veya konsolosların kendisi ile getirdiği eşya gümrük vergisine tabi tutula biler mi? gibi meseleler öne çıkan önemli sorunlardı. Zekai Apaydın'a göre ikinci ve üçüncü meselelerde karşılıklı şekilde anlaşmak mümkündü, ancak birinci meselenin olumlu şekilde halli çok önemliydi⁸¹⁶.

Konsolosluk Antlaşması'nın imzalanmaması en çok Türkiye tarafının zararınaydı. Nitekim Sovyet ticaret gemileri muntazam şekilde Türk limanlarına seferler ederken, Türk ticaret gemileri Batum limanında çeşitli sorunlarla karşılaşılıyordu. Batum'dan Türk tüccarların transiti gerçekleştirilemiyor ve buraya demirleyen motor ve taka tonnajlarının açık deniz seferlerine müsait olmadığı ve aynı zamanda kaçak mal getirmeleri esas getirilerek en ağır muamelelere tabi tutuluyordu. Sovyet limanlarında acentelik ve konsoloslukların bulunmaması sebebiyle tüccarların şikayetlerine anında bakılması imkanı bulunmamaktaydı⁸¹⁷.

Başka önemli mesele iki ülke arasında suçluların iadesi meselesi olmuştur. Bir Konsolosluk anlaşması olmadığı için bu konuda da sorunlar yaşanmaktaydı. Nitekim Türkiye tarafı bu durumun da onların aleyhinde cereyan ettiği fikrindeydi. İadesini istedikleri suçlunun bulunmadığı, ikamet yerinin yalnız olduğu, Sovyet vatandaşlığına geçtiği veya isimde bir yalnızlık olduğu şeklinde cevaplar alınıyordu. Zira 1936-38 yıllarında Türkiye'nin istediği 12 suçlunun yalnız biri Sovyet Hükümeti tarafından kendisine iade edilmişti.

⁸¹⁵ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 18

⁸¹⁶ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 1-2

⁸¹⁷ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 4-5

Moskova Büyükelçiliği bu belirsizlik durumunun Sovyet tarafının çıkarına olduğu ve bunun karşısını almak için yeni bir kanun tasarısı hazırlanması gerektiği fikrindeydi⁸¹⁸.

Sovyet tarafına bu konuda bir antlaşma imzalamak hakkında teklifler sunulsa da Dışişleri Komiserliği suçluların iadesinin fiili uygulandığını esas getirerek bir antlaşmaya gerek olmadığı cevabını veriyordu. Ancak uygulamada karşılıklı eşitlik presibi gözetilmediği için Büyükelçilik durumdan memnun değildi⁸¹⁹.

Nitekim Büyükelçilik bu konuda bir kanun tasarısı kabul edilmezse o zaman en iyi çıkış yolunun suçluların iadesine son vermek gerektiği fikrindeydi. Bunun için her iki tarafın kanunlarına istinaden suçluların iadesi uygulamasını kaldıran bir kanun tasarısının kabul etmenin tercih olunduğu ileri sürülmüştür⁸²⁰.

Konsolosluk Antlaşması olmadığı için iki taraf tebaasının diğer tarafın topraklarında bıraktığı mirasın kayıt altına alınması, bölünmesi ve mirasçılara iadesi hakkında açık bir kural mevcut değildi. Sovyet Hükümeti bu konuda da ayrı bir antlaşma yapmak için istekli değildi. Türkiye tarafının ortak bir kural tatbik etmek hakkındaki teklifine Sovyetler yabancıların mirası hakkında yalnız mahalli kanun uygulayabileceklerini bildirmişdiler⁸²¹.

Büyükelçilik bu konuda ortak bir noktanın bulunması için her iki tarafın mahalli kanunların uygulanması için karşılıklı nota teatisi yapılmasını uygun bulsa da Adliye Vekaleti bunu kabul etmemiş ve nota teatisinin bunu değiştirmeyeceğini belirtmiştir⁸²².

Bu konu Hariciye Vekaleti tarafından Adliye Vekaleti'ne bildirilmiş ve cevabında Adliye Vekaleti bu teklifi kabul etmeyerek, Türkiye kanunlarına göre yabancı uyrukluların mirası hakkında bir anlaşma ve onu doğrulayan bir kanun olmadıkça onların kendi milli kanunlarının uygulanmaya devam edileceğini ifade edilmiştir⁸²³.

Büyükelçiliğe gönderilen yönergede mahalli kanunların değil karşılıklı olarak milli kanunların uygulanması yönünde ısrar edilmesi talebi bu sefer Moskova tarafından kabul edilmemiştir⁸²⁴. Neticede Sovyet vatandaşlarının miras meselesi ile ilgili ortak bir yol bulunamadığı için Türkiye'de Sovyet kanunları uygulanmıştır. Sovyet topraklarında vefat eden Türk vatandaşlarının mirası için yine mahalli kanun şeklinde Sovyet kanunları uygulanmada devam etmiştir. Nitekim her iki tarafta mirasın bölüştürülmesi hakkında Sovyet kanunları tatbik edilmiştir⁸²⁵.

⁸¹⁸ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 5, 6

⁸¹⁹ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24)

⁸²⁰ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24)

⁸²¹ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 7

⁸²² TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24)

⁸²³ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 7

⁸²⁴ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24)

⁸²⁵ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 8

Ancak Sovyet kanunları onların topraklarında vefat eden yabancıların mirasının büyük bir kısmını devlete vergi olarak müsadere ettiği için bu sorunlara yol açmıştır⁸²⁶.

Türkiye Lozan Konferansı'nda Konsolosların miras meselesinde nüfuzunu tanıyan kapitülasyonları kaldırınca, karşılıklı olarak milli kanunların uygulanması yolu münasip görüldü. Ancak Sovyet tarafı milli kanunların değil mahalli kanunların uygulanmasını istediği için ortak bir nokta bulmak zor hale gelmişti⁸²⁷.

İki taraf arasında ikamet hakkı Ticaret Antlaşması ile tanınsa da bu kural da tek taraflı olarak uygulanıyordu. Zekai Apaydın Sovyetlere Türkiye topraklarında ikamet hakkı bahşedilmiş olmasına rağmen Türklerin bu hakkı Sovyet arazisinde kullanamadıklarını düşünüyordu. Çünkü bu haklara Sovyetler Birliği'nde ne yabancılar ne de Sovyet vatandaşları sahipti. Nitekim Sovyetler Birliği'nde ikamet eden Türk vatandaşları 1936 yılından başlayarak şiddetli ortadan kaldırılma ve sürgün siyasetine maruz kalmıştı⁸²⁸.

Bu kişilerin çoğu Sovyet topraklarında kalan eski savaş esirleri ve sınırdan pasaportsuz geçerek ziraat ve çeşitli alanlarda çalışmaya başlayan Türk tebaası olmuştur. 1932 yılından başlayarak ya çalıştıkları kolhoz, fabrika ve kooperatiflerdeki işlerini bırakmak yada Sovyet vatandaşlığına geçmek hakkında bir baskı siyaseti uygulanmış ve bu şekilde çoğundan Sovyet vatandaşlığına geçtikleri hakkında onay alınarak Sovyet vatandaşlığı kayıtlı altına alınmışlardır. 1932 yılından başlayarak bu mesele hakkında Sovyet Dışişleri Komiserliği ile Moskova Büyükelçiliği arasında uzun uzadı yazışmalar gerçekleşmiştir. Sovyet Dışişleri Komiserliği sadece Sovyet Konsoloslukları'nın vizesini taşıyan pasaportla Sovyet topraklarına gelenlerin Türk vatandaşları sayılacağı, diğer kişilerin durumunun belirsiz olduğu ifade edilmiş ve durumlarını düzeltmek için altı ay süre verilmiştir. Son neticede vizesiz gelenlerin ekseriyeti zorla Sovyet vatandaşlığına geçirilmiştir⁸²⁹.

Bu kişilerin çoğu geniş Sovyet topraklarında çeşitli yerlerde meskun olduğu için Türk Konsoloslukları onların durumu ile yalnız yazışma yoluyla kısmen haberdar olabiliyordu. Moskova Büyükelçiliği bu duruma itiraz ettikte, Dışişleri Komiserliği'nden falan kişi Sovyet vatandaşlığına geçmiştir şeklinde cevap alınıyordu. Moskova Büyükelçiliği Türkiye vatandaşlığından çıkmak için izin alınmadığı için bu muameleyi tanımadıkları yönünde itiraz ederek bir önleyici tedbir görmeye çalışmıştır⁸³⁰.

Moskova Büyükelçiliği bu durumun çözümü için Dışişleri Komiserliğine çözüm yolları da sunmaya çalışmıştır. Nitekim Büyükelçilik bir Türk vatandaşının memleketine dönmesi

⁸²⁶ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 8

⁸²⁷ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 9

⁸²⁸ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 12

⁸²⁹ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 12

⁸³⁰ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 12

için vize istediğinde Dışişleri Komiserliği onun Sovyet vatandaşı olduğu cevabını veriyordu. Ancak o kişinin kendisine sordukda ben Türküm diyor ve kimlik belgesini gösteriyor. Rusça okuyup yazma bilmediği için ondan kendi isteği haricinde Sovyet vatandaşlığına geçmesi hakkında belge alındığı belli oluyordu. Moskova Büyükelçiliği Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği yazıda bu kabilden olan kişilerin Sovyet memurları ile Türk Konsolosluğu huzurunda fikirlerinin öğrenilmesi ve hangi uyruğu seçmek isterlerse ona geçmelerini teklif etmişti. Ancak Dışişleri Komiseri Yardımcısı Stomanyakov bu halde diğer ülke tebaasının da bu düzeltmeni isteyeceği ve aynı zamanda Sovyet vatandaşlarının da bunu fırsat bilerek ülkeden kaçmak isteyeceklerini ileri sürmüştür. Zekai Apaydın bu cevabın Sovyet topraklarında yaşayan yerli ve yabancı bütün vatandaşların içinde bulunduğu yürekler acısı durumu gösterdiği fikrindeydi⁸³¹.

1936 yılından sonra başlayan ortadan kaldırma ve sürgün siyaseti neticesinde çok sayıda Türk tebaası da bu siyasetin kurbanı olmuştu. Moskova Büyükelçiliği tutuklu olanların sadece 150 kadarının listesini oluşturabilmişti. Büyükelçiliğe verilen bilgi sadece bu kadardı. Büyükelçilik bu kişilerin serbest bırakılmaları veya Türkiye'ye gönderilmesi hakkında Dışişleri Komiserliği nezdinde teşebbüste bulunulmuştu. Batum Konsolosluğu'nun topladığı bilgide 500 kadar Türk tebaasının tutuklu olduğu yazıyordu. Ancak hazırladıkları listede yalnız 100 kadar kişinin ismi mevcuttu. Bu kişilerin kendileri Büyükelçiliğe veya Başkonsolosluğa başvuru yapmadıkları sürece onların adlarının öğrenilmesi mümkün değildi⁸³².

Diğer taraftan İngilizlerin, Almanların ve Amerikanların elde ettiği teminata esasen onların vatandaşlarının Moskova'da tutuklanması durumunda üç gün içinde, taşrada tutuklanması durumunda bir hafta içinde söz konusu ülkelerin konsoloslu haberdar edilecek ve vatandaşlarını ziyaret etme fırsatı bulacaktı. Zekai Apaydın Sovyetlerle imzalanan Ticaret Antlaşması'nda Türklerin en çok gözetilen ulus kaydını elde tutarak aynı hakkı istese de bu hakk onlara verilmemiştir. Zekai Apaydın başkalarına tanınan bu hakkın onlara da tanınmasının zaruri olduğu fikrindeydi⁸³³.

Büyükelçilik söz konusu hakların onlara tanınmaması durumunda Sovyet tebaasına da Türkiye'de ikamet imkanlarının verilmemesi konusunda ısrar etmiştir. Çünkü Türk vatandaşlarına tanınmayan haklar onların Sovyet topraklarında ticaret ve ikamet imkanını engellemekteydi. Bu sebeple İstanbul'da bulunan Sovyet memurlarından başka tebaanın sistematik bir şekilde "undesirable" diye ülkelere iade edilmesinden başka yol kalmadığını ileri sürmüştür. Çünkü aynı muameleye buradaki vize alarak gelen Türk tebaası bile her gün daha şiddetli bir şekilde tabi tutulmaktadır. Nitekim bu kişiler tutuklandıktan sonra

⁸³¹ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 13

⁸³² TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 13-14

⁸³³ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 14, 15

pasaportları Büyükelçiliğe gönderiliyor ve kendilerinin undesirable diye geriye gönderilmesi için vize verilmesini talep ediyorlardı⁸³⁴.

Diğer taraftan büyük bir sorun haline gelen diplomatik vize alan ancak dokunulmazlığı olmayan, sayısı git gide artan kollaboratör adıyla Türkiye'ye gelen üçüncü ve dördüncü dereceli Sovyet Yetkili Temsilcilik ve Konsolosluk memurlarına da bir sınırlama getirilmesi zorunlu hale geliyordu. 1938 yılında Konsoloslukların yalnız İstanbul ve Batum'la sınırlanması kararı alındıktan sonra buradaki memur ve kollaboratör sayında da bir eşitlik getirilmesinin gerekli olduğu Dışişleri Komiserliğine bildirilmiştir. Ancak bu konuda Ankara'da da bir görüşme yapılmasına rağmen etkili bir sonuç alınamamıştır⁸³⁵.

İki ülke arasında Konsolosluk Bölgesi sınırları ile ilgili çok sayıda çözülmemiş mesele kalmaktaydı. Nitekim 1926 yılında Hariciye Vekâleti yazısında, Kırım ve Koba bölgeleriyle Ukrayna'nın Odessa Başkonsolosluğu Bölgesi, Gürcistan'ın Tiflis Başkonsolosluğu Bölgesi, Azerbaycan ve sınırları açıkça belirtilmek şartıyla Kuzey Kafkasya'nın Bakü Konsolosluğu Bölgesi, Acaristan ile sınırları açıkça belirtilmek şartıyla Gürcistan'ın diğer kısmının Batum Konsolosluğu Bölgesi, İrevan ve Nahçıvan Vilayetleri'nin İrevan Konsolosluğu Bölgesi, Gümrü ve çevresi ile birlikte Karakilse ve Borçalı bölgelerinin Gümrü Konsolosluğu Bölgesi sınırları içine dâhil edilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir⁸³⁶.

Moskova Büyükelçiliği'nin 14 Ocak 1933 tarihi yazısında Ankara'da Konsolosluk Anlaşması ile ilgili müzakerelerin sonuca bağlanamadığı için Konsolosluk Bölgesi meselesinde de bir netice elde edilmediği ifade edilmişti. Konsolosluk Bölgesi meselesi halledilmediği için atanan Konsolosların itimatnamesinde bu mesele düzenlenememişti⁸³⁷.

Dışişleri Komiserliği buna itiraz etmese de bunun daha sonra müzakere edilmesini teklif etmiştir. Ancak bu konuda gereken kararlar alınmamış ve netice itibarıyla çok sayıda sorunlar yaşanmıştır. Nitekim Odessa Başkonsolosu Münif Beyden alınan yazıda Odessa etrafında bulunan Türk tebaasının işlerinin Büyükelçilik vasıtasıyla düzenlendiği ifade edilmekteydi. 1929 yılında Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin bir notasında Kars Konsolosluğu Bölgesi'nin sadece Kars şehri ile sınırlı kaldığına itiraz edilmekteydi. Yine Moskova Büyükelçiliği'nden Ağustos 1932 tarihinde alınan yazıda Türk Konsolosluk Bölgeleri'nin sadece ait oldukları şehirlerle sınırlı kaldığı için Türk vatandaşlarının şikâyetlerine Moskova Büyükelçiliği Konsolosluk Şubesinde bakıldığı belirtilmekteydi⁸³⁸.

⁸³⁴ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 15

⁸³⁵ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 15-16

⁸³⁶ TDA, 571 / 35555-139845-112, (1939-01-01).

⁸³⁷ TDA, 571 / 35555-139845-112, (1939-01-01).

⁸³⁸ TDA, 571 / 35555-139845-112, (1939-01-01).

3.6. Türkiye’deki Sovyet Konsoloslukları’nın Kapatılması

1938 yılına gelindiğinde Kars mukavelesi ile taahhüt olunmasına rağmen hala iki ülke arasında bir konsolosluk anlaşması yoktu. İki taraf arasındaki en önemli ihtilaf limanlarda ticaret gemilerinin aranması meselesiydi. Sovyetler aranmaya karşı olduğu halde Türkiye tarafı liman ve karasularda gemilerin mutlaka aranmasından yanaydı. Bunlardan başka konsolosluğun dokunulmazlığı ve başka ikinci ve üçüncü dereceli ihtilaflar mevcuttu⁸³⁹.

Geçici Konsolosluk Anlaşması’ndan sonra bir konsolosluk anlaşması imzalanmadığı için bu konuda çok sayıda mesele halledilmemişti. Ancak bu durumdan en çok Sovyet tarafı faydalanmaktaydı. Örneğin, Moskova Büyükelçiliği’nin, Hariciye Vekâleti’ne gönderdiği raporundan anlaşıldığı üzere SSCB’nin konsolosluk ve ticari temsilciliklerinde kollabörator sıfatıyla vize alıp da dokunulmazlığı olmayan çalışanların (daktilograf ve işçi personeli) -ki muhtemelen bunlar casus veya askeri görevlilerdi- sayısı haddinden çok fazlaydı⁸⁴⁰.

Diğer taraftan Sovyetler’in ticaret gemileri Türk limanlarına gelebiliyoriken, Türk gemileri onların limanlarına yanaşamıyordu. Buna sebep bir zamanlar beyaz Ruslardan alınmış “Cumhuriyet vapuru” karşı Ticaret Antlaşması’nda yaptıkları ihtirazi kayıttan (ihtirazi kayıt koyduğu konuda/maddede bir takım haklarını saklı tutması ya da şarta bağlaması şeklinde kendini gösteren şart) ileri geliyordu. Türkiye’nin Batum limanından olan transit hakkı sadece kâğıt üzerine kalıyor ve pek ehemmiyet arz etmiyordu. Hâlbuki Kars anlaşmasına göre doğu vilayetlerinde her iki tarafın transit hakkı bulunuyordu. Sovyet limanlarında Türk acente ve konsolosluklarının bulunmaması nedeniyle Türk tüccarların oradaki şikâyetlerini dinlemeye imkân yoktu⁸⁴¹. Daha 1923 yılında Y. Suriç Sovyetler’in Moskova Antlaşması’nın Batum ile ilgili maddelerini ihlal ettiğine dair Türkiye Hükümeti’nden şikâyetler aldığını belirtmişti⁸⁴². Transit meselesi her iki ülke için önemli konulardan biriydi. Türkiye’nin Doğu bölgesinin dünyaya açılan kapısı olan Trabzon-İran Transit yolu ile Rusya’nın Güney Kafkasya-Batum yolu arasında büyük bir rekabet yaşanmaktaydı. Ruslar, Güney Kafkasya’daki demiryolu ağıyla İran mallarını Batum’a taşımak ve Trabzon-İran transit yolunun önemini azaltmak istiyorlardı⁸⁴³.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1938 yılında yapılan anlaşmaya göre Sovyetler Birliği’nde Batum Başkonsolosluğu ve Türkiye’de İstanbul Başkonsolosluğu’ndan başka diğer konsolosluklar tamamen kaldırılmıştır. Ayrıca, Batum Başkonsolosluğu ile İstanbul Başkonsolosluğu’nun konsolosluk bölgeleri yalnızca söz konusu şehirlerin hudutlarını

⁸³⁹ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 1-2

⁸⁴⁰ TDA, 571 / 35231-138614-1, (1938-12-24): 3

⁸⁴¹ TDA, 571 / 35231-138614-3, (1938-12-24): 1, 2

⁸⁴² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 7

⁸⁴³ Küçükuşurlu, 2010: 176

kapsayacağı karara alınmıştı⁸⁴⁴. Türkiye'nin 1938 yılı mart ayında Gümrü (Leninakan) ve Odessa, 1938 Nisan ayında Bakü, 1938 Ağustos ayında Erivan Konsoloslukları kapatılmıştır⁸⁴⁵. Türkiye'nin Tiflis Başkonsolosluğu Temmuz 1931 tarihinden faaliyetini durdurmuştu⁸⁴⁶. Sovyetler Birliği'nin ise Mart 1938'de İzmir Başkonsolosluğu ve Kars Konsoloslukları kapatılmıştır⁸⁴⁷. Bundan önce Sovyetlerin Kasım 1930'da Erzurum Konsolosluğu, Mart 1933'te Trabzon Başkonsolosluğu, Şubat 1933'te ise Artvin Konsolosluğu kapatılmıştı⁸⁴⁸.

1938 yılında SSCB'nin konsolosluklarının karşılıklı şekilde sınırlama politikası İran'da da uygulanmış, Ruslar Tebriz'deki konsolosluklarını kapatmıştır. Sovyetler Birliği'nin yalnız Tahran ve Bender Pehlevi (Anzeli) de, İran'ın ise Bakü ve Moskova'da konsolosluğu faaliyetini devam ettirmiştir⁸⁴⁹.

Bahs edilen dönemde Sovyetler Birliği on dört farklı ülkenin konsolosluklarını karşılıklı olarak kapatma kararı almıştı. Sovyetler konsoloslukların kapatılması zamanı ülkelerin hassasiyetleri konusunda ilgisiz davranmış, hatta bazı durumlarda bunun diplomatik ilişkilerin sona ermesiyle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı konusunda bariz bir kayıtsızlık göstermiştir. Ayrıca binlerce yabancı uyruklu vatandaş (Türkiye, Yunanistan, İran vb.) sınır dışı edilmiş ve geri gönderilmişti⁸⁵⁰. Bütün bunlar Sovyetler Birliği'nde yabancılara karşı başlayan kuşku eşliğinde cereyan etmiştir.

Sovyet rejimi, sınıf düşmanlarını, muhalifleri ve casusları (suçlananların çoğu yabancıydı) Sovyetler Birliği'nin ekonomik gelişimini engellemekle suçluyordu. “*Büyük Terör*” sırasında yabancılara karşı artan genel güvensizlik, konsoloslukların kapatılmasını hızlandırdı. Sovyetler Birliği yurtiçindeki yabancı konsolosluk sayısı ile yurtdışında olan konsolosluk sayısını eşit duruma getirmek istediğini ileri sürüyordu. Çünkü terör arttıkça, sürecin uluslararası görünürlüğünü kısıtlama zorunluluğu da artıyordu. Neticede, Sovyetler Birliği 1938'in başlarında Afganistan, İran, Çekoslovakya ve Türkiye'nin de kendi konsolosluklarının bir kısmını kapatması yönünde talepte bulunmuştu⁸⁵¹.

⁸⁴⁴ TDA, 571 / 35555-139845-11, (1939-04-17)

⁸⁴⁵ Aral, 1968: 1014-1015

⁸⁴⁶ Aral, 1968: 1016

⁸⁴⁷ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 129-130

⁸⁴⁸ Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг, 1985: 128-129, 133-134

⁸⁴⁹ TDA, 571 / 35054-138125-1, (1938-04-20): 1

⁸⁵⁰ Davies, 1945: 199

⁸⁵¹ Kocho-Williams, 2008: 92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET HARİCİYESİ VE TÜRKİYE'DEKİ SOVYET TİCARİ TEMSİLCİLİKLERİ

4.1. Sovyet Dış Ticareti'nin Kamulaştırılması

22 Nisan 1918 tarihinde Dış ticaretin kamulaştırılmasına ilişkin Halk Komiserleri Konseyi Kararnamesi kabul edildi. Kararname'ye göre bütün yurtdışı ticaret işletmeleri devlet adına yetkili kuruluşlar tarafından yürütülecekti. Özel kuruluşların her türlü ithalat ve ihracat ile meşgul olması yasaklanmıştır. Dış ticaretten sorumlu organ, Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği olmuştur⁸⁵². Bolşeviklerin iktidara gelmesinden altı aydan kısa bir süre sonra, imzalanan bu kararname ile uluslararası ekonomik ilişkiler tarihinde yeni bir dönem açıldı⁸⁵³. İlk Dış Ticaret Komiseri olan Leonid Krasin'e⁸⁵⁴ göre Sovyet Dış Ticareti'nin kamulaştırılması, Sovyet devletini kapitalist ülkelerin dağıtıcı etkisinden korumanın yegane yoluydu⁸⁵⁵.

Kamulaştırma'nın ilk aşamasında dış ticaretin Sovyet Devleti'nin yetkisi altındaki organlar tarafından yürütüleceği söylendiği halde, 1920 kararnameleri ile dış ticaretin Dış Ticaret Komiserliği⁸⁵⁶ veya onun yetkisi altında olan kurum, kuruluş ve kişiler tarafından yürütüleceği kabul edilmişti⁸⁵⁷. 11 Haziran 1920'de kurulan Dış Ticaret Komiserliği ilk başta tüm ticaret meselelerinde tekel konumundaydı. Ancak zamanla büyük devlet kuruluşları ve kooperatifler kuruldu ve yurt dışına ihracat hakkı elde ettiler⁸⁵⁸.

Dış Ticaret'in kamulaştırılması, ithalat ve ihracat hakkının Sovyet Devleti'ne ait olduğu ve Dış Ticaret Komiserliği aracılığıyla yönetildiği anlamına geliyordu. Komiserliğin dış ticaret üzerindeki kontrolü, genel ekonomik devlet planına uygun olarak oluşturulan dış ticaret devlet planı esasında hayata geçiriliyordu⁸⁵⁹. Yıllık üretim planına uygun olarak, SSCB'deki tahmini hammadde, tarımsal ve sanayi ürünleri üretim fazlasına göre, Sovyetler

⁸⁵² Сборник декретов и постановлений по внешней торговле по 1 июня 1922 г, 1922: 61

⁸⁵³ Quigley, 1974: 3

⁸⁵⁴ Krasin Leonid Borisoviç (1870-1926) - Sovyet devlet adamı ve diplomat. 1918 yılında Brest-Litovsk'ta Almanya ile yapılan müzakerelere katılmış, 1919'da ise Estonya ile yapılan barış görüşmelerinde Sovyet Rusya heyetinin başkanı olmuştu. 1920'de müzakere için Londra'ya gönderildi ve İngiltere ile Mart 1921'de, Sovyet Rusya'nın uluslararası konumunu güçlendirmede önemli rol oynayan Ticaret anlaşmasını imzaladı. 1921-23 yılları arasında İngiltere'deki Sovyet temsilcisi, aynı zamanda Dış Ticaret Komiseri görevinde bulunmuştu. 1922 yılında Cenova ve Lahey Konferansı çalışmalarına katıldı. 1924-1925 yıllarında SSCB'nin Fransa'daki Yetkili Temsilcisi, 1925-1926 yılları arasında ise SSCB'nin İngiltere'deki Yetkili Temsilcisi görevlerinde bulunmuştu. Bkz. Дипломатический Словарь, Том II, 1986: 113

⁸⁵⁵ Красин, 1970: 43

⁸⁵⁶ Народный Комиссариат Внешней Торговли РСФСР (Внешторг)

⁸⁵⁷ Кауфман, 1925: 28

⁸⁵⁸ Freedman, 1946: 39

⁸⁵⁹ Красин, 1970: 41

Birliği'nden izin verilen maksimum ihracat miktarı belirleniyordu⁸⁶⁰. Bu ihracatın miktarına ve değerine göre, devletin belirli bir miktarda yabancı mallar için ödeme imkânına sahip olup olmamasına ve istemesine bağlı olarak, yabancı mal ithalatına izin veriliyordu⁸⁶¹. Dış Ticaret Konseyi, ülkenin mevcut maddi kaynakları, üretim ve tüketim planını dikkate alınarak bir ihracat-ithalat planı oluştuyordu. Dış Ticaret Komiserliği söz konusu ihracat-ithalat planını temel alarak alış ve satışı hayata geçiriyordu⁸⁶². Böylelikle, Dış Ticaret Komiserliği devletin gerek duyduğu yabancı sanayi ürünlerinin ithalatı için belli miktarda ihracat yapmak gereği duyuyordu.

Dış Ticaret Komiserliği, dış ticareti düzenleyen, denetleyen ve yöneten bir organdı. 4 Aralık 1920 tarihli Kararname'ye göre, yalnız Dış Ticaret Komiserliği veya onun yetkilendirdiği kurum, kuruluş ve kişiler tarafından satın alınan veya ithalata izin verilen malların Sovyet Rusya'ya ithal edilmesine izin veriliyordu. Aksi durumda Sovyet Rusya'ya ithal edilen mallar kaçak olarak kabul edilir ve gümrük kurumları tarafından müsadere edilebilirdi⁸⁶³.

Dış Ticaret Komiserliği'nin faaliyetleri doğrudan kendisi tarafından hayata geçirildiği gibi, Dış Ticaret Komiserliği'ne bağlı Devlet İthalat-İhracat Ofisi (Gostorg) ve diğer çeşitli özel, yabancı veya Rus anonim şirketleri aracılığıyla da gerçekleştirilebilirdi⁸⁶⁴.

Dış Ticaret Komiserliği kendi faaliyetini Dışişleri Komiserliği'nin talimatları üzerine hükümetin dış politika hedefleri ile koordine etmekle yükümlüydü. Uluslararası öneme sahip ticaret anlaşmaları Dışişleri Komiserliği ile uzlaşma yoluyla Dış Ticaret Komiserliği tarafından imzalanıyordu⁸⁶⁵. Sovyet dış ticareti Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi inşa etmek ve bütün dünyada Kapitalizmin devrilmesini hızlandırmak için bir araç olarak görülüyordu. Dış ticareti Sovyet dış politikası için bir vasıta rolünü oynuyordu⁸⁶⁶. 1920'ler boyunca Sovyet diplomasisinin karşısında iki ana hedef duruyordu. Bunlar diplomatik tanınma ve ticaret ilişkilerinin kurulmasıydı. G.Çiçerin'e göre Sovyet devletinin hukuken tanınması, ekonomik ilişkileri kolaylaştırmak için gerekiyordu. Yeni kurulan devletin oturması için her şeyden önce ticaret ve paraya ihtiyacı vardı⁸⁶⁷. G. Çiçerin S. Orconikidze'ye gönderdiği Türk-Sovyet ilişkileri hakkındaki raporunda, Türkiye ile dostluğu geliştirmenin ve iki ülke ilişkilerini

⁸⁶⁰ Красин, 1970: 41-42

⁸⁶¹ Красин, 1970: 42

⁸⁶² Кауфман, 1925: 31

⁸⁶³ Кауфман, 1925: 28

⁸⁶⁴ Громан и др, 1923: 93

⁸⁶⁵ Декреты Советской власти. Т. IX. Июнь – июль 1920 г, 1978: 314

⁸⁶⁶ Hoover, 1931, s. 165

⁸⁶⁷ Quigley, 1974: 22-23

etkileyen olumsuz olguları ortadan kaldırmanın en iyi yolunun, Türkiye ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olduğunu belirtmişti⁸⁶⁸.

16 Şubat 1922 tarihinde onaylanan kararla “*Vneştorg*” Sovyet Rusya ile yabancı devletlerarasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik genel tedbirlerin yerine getirilmesi, aynı zamanda kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından yürütülen ticari faaliyetlerin düzenlenmesiyle yükümlüydü. Kendi kuruluşları veya diğer şirketlerle (anonim şirketler) ortaklık yoluyla ithalat ve ihracat faaliyetlerinin yönetilmesi de “*Vneştorg*”un yetki alanındaydı⁸⁶⁹.

RSFSC’nin Türkiye ve İran ile olan konsolosluk ilişkilerinin durumunu değerlendiren Dış Ticaret Komiserliği İdare Kurulu üyesi Friedrich Lengnik, 1922 yılında Dışişleri Komiserliği’ne gönderdiği yazıda Türkiye ve İran’ın özel konumu göz önüne alındığında Sovyet Rusya’nın o ülkelerdeki Ticaret Temsilcilikleri’ne Konsolosluk yetkilerinin de verilebileceğini ileri sürmüştü.

Türkiye ve İran’da faaliyetleri için belirlenen noktada konsolosluk temsilciliğinin faaliyete başlamasına veya faaliyetlerini yenileyene kadar geçici olarak, Başkonsolos, Konsolos, Konsolos Yardımcısı ve Konsolosluk Memuru’nun görevlerinin tamamı veya bir kısmı Hükümetin özel izniyle o şehirde bulunan RSFSC’nin Ticaret Temsilcisi’ne verilebilirdi⁸⁷⁰.

1926 yılında kabul edilen Konsolosluk Yönetmeliği’ne göre, yabancı ülkelerde Konsolosluklara paralel olarak çok sayıda Ticaret Acenteleri’nin açılması kaldırılmış ve Konsolosun göndermekle yükümlü olduğu bilgilere ticaretin gelişimi, durumu ve ticaretle ilgili diğer bilgiler de ilave edilmişti. Nitekim Konsolosluk faaliyet bölgesinde Ticaret Acenteliği görevlerini de yerine getirmeye başlamıştır. Ayrıca, Konsolosluklara Ticaret Komiserliği tarafından görevler de verilebilir ve konsoloslar faaliyet bölgesinde yerleşen SSCB’nin ticaret temsilciliklerinin çalışmalarına katılabilirdi⁸⁷¹.

4.2. “*Vneştorg*” ve Türkiye’deki Ticari Temsilcilikler

Dış Ticaret Komiserliği’nin yurtdışındaki ticaret organları, devlet adına dış ticaret işlemlerini yürütmekle yetkili olan Ticari Temsilcilikleri’dir. Ticari Temsilcilikler bununla beraber diğer şirket ve kuruluşların yurtdışındaki faaliyetlerini yönlendirmek ve yönetmekle yükümlüdür⁸⁷².

⁸⁶⁸ РГАСПИ, Фонд 85, Оп С\Турция, Дело 55: 1-2

⁸⁶⁹ Сборник декретов и постановлений по внешней торговле по 1 июня 1922 г, 1922: 32

⁸⁷⁰ РГАСПИ, Фонд 17, Опись 84, Ед.хр. 401, 1922.

⁸⁷¹ Грабарь, 1926: 43

⁸⁷² Громан и др, 1923: 93

Sovyet rejiminin ilk yıllarında, dış ticari ilişkiler neredeyse tamamen çökmüştü. 1921’de Yeni Ekonomik Politika’ya⁸⁷³ (NEP) geçiş, sanayi ve tarımsal üretimde iyileşme fırsatı sağladı. Dış ticaretde esas amaç, dünya ülkeleri ile önceki yıllarda (1917-1921) kesintiye uğrayan ticari ilişkileri hızlı şekilde yeniden kurmaktır⁸⁷⁴. Dünya devrimi hayalleri boşa çıktıktan sonra, kapitalist ülkelerle barış içinde yaşama ve iyi ilişkiler kurma dönemi başlamıştı⁸⁷⁵. Yeni Ekonomik Politika döneminde ne üretim araçlarının kamulaştırılması, ne de ekonomide planlama ilkesi terk edildi. Geçici olarak sosyalist ekonomi ile özel sektörün aynı anda var olması kararı kabul edildi. Devlet dış ticaret üzerindeki tekeli bu dönemde de sürdürmeye devam etmiştir⁸⁷⁶. NEP gelişip güçlendikçe, dış ticaretin şekili de değişmeye başladı. Özel sektörün gelişmesi, yerli sanayi ile dış pazar arasında dolaysız bağlantı ihtiyacı, başka iletişim yöntemlerini gerektiriyordu⁸⁷⁷. Aralık 1922’de, X. Sovyetler Kongresi, Sovyet Rusya’nın ekonomisini kalkındırmak amacıyla yabancı sermayenin ekonominin çeşitli dallarına akışını kolaylaştırma kararı verdi. Devlet dış ticaret tekeli elinde tutmakla beraber, Dış Ticaret Komiserliği’nin zorunlu katılımıyla karma ajansların kurulmasına ve onların ithalat-ihracat işlemlerini doğrudan yürütmelerine izin vermiştir⁸⁷⁸. Ajanslar idari özerkliğe ve dış ticaret yapma hakkına sahip olmalarına rağmen Dış Ticaret Komiserliği’nin tam kontrolü altındaydı⁸⁷⁹.

Kurtuluş savaşının bitmesinden sonra, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ticaret tesadüfi bir nitelikteydi. İki ülke arasındaki ticareti düzenleyen hiçbir sistem veya kanun mevcut değildi. Yalnız, Yetkili Temsilci Semyon Aralov’un Ocak 1922’de Ankara’ya gelmesinden sonra bir ticaret temsilciliğinin kurulması, ticari ilişkilerde örgütlenmenin ilk işaretleri oldu⁸⁸⁰. S. Aralov Samsun’a gelmesiyle burada 2 Şubat’ta, sonrasında ise İnebolu ve Mersin’de ticaret ofisleri kuruldu. Trabzon, İnebolu ve Zonguldak’ta da 1922 yılının ilk yarısında ofisler açılmıştır⁸⁸¹. Türkiye’de açılan bu ofislerde ağırlıklı olarak petrol ve petrol ürünleri satılmaya çalışılmıştır. Esasen limanlarda açılan bu ofisler birkaç kişilik görevliden oluşan küçük ticari temsilciliklerdi⁸⁸². Türkiye’de Sovyet ekonomik ve siyasi etkisini güçlendirmek için petrol ihracatı en önemli unsurlardan biri olarak görülüyordu⁸⁸³. Petrol

⁸⁷³ Новая экономическая политика (НЭП)

⁸⁷⁴ Baykov, 1946: 41

⁸⁷⁵ Kocho-Williams, 2006: 128

⁸⁷⁶ Baykov, 1946: 10

⁸⁷⁷ Кауфман, 1925: 36

⁸⁷⁸ Кауфман, 1925: 38

⁸⁷⁹ Conolly, 1933: 7

⁸⁸⁰ Наш торговый договор с Турцией, 1927: 57-58

⁸⁸¹ Bilgiç, 2019: 26

⁸⁸² Bilgiç, 2019: 28

⁸⁸³ РГАСПИ, Фонд 85, Описание с/Турция, Ед.хр. 103: 66

ürünleri Türkiye’de Sovyet Petrol Sendikası tarafından pazarlanıyordu⁸⁸⁴. Bu amaçla “*Vneştorg*”, petrol ihracat ve ithalat şirketi “*Azneft Sindikat*”ın Kars, Samsun, Trabzon ve İstanbul’da şubelerini açmıştı⁸⁸⁵. S. Aralov Petrol ihracatı çalışmalarının ağırlık merkezini İstanbul’a taşımanın daha çok fayda sağlayacağı fikrindeydi. Bu durumda Akdeniz, Karadeniz ve Ege kıyılarıyla bağlantı kurmanın daha kolay olacağını düşünüyordu. Ankara’da hükümetle ilişkiler için bir temsilcinin (ticari) kalması yeterliydi. S. Aralov bu uygulamanın diğer dış ticaret kurumları için de geçerli olduğunun altını çiziyordu⁸⁸⁶.

1922’nin ilk yarısında, RSFSC Ankara Yetkili Temsilciliği nezdinde, ülkeyi incelemek için bilimsel ve ekonomik bir komisyon kurulmuştu⁸⁸⁷. 16 Şubat 1922 tarihinde basına açıklamada, komisyonun Türkiye’nin coğrafyasını tanıyarak iktisadî bölgeler kurmak amacıyla olduğu bildirilmişti⁸⁸⁸. S. Aralov Yetkili Temsilci olarak atandıktan sonra aynı zamanda Ticari Temsilci görevini de üstlenmişti⁸⁸⁹. S. Aralov, Ankara’da geçirdiği ilk üç ayda, aynı anda hem Dışişleri Komiserliği hem de Dış Ticaret Komiserliği’ne bağlıydı⁸⁹⁰.

İstanbul’un işgal güçlerinden kurtarılmasından sonra, burada 1923’te Sovyetler Birliği’nin Ticari Temsilciliği kuruldu. Ancak ticaret faaliyetleri 1927 yılına kadar “*Arkos*”un (All-Russian Co-operative Society, Londra’da SSCB ile İngiltere arasındaki ticareti yönetmek için kurulmuş ajans) İstanbul şubesi tarafından yürütülmüştür⁸⁹¹. 1925’te, Türkiye ve Orta Doğu ülkeleri ile ticareti geliştirmek için Türk-Sovyet karma ajansı olan “*RusTürk*” kurulmuştu⁸⁹².

Haziran 1921 tarihine kadar “*Arkos*”tan önce İstanbul’da Sovyet ticaretinden sorumlu Ticaret Delegasyonu bulunmuştur. Mütareke altında zor şartlarda çalışan delegasyon dış ticaret işlemlerinde beklendiği kadar başarılı olmamıştır⁸⁹³. “*Arkos*” İstanbul’daki ticari çevrelerde kendisine belirli bir güven yaratmış sağlam teşkilat olarak görülüyordu. Bu sebeple “*Arkos*” aracılığı ile ticaret yapmak daha güvenliydi⁸⁹⁴. Karma ticaret ajansları Dış Ticaret Komiserliği ve yabancı firmaların temsilcilerinden oluşuyordu. Yatırılan toplam sermayenin yarısına yabancı sermayenin ortak olma hakkı vardı. Bu ajanslar belirli Sovyet ürünlerinin yurtdışında ve yabancı malların Sovyet Rusya’da pazarlanması işlerini yönetiyordu⁸⁹⁵.

⁸⁸⁴ Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 51

⁸⁸⁵ Somel, 2016: 234

⁸⁸⁶ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 04.01.1923: 5

⁸⁸⁷ Международная политика Р.С.Ф.С.Р. в 1922 г, 1923: 56

⁸⁸⁸ Çamur, 2018: 132

⁸⁸⁹ АРПИІ SSA, Фонд 609, Опись 1, Дело 94, 03.02.1922: 171

⁸⁹⁰ Хирст, 2017: 271

⁸⁹¹ Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 51

⁸⁹² Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 51

⁸⁹³ Bilgiç, 2019: 26

⁸⁹⁴ Соколова, 2002: 134

⁸⁹⁵ Conolly, 1933: 7

Arkos genellikle ithalat ve ihracat işlerinde Sovyet kurumları için aracı oluyor ve bunun karşılığında komisyon alıyordu. Bununla beraber Sovyet sanayi ve tarım ürünlerinin pazar paylarının arttırılması ve ürünlerin dış piyasalarda tanınması görevini de üstlenmiş bulunuyordu⁸⁹⁶.

1 Ekim 1923'te, Ankara'daki ve İstanbul'daki ticari temsilcilikler Sovyetler Birliği'nin yegâne Ticaret Temsilciliği'nde birleştirildi. A.İ. Zolotaryev Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Ticaret Temsilcisi oldu⁸⁹⁷. 1924 yılında ise Ticaret Temsilci görevine Pavel Vasilyeviç Anikeev atanmıştır⁸⁹⁸.

1926 yılındaki Ticari Temsilcilik kadrosu:

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Yurev Akim Aleksandroviç*.

Ticari Temsilci Yardımcı: *İbrahimov İbrahim Mustafafoviç*⁸⁹⁹.

Ticari Temsilci Yardımcı: *Lizarev Aleksey Semyonoviç*⁹⁰⁰.

1927 yılındaki Ticari Temsilcilik kadrosu:

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Aussem Vladimir Kristianoviç*⁹⁰¹.

Ticari Temsilci Yardımcı: *Şaverdov Mihail Aleksandroviç* olmuştur⁹⁰².

1928 yılındaki Ticari Temsilcilik kadrosu:

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Suxoviy Sergey Filippoviç*.

Ticari Temsilci Yardımcısı: *Bogatin Sergey Romanoviç*.

Ticari Temsilci Yardımcısı: *İbrahimov İbrahim Musafoviç*⁹⁰³.

1929 yılındaki Ticari Temsilcilik kadrosu:

⁸⁹⁶ Bilgiç, 2019: 41

⁸⁹⁷ Соколова, 2002: 155

⁸⁹⁸ Bilgiç, 2019: 48

⁸⁹⁹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Ticari Temsilci yardımcısı olmuş İbrahim İbrahimov'un hatıraları 1920'li yıllarda Türkiye'de Sovyet Askeri İstihbaratı'nın faaliyetlerine dair değerli kaynak eser sayılıyor. Sonradan Avrupa'ya iltica eden İbrahim İbrahimov orada "Komintern ve OGPU'nun Türkiye'deki çalışmaları" (Работа Коминтерна и ОГПУ в Турции) adlı kitabını yayınlamıştı. Bkz. Колпакиди и Прохоров, 1999: 90

⁹⁰⁰ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1926 года, 1926: 78

⁹⁰¹ Aussem Vladimir Kristianoviç (1879-1937) Oryol şehrinde doğdu. Oryol Harbiye Okulu'ndan mezun oldu. 1901-1904 yıllarında mühacirette yaşadı. Şubat Devrimin'den sonra, Kiev Asker Vekilleri Konseyi Üyesi, 1917'nin sonunda, Ukrayna Sovyet hükümetinin Maliye Halk Sekreteri (Halk Komiseri) görevinde bulunmuştur. Aralık 1919'dan, Devrimci Askeri Konsey'in İstihbarat Kayıt İdaresi (регистрационное управление (регистрация)) görevlisi, daha sonra başkan yardımcısı olmuştur. Şubat-Agustos 1920'de İstihbarat Kayıt İdaresi Başkanı olmuştur. 1921-1925 yıllarında Ukrayna SSC'nin Almanya'daki Yetkili Temsilcisi ve Avusturya'daki SSCB Yetkili Temsilcisi görevinde çalışmıştır. Muhalif faaliyetleri nedeniyle 1927'de partiden ihraç edilmiş, 1929'da sürgüne gönderilmiştir. 1937 yılında ortadan kaybolmuştur. Bkz. Колпакиди, 2004: 41

⁹⁰² Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1927 года, 1927: 93

⁹⁰³ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1928 года, 1928: 88-89

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Suxoviy Sergey Filippoviç*.

Ticari Temsilci Yardımcısı: *Lebedev-Saratovskiy Petro* olmuştur⁹⁰⁴.

1932 yılındaki Ticari Temsilcilik kadrosu:

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Hodorovski*⁹⁰⁵ *İosif İsayeviç*⁹⁰⁶.

1934 yılındaki Ticari Temsilcilik kadrosu:

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Vorobyov İvan Borisoviç*

Ticari Temsilci Yardımcısı: *Akivis Semyon İvanoviç*⁹⁰⁷.

1935 yılında Ticari Temsilcilik kadrosu:

SSCB'nin Türkiye'deki Ticari Temsilcisi: *Vorobyov İvan Borisoviç*

Ticari Temsilci Yardımcısı: *Nemov Viktor Pavloviç* olmuştur⁹⁰⁸.

Ticaret Temsilcilikleri Bolşevizm propagandası ve aynı zamanda istihbarat ve casusluk faaliyeti de yürüttüğü için görevlilerini özel olarak seçiyorlardı⁹⁰⁹.

4.3. Türkiye'deki Ticari Temsilcilikler'in Kapatılması

İki ülke arasında ticari bir anlaşma olmadığı ve temsilcilerine herhangi bir diplomatik dokunulmazlık sağlanmayacağı için Türkiye hükümeti 26 Ekim 1922 tarihinde Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin kapatılması kararını aldı. Başbakan Rauf Orbay S. Aralov'a hukuki (yasama) açıdan önemli farklılıklar nedeniyle iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin askıya alınması gerektiğini bildirdi⁹¹⁰. Türkiye ve Sovyet Birliği arasında yaşanan sorunlar daha çok

⁹⁰⁴ Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Дела на 1929 года, 1929: 85-86

⁹⁰⁵ *Hodorovski İosif İsayeviç (1885-1940) Parti ve devlet görevlisi, 1903 yılından Komünist Parti üyesi. 1905 yılında kaçakçılıktan tutuklandı ve sekiz ay hapis cezasına çarptırıldı. Kasım 1905 yılından itibaren, Nikolayev Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (b) Komitesi kâtibi olmuştur. Ocak 1906 yılında tutuklanarak Vologda Eyaleti'ne sürgün edilmiş, ancak oradan Nikolayev'e kaçmayı başarmıştı. Ancak yeniden tutuklanarak Olents Eyaletine sürgüne gönderilmiş ve yine oradan da kaçmıştır. 1907 yılında Lefortovo'da Parti organizatörü olarak çalışmış, Moskova Bolşevik Komitesi üyesi olmuştur. 1912 yılından itibaren Bolşevik dergisi "Prosveşşeniye"de çalışmıştır. 1917 Ekim isyanı sırasında Moskova'nın Sushchevsko-Marinsky bölgesinde savaşmış, Sushchevsko-Marinsky İşçi, Köylü ve Asker Sovyeti başkanı yardımcısı olmuştur. 1918 yılı başlarında, Güney Cephesi Devrimci Askeri Komite üyesi, 1919 yılında Kazan Eyalet Yürütme Komitesi başkanı, 1920'de Tula Eyalet Yürütme Komitesi başkanı, daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi (b) Sibiry Büro Merkez Komitesi kâtibi görevlerinde çalışmıştır. 1922-28 yılları arasında Halk Eğitim Komiseri Yardımcısı, 1928-32 yıllarında ise İtalya'da, ardından Türkiye'de Sovyet temsilcisi olmuştur. 1932-34 yılları arasında Yüksek Teknik Eğitim Komisyonu başkan yardımcısı görevinde çalışmıştır. 1938 yılında Devlet Güvenlik organları tarafından tutuklanmış, 1940 yılında hapiste ölmüştür. Bkz. Schulz vd., 1972: 270-271*

⁹⁰⁶ Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1932, 1932: 88

⁹⁰⁷ Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1934, 1934: 72

⁹⁰⁸ Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1935, 1935: 128-129

⁹⁰⁹ Küçüküçürlü, 2010: 169-170

⁹¹⁰ Kapur, 1967: 116,117

Türkiye'nin ekonomik önceliklerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyordu. İsmet Paşa, Türkiye'deki “*Vneshtorg*” faaliyetlerinin sona ermesini talep etme nedenlerini açıklamak için 4 Kasım'da S. Aralov ile bir araya geldi. Ticaret'ten sorumlu bir temsilciliğin Rus bayrağına sahip bir hükümet temsilciliği haline geldiği ve dokunulmazlık statüsü kazandığına dair endişelerini dile getirdi⁹¹¹. Bundan başka Türkiye hükümeti Batılı devletlerle ticaret müzakerelerinde konumunu zayıflatabilecek bir örnek oluşmasından da çekiniyordu⁹¹². S. Aralov'un Türkiye'nin bu endişelerini anlayamaması, iki ülke ilişkilerinde ciddi bir bozulmaya ve kendisinin geri çağırılmasına neden oldu. Türk heyeti Lozan Konferansı'nda G. Çiçerin ile görüşürken S. Aralov'la ilgili şikâyetlerini dile getirmiştiler⁹¹³. S. Aralov bu konuda Türkleri geri adım atmaya zorlamak için, ticari ilişkileri tamamen sona erdirmenin, bütün ticari temsilcilikleri kapatmanın ve ticaret anlaşması görüşmelerini durdurmanın gerekli olduğunu iddia ediyordu. Ankara Hükümeti'nin ekonomik ilişkileri tamamen bitirmek istemeyeceği için bu yolla ödün vermeye mecbur bırakacağına inanıyordu. Diğer taraftan İstanbul'da Sovyet ticaretinin büyük meblağlara ulaştığı için ticaret ilişkilerini sona erdirmenin kendileri için de çok zararlı olacağının altını çiziyordu⁹¹⁴.

Vneştorg'un etkili şekilde faaliyet göstermemesi aynı zamanda dâhildeki münakaşalarla da bağlantılıydı. Nitekim 1923 Şubat ayında Dışişleri Komiserliği'ne gönderilen rapora göre Tiflis'ten denetim için gelen “*Nefteksport*” yetkilisi Akimaşvili Ticari Temsilci Ordinski'ye karşı kampanya başlatmış ve konu ile ilgili her iki taraf Ankara'daki Yetkili Temsilciliğe çok sayılı şikâyet raporu yazmışlardır⁹¹⁵.

15 Mart 1923 tarihli Türkiye tarafından verilen notada Türk tüccarların mallarını satmak için Batum limanına indirmesine ve transit olarak geçirmek için vizeleri olmadığı için müsaade edilmediği yazılmıştır. Türkiye bu durumun Moskova Antlaşması'nın ikinci maddesini ihlal ettiğini savunmuştur. 26 Mart tarihli notada ise Novorosisyk limanına Türk tüccarların vizesiz geçmelerine müsaade edilmediği yazılmıştır⁹¹⁶.

Dış Ticaret Komiseri Yardımcısı Moisey Frumkin, 18 Temmuz 1923'te Georgi Çiçerin'e gönderdiği yazıya göre, Sovyet mallarının Türk limanlarına indirilmesi ve daha sonra gemilerin Türk limanlarına yanaşması yasaklanmıştı. Ayrıca, Ticari Temsilcilere şehirlerin hudutları kenarında seyahat kısıtlaması uygulanmıştı. Moisey Frumkin Ankara hükümetinin İstanbul'da kontrolü ele almasıyla buradaki durumlarının önemli ölçüde

⁹¹¹ Хирст, 2017: 273

⁹¹² Годовой отчет за 1923 год к II Съезду Советов СССР, 1924: 95

⁹¹³ Хирст, 2017: 274

⁹¹⁴ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 26.03.1923: 70

⁹¹⁵ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, s. 22

⁹¹⁶ Bilgiç, 2019: 37

kötüleştığı fikrindeydi ve Dışişleri Komiserliği'nin bu konuda önlemler almasını istiyordu⁹¹⁷. Bu yazıdan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik sorunların Temmuz 1923'te devam ettiği anlaşılmaktadır. Türk limanlarına daha önceden indirilen Sovyet mallarının tekrardan gemilere yüklenip diğer ülkelere nakledilmesine de izin verilmemiştir⁹¹⁸. Ruslar “Vneştorg”a karşı başlayan kampanyanın Türk siyasetindeki bir dönüşle bağlantılı ola bileceğini de göz ardı etmiyorlardı⁹¹⁹. Türkiye hükümeti Sovyet mallarının ithalatına getirilen yasakla sınırlı kalmayarak, “Vneştorg”a ait malların ülke içinde taşınmasını da yasaklamıştı. “Vneştorg” ile herhangi bir ilişkisi olan Türkler bile gözetim altına alınıyordu. “Vneştorg” çalışanlarının bir şehirden başkasına seyahat etmesine de izin verilmiyordu⁹²⁰.

1923 yılının ortalarında, ekonomik alanda uzman olan Y. Suriç, Türkiye'ye yeni Yetkili Temsilci olarak atandı⁹²¹. Y. Suriç Ankara'ya geldikten sonra “Vneştorg” sorununun onun düşündüğünden de keskin olduğunu gördü. İstanbul'daki Sovyet ticari temsilcisi ile yapılan görüşmeden sonra “Vneştorg”un en büyük hatasının kendisine ticari bir taban oluşturamaması ve Türk tüccarlarını kendi aleyhinde kışkırttığı sonucuna vardı. Ticari faaliyetleri Arkosa devretmek ve onu bir Türk-Rus anonim şirketine dönüştürme çalışmalarına başladıklarını Dışişleri Komiserliği'ne bildirdi. “Vneştorg” ticari faaliyetleri kontrol etmek ve düzenlemekten sorumlu olacaktı⁹²². S. Aralov'un aksine Y. Suriç, Türkiye'deki ekonomi ile ilişkili olan meslektaşlarını dinliyor ve Moskova'ya ayrıntılı olarak rapor ediyordu⁹²³.

Y. Suriç bu kampanyanın “Vneştorg”un monopolist karakterinden kaynaklandığını düşünüyordu. Bu sebeple “Vneştorg”un yumuşaltılmış her hangi bir statüsünün de Türkiye Hükümeti'nin isteklerini karşılamayacağı fikrindeydi⁹²⁴. Y. Suriç “Vneştorg”un faaliyet gösterdiği ülkelerde daha güçlü sermayenin saldırısına karşı bariyer rolü oynamalı olduğu halde, kendisinin ekonomik istismar organına dönüştüğü fikrindeydi. “Vneştorg”, Sovyetler'in Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesi gereken bir ekonomik taban oluşturmak yerine, ilişkilerin önündeki en büyük engellerden birine dönüşmüştü. Eğer “Vneştorg” büyük ticari faydalar getirseydi bahsedilen ekonomik çıkarların siyasi çıkarların önüne geçmesine göz yumula bilinirdi. Ancak gerçek şu ki “Vneştorg” neredeyse zararla çalışıyordu. Y. Suriç Türkiye'deki Ticari burjuvazinin çıkarlarına zarar veren isteklerden uzaklaşmak gerektiğinin

⁹¹⁷ Somel, 2016: 293-294

⁹¹⁸ Bilgiç, 2019: 39

⁹¹⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 6

⁹²⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 6

⁹²¹ Hirst, 2013: 221-222

⁹²² АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 17.06.1923: 85-86

⁹²³ Хирст, 2017: 274, 275

⁹²⁴ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 7

altını çiziyordu. Aynı zamanda Anadolu'ya Sovyet mallarını doğrudan tedarik etme politikasından da tamamen kopmak gerekiyordu⁹²⁵.

Ankara'daki Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin kapatılması Türk-Sovyet ilişkilerinin hızlı gelişimini durdurmuştur. Ticaret Temsilciliği'nin yeniden açılması yalnız 1923 yılında mümkün olmuştur⁹²⁶. İki ülke arasındaki gerginlik 1923 Ağustos ayında sona erdikten sonra Ankara'daki Ticaret Temsilciliği tekrar açılmıştır⁹²⁷.

1924'ün ortalarında Politbüro tarafından onaylanmış olan bir Dışişleri Komiserliği kararında, gelecekteki Türk-Sovyet ilişkilerinin önceliğinin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek olacağının altı çizilmiştir⁹²⁸.

Bü dönemde iki ülke arasında en önemli sorunlardan biri de Beyaz Ruslar tarafından Türkiye limanlarına kaçırılan Çarlık Ticaret Donanması'na ait gemiler meselesi olmuştur.

Beyazlar tarafından ele geçirilen çarlık Rus ticaret filosuna ait gemilerin Türkiye'ye götürülüp Türk vatandaşlarına, Türk kurum ve kuruluşlarına satılması Sovyetlerle Türkiye arasında bir sorun haline gelmişti. SSCB hükümeti, beyazlar tarafından kaçırılan gemilerin geri verilmesi ve Türk hükümetinin bu konuda onlara yardım etmesi gerektiğini ileri sürmüştü⁹²⁹.

Çiçerin eski Çarlık Ticaret donanmasına ait gemiler konusunda kesin bir kararlılık göstermek gerektiğini savunuyordu. Gemilerin iadesine ilişkin politikanın en ufak bir ihlaline bile izin verilmemeliydi. Gemilerin yasadışı sahiplerinden başkalarına satışını engellemek politikası izleyen Sovyetler, Türkiye'nin bu gemileri satmaya başlamasından endişe ediyordu⁹³⁰.

Çiçerin Türkiye'nin satın aldığı gemilerin SSCB'ye ait olduğunu savunuyordu. Bunun hem kararnamelerde hem de Türkiye ve diğer hükümetlere gönderdikleri notalarda açıkça ortaya koyduklarını ifade ediyordu. M. Litvinov'un Türk hükümetine gönderdiği notada, bu gemilerin herhangi şekilde ele geçirilmesinin Sovyetlere karşı yasadışı ve düşmanca bir hareket olarak değerlendirileceği belirtilmişti. G. Çiçerin söz konusu notada, Türk hükümetini kaçırılan gemileri satın almaması konusunda bilgilendirdiklerini, ancak buna rağmen Türk hükümetinin bu gemilerin kendi vatandaşları tarafından satın alınmasına izin verdiği fikrindeydi⁹³¹.

⁹²⁵ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 1923: 11

⁹²⁶ Kamalov, 2011: 226

⁹²⁷ Bilgiç, 2019: 39

⁹²⁸ Hirst, 2013: 221-222

⁹²⁹ Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР, 1925: 104

⁹³⁰ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Дело 103, 16.05.1924: 101

⁹³¹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Дело 103, 16.05.1924: 101-102

Çiçerin Türklerin onların bu konudaki isteklerini dikkate alacağına inanıyordu. Bunun için taleplerini ciddi bir şekilde resmi delillerle kanıtlamaları gerekiyordu. Y. Suriç'in, bu konuda Sovyetlerin kararnamelerini ve diğer hükümetlerle birlikte Türkiye'ye de verilen daha önceki notaların üzerinde detaylı bir şekilde durulacak yeni bir nota göndermesi ve bu konuda Türk hükümetini daha önce de bilgilendirdiklerini belirtmesi gerekiyordu. Bu nota ile eş zamanlı olarak, Türk siyasilerle yaptığı görüşmelerde, Y. Suriç'e, bu konuda dost Türkiye için bir istisna yapmanın yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı imkansız olduğunu savunması talimatı verilmişti. Çiçerin, gemilerin geri verilmesi taleplerinin Türkiye ile ilişkilere ciddi bir şekilde zarar vermeyeceğini ileri sürmekteydi⁹³².

4.4. Türkiye'de izlenen Sovyet Ticari Politikası

8 Temmuz 1920'de, Dışişleri Komiserliği Türk hükumetine gönderdiği notasında Sovyet Hükümeti'nin Doğu ülkelerine yönelik dış politikasının genel ilkelerine uygun olarak Kapitülasyon haklarından imtina ettiği kararını aldığını bildirdi⁹³³. 1923'te onaylanan Doğu ülkeleri ile ticaretin genel ilkelerine göre Sovyetler Birliği'nden Doğu ülkelerine ihraç edilen mallara indirimli fiyatlar uygulanacak, Batı ülkelerine kıyasla daha kolay koşullarda karma şirketlerin oluşumu teşvik edilecekti. Doğu ticaretini mümkün olan en avantajlı koşullarla teşvik etmek, Batılı devletlerin yöntemlerine bir meydan okuma olarak tasarlanmıştı⁹³⁴.

Sovyetler Birliği için, Türkiye'nin batı ve doğu bölgeleri ayrı ayrı öneme sahipti. Türkiye'nin batı kısmı açık bir pazar olduğundan geniş ekonomik çalışma olanakları, bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Ama Sovyet Güney Kafkasyası ile coğrafi ve ekonomik olarak yakından bağlantılı olan doğu illerinde durum farklıdır. Doğu vilayetlerinde, coğrafi ve ulaşım şartlarından dolayı Sovyetler Birliği çok büyük bir ekonomik rol oynamayı planlıyordu⁹³⁵. İstanbul pazarlarına göre Ruslar, her bakımdan avantajlıydı. Çünkü tüccar, malını İstanbul pazarına götürene kadar, uzun yolculuğun yanı sıra, birçok masraf yapmak zorundaydı⁹³⁶.

Ruslar, Türkiye ile olan ticari ilişkilerinde, çeşitli politikalar izleyerek hem Doğu Anadolu'yu kendi iktisadi hâkimiyetlerinde tutuyorlar, hem de ihtiyaçları olan malı ucuz fiyata alıyorlardı. Doğu Anadolu'nun Türkiye'nin diğer kesimlerine bağlayacak ulaşım vasıtalarının yokluğu buna kolaylık sağlamış oluyordu⁹³⁷.

⁹³² РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Дело 103, 16.05.1924: 102

⁹³³ Михайлов, 1983: 309

⁹³⁴ Conolly, 1933: 11

⁹³⁵ Наш торговый договор с Турцией, 1927: 57

⁹³⁶ Küçükuşurlu, 2010: 173

⁹³⁷ Küçükuşurlu, 2010: 173

Kendisine gerekli olan malları ucuz fiyatla Türk tüccarından alan Rusya, bunun karşılığında, kamulaştırılma nedeniyle çok ucuza ürettiği malları vermekte, böylece hem ihtiyacını karşılamakta hem de elindeki değersiz malları ülke dışına çıkarmaktaydı. Ancak bazı stratejik hammal ve ürünleri kendi ticaret şubeleri vasıtasıyla satmaktaydı. Bunların başında Doğu Anadolu için hayati öneme sahip gaz ve mazot gelmekteydi⁹³⁸.

Sovyet dış ticareti, uluslararası pazarlarda rahatsız edici bir etken sayılıyordu. Çünkü kapitalist ülkelerin yürüttüğü dış ticarette olduğu gibi aynı faktörlerden etkilenmiyordu. Sovyetler Birliği'nden ihraç edilen mallar, daha karlı bir şekilde satılacakları bir pazar aramıyordu. İhracat, sadece gereken ithalatın karşılığının ödenmesi için devletin doğrudan talimatıyla yürütülüyordu⁹³⁹. Sovyetler Birliği Avrupa pazarlarında kendi tarım ürünlerini ve endüstriyel hammaddelerini satarak sanayi ürünleri satın alıyordu. Doğu ülkelerinde ise kendi sanayi ürünlerini satarak tarım ve hayvancılık ürünleri alıyordu⁹⁴⁰. İngiliz yapımı sanayi ürünlerine kıyasla Sovyet ürünleri özellikle yakın komşularına daha kısa mesafeye taşınma avantajına sahiptir⁹⁴¹. 1920-ci yıllarda Sovyet hükümeti silah ihracatını Türkiye, İran, Afganistan ve özellikle Çin'de siyasi tesir aracı olarak kullanıyordu. Silah ihracatı gelir elde etmek amacı ile yapılmıyordu. Bu yolla yabancı hükümetleri kapitalist devletlerden uzaklaştırma ve Sovyetler'e yakınlaştırma amacı güdülmüyordu⁹⁴².

Sovyet Rusya'nın Türkiye'de "*Damping*" şeklinde ortaya çıkan ekonomik siyaseti, zararlı sonuçlar doğurmaktaydı. Düşük maliyette elde edilen malların, Türkiye'deki normal piyasa fiyatının çok altında piyasaya sürülmesi, iktisadi düzeni alt üst etmekteydi. Türk tüccarına sattıkları malların bedeli henüz ödenmeden, aynı malların fiyatlarını düşürülüyordu⁹⁴³.

Dışişleri Komiserliği Türkiye'de izledikleri ticaret politikasının pratik olmadığını ve sadece önemli tavizler yoluyla Türkiye ile ticareti normale döndüre bileceklerine inanıyordu. Bu bağlamda, Y. Suriç Türkiye'ye gelmeden önce Dış Ticaret Komiseri L. Krasin ile görüşmüş ve kendisi daha önce İran'a yapılan ticari ayrıcalığın Türkiye'de de uygulanmasını uygun görmüştü. Sovyetler Türkiye ile ticari ilişkileri normale döndürmek için Türk menşeli belirli mallar için tek taraflı kararlar ticaret serbestisi vermeye, gümrük tarifeleri konusunda bir anlaşma imzalamaya, imzalanacak Ticaret Anlaşması'nda "*Vneştorg*"un statüsünü yumuşatmaya ve Rusya'daki Türk vatandaşlarının adil taleplerini mahkeme kararı ile güvence

⁹³⁸ Küçükkuşurlu, 2010: 175

⁹³⁹ Hoover, 1931, s. 169

⁹⁴⁰ Baykov, 1946: 69

⁹⁴¹ Hoover, 1931, s. 167-168

⁹⁴² Stone, 2013: 57

⁹⁴³ Küçükkuşurlu, 2010: 165

altına almayı üstleniyordu. Buna karşılık Türkiye tarafı Sovyet gemilerinin Türk limanlarına girmesine, mal yükleme ve boşaltmasına izin vermeli, Ticaret Anlaşması imzalanana kadar “*Vneştorg*”un kapanmadan önceki koşullarla çalışmasına müsaade etmeli ve Sovyet vatandaşlarının sivil ve mülkiyet taleplerini yerine getirmeliydi⁹⁴⁴.

Yakov Suriç yabancı bir ülkede ekonomik alanda domine etme rolünden kati şekilde geri çekilmek gerektiğini vurguluyordu. Bu sebeple “*Vneştorg*” meselesinde gereksiz formaliteler uğrunda çaba sarf etmemek ve Türkiye ile devamlı ekonomik ilişkilere geç olmadan başlamak gerektiğini ileri sürüyordu. İki yıllık iyi ilişkilerin ardından hala Türk halkı ve Türk hükümeti arasında onlara karşı sempati olduğunu, ancak bunun “*Vneştorg*” meselesi gibi büyük çıkar kazanmayacakları bir meselede tüketmek üzere olduğuna inanıyordu⁹⁴⁵.

Y. Suriç Lozan’ın Türkiye açısından başarılı bir şekilde sona ermesinden sonra, Türkiye’ye yabancı sermaye akını başlayacağı fikrindeydi. En büyük sermaye yatırımının İngilizlerin payına düşeceği, Fransızların onlardan daha az aktiv olacağı bekleniyordu. Amerikan kapitalistleri en büyük avantaja sahip olsalar da mesafenin uzaklığı sebebiyle bunda pek istekli olmayacakları fikri hâkimdi. Nitekim Amerika’nın Standart Oil Şirketi Sovyetlerin Türkiye’ye petrol ihracatında en büyük rakibi olarak görülüyordu⁹⁴⁶.

Suriç Batı sermayesine karşı en azından biraz rekabet yaratmak için gazyağı ve çimento gibi malların ithalını artırmak ve bu şekilde yabancı sermayenin saldırısını zayıflatmak gerektiği fikrindeydi⁹⁴⁷.

Y. Suriç için Ankara’da en zor mesele ticaret anlaşması müzakerelerinin tamamlanması olmuştur⁹⁴⁸. İsmet Paşa, herhangi bir geçici anlaşmanın müzakeresinden kaçınarak, ekonomik ilişkilerin kalıcı bir ticaret anlaşması ile resmileştirilmesi gerektiğini savunuyordu⁹⁴⁹. RSFSC ile Türkiye arasında ticaret anlaşması müzakeresi için Türk-Sovyet ticaret konferansı 28 Ekim 1922 tarihinde Ankara’da başlamıştı. Ancak, konferansın çalışmaları uzun süre başarı ile sonuçlanmadı. Yalnız 1924 yılının başlarında iki ülke arasında ticareti düzenlemek için Geçici Ticaret Statüsü belirlendi⁹⁵⁰.

1924 yılının sonunda Ortadoğu ile ticareti araştırmak için kurulan komisyon Türkiye ve İran’a giderek Sovyet Ticaret Temsilcilikleri’nin faaliyetini yakından inceleme imkanı elde etmiştir. Komisyon, Türkiye ve İran ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkilerin

⁹⁴⁴ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53123, 23.06.23: 84-85

⁹⁴⁵ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 11-12

⁹⁴⁶ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 18

⁹⁴⁷ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103: 19

⁹⁴⁸ АВП РФ, Фонд 04, опись 39, номер папки 234, номер дела 53119, 17.06.1923: 86

⁹⁴⁹ РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103, 5 сентября 1923: 33

⁹⁵⁰ Наш торговый договор с Турцией, 1927: 58

durumu ve gelişimi hakkında araştırma hazırlamıştır⁹⁵¹. İki ülke arasındaki ticari ilişkileri yeniden canlandırmak ve genişletmek amacıyla, 31 Ocak 1924 tarihinde Dış Ticaret Komiserliği, bazı malların Türkiye'ye lisansı olmadan ihracı ve Türkiye'nin tarım ve zanaat ürünlerinin Sovyetler Birliği'ne lisanssız taşınması hakkında karar aldı. 6 Haziran 1924 tarihinde, Dışişleri Komiserliği, SSCB'ye ticari amaçlarla gelen Türk vatandaşlarına konsolosların vize konusundaki sıradan formaliteleri gözlememeleri hakkında genelge yayınladı. 29 Mart 1925'te İstanbul'da Rus Ticaret Bankası'nın bir şubesi açıldı⁹⁵².

1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması sonrası iki ülke arasında siyasi yakınlaşma devam etse de, ticari ilişkiler hala istenilen kadar iyi değildi. Sovyet devleti bu konuda Türkiye'yi ve diğer Doğu devletlerini tatmin edecek seviyeye sahip değildi. Aksine bu devletlerin ticari çıkarları çatışma halindeydi⁹⁵³.

Şubat 1926'da Türkiye'den ithal edilen mallara Sovyetlerin bazı sınırlamalar getirmesi ve Mayıs ayında Odessa limanında Türk mallarına izin verilmemesi, Türk hükümetinin protestosuna sebep olmuştu. Tevfik Rüştü ile Georgi Çiçerin arasında Kasım 1926 yılında Odessa'da yapılan görüşmede ticari uyuşmazlık halledilmemişti⁹⁵⁴.

4.5. Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması

Türk-Sovyet ticaret ilişkileri, her iki ülkenin ekonomik çıkarlarına tekabül edecek dereceye ulaşamıyordu. Bu sebeple, üç yıllık Geçici Ticaret Statüsü'nün ardından, Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasına ilişkin müzakereler başladı. 11 Mart 1927'de Ankara'da ilk Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması imzalandı. Böylece, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkilerin ikinci aşaması başlamış oldu⁹⁵⁵. Ticaret Anlaşması 32 maddeden oluşuyordu. Anlaşma'nın birinci bölümü (ilk dokuz madde) vatandaşların hakları, giriş ve çıkış kuralları, mülkiyet hakları, sanayi ve ticari faaliyet hakları, arbitraj⁹⁵⁶ meselesi, vergilendirme kuralları vb. meselelere açıklık getiriyordu. Anlaşmanın ikinci bölümü (10-31. maddeler) ticaret ve denizcilik konularını ele almaktaydı. 10-15 maddeler Ticaret temsilciliğinin yasal statüsü hakkındaydı. Bu maddelerle Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin Türkiye topraklarında dış ticareti yerine getiren kuruluş olduğu yasal olarak tanınıyordu. İstanbul'dan ilave Sovyetlere Türkiye'nin 5 noktasında - İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya veya Eskişehir'de Ticaret Temsilciliği'nin şubelerini açma hakkı veriliyordu. Türkiye hükümeti Sovyetler

⁹⁵¹ Документы внешней политики СССР, Том Восьмой, 1963: 769

⁹⁵² Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР, 1925: 103

⁹⁵³ Gönübol ve Sar, 1997: 76-77

⁹⁵⁴ Gönübol ve Sar, 1997: 77

⁹⁵⁵ Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 44

⁹⁵⁶ Arbitraj – Dış Ticaret Anlaşmaları'nda ortaya çıkan sorunların üçüncü bir mahkeme (arbitr) vasıtasıyla çözülme şeklidir. Bkz. Дипломатический Словарь, Том I, 1985: 93

Birliği'nde Ticaret Temsilciliği kurmaya karar verirse, SSCB hükümeti aynı şartlarla Ticaret Temsilciliği'nin kurulmasını taahhüt ediyordu (Madde 16). Madde 18, Türk ürünlerinin Batum üzerinden Asya ülkelerine transit geçiş hakkı tanınıyordu⁹⁵⁷. Ticaret temsilciliği, yaptığı işlemlerle ilgili olarak Türk hukuk ve yargısına uymakla yükümlüydü (Madde 13)⁹⁵⁸.

Antlaşmaya göre (Madde 11) merkezi Ankara'da bulunan Sovyet Ticaret Temsilciliği Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği'nin bir kısmını teşkil edecekti. Ticaret Temsilcisi ile iki yardımcısı Yetkili Temsilcilik heyetinden sayılıp dokunulmazlık ve sair imtiyazlardan faydalana bilecekti. Ticaret Temsilciliği'nin Ankara'daki binası ile İstanbul'daki şubesinin⁹⁵⁹ binası Harici ez memleket (extraterritoriality) imtiyazından yararlanılabilecekti⁹⁶⁰.

Türkiye tarafı Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin, her türlü imtiyaza ve dokunulmazlığa sahip olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Buna sebep Türkiye'nin farklı ticari ilişkiler sistemi ile karşı karşıya olmasıydı. Sovyetler Birliği'nde dış ticaret kamulaştırıldığı için, Türkiye, bu ticaret temsilciliklerinin menfaatini gözetmek konusunda karşı tarafa söz vermiştir⁹⁶¹.

Ticaret Antlaşması ile Arkos'un İstanbul şubesi faaliyetlerine son vermiş ve tüm ticari faaliyetleri SSCB Ticaret Temsilciliği'ne devredilmiştir. Kısa zamanda “*RusTürk*” de faaliyetini durdurmuştur⁹⁶². Antlaşma uyarınca, Türkiye'den yapılan Sovyet ithalatının toplam miktarının, Türkiye'ye yapılan toplam Sovyet ihracatı miktarına tekabül etmesi gerekiyordu⁹⁶³. Bu antlaşma ile iki ülkenin ticari ilişkilerinde uzun süre devam eden düzensizlik dönemi sona ermiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde Sovyetler Birliği'nin payının sadece yüzde 2 olmasına rağmen, Ticaret Antlaşması'nın imzalanması çok önemliydi. Antlaşma Türk-Sovyet ilişkileri sisteminde var olan temel boşlukları doldurmuştur⁹⁶⁴.

Sovyetler Birliği 1927 yılında sadece Türkiye ile değil İran ve Afganistan ile de ticaret anlaşmaları imzalamıştır. İran ve Afganistan ile imzalanan antlaşmalara göre ithalatının toplam miktarının, yapılan toplam ihracat miktarına tekabül etmesi (netto-balans) gerekiyordu. Sovyetler tarafından satın alınacak ürünlerin ağırlıklı olarak hammaddeler olması amaçlanıyordu⁹⁶⁵.

⁹⁵⁷ Наш торговый договор с Турцией, 1927: 59-60

⁹⁵⁸ Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı (1923 – 1934), 1974: 25

⁹⁵⁹ İstanbul'daki şube Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de “464” numaralı “*Sovyet Han*” da yerleşiyordu. Bkz. Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı (1923 – 1934), 1974: 25

⁹⁶⁰ TDA, 571 / 35970-142022-19, (1945-10-24).

⁹⁶¹ Küçüküçürlü, 2010: 168

⁹⁶² Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 52

⁹⁶³ Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 45

⁹⁶⁴ Наш торговый договор с Турцией, 1927: 54

⁹⁶⁵ Bilgiç, 2019: 211

Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması Türkiye tarafından 19 Nisan 1930 tarihinde fesh edilmiş ve Sovyet tarafına bildirilmiştir⁹⁶⁶. Türkiye’de yeni Gümrük Tarife Kanunu’nun (1929) uygulanması sebebiyle antlaşmanın yürürlükten kaldırıldığı Dışişleri Komiserliği’ne gönderilen notada izah edilmiştir. Diğer bir sebep ise iki ülke arasında ithalat ve ihracat uygulamasının anlaşma ile üst üste düşmemesi idi⁹⁶⁷. Bununla beraber, Türk tüccarların menfaatini korumak ve yol açabileceği kargaşayı engellemek amacıyla Sovyet Ticaret Temsilciliği’nin Türkiye’de perakende ticareti yapması yasaklanmıştı. Sovyetler uzun tartışmalardan sonra bu kararı kabul etmek zorunda kalmıştır⁹⁶⁸.

Her iki taraf ticari ilişkilerin durumundan pek memnun değildi. Odessa Konsolosluğu’ndan Hariciye Vekâletine gönderilen yazıda, Ticaret Anlaşması’na aykırı olarak, kayıt ve gümrük meselelerinde oluşan zorluklar nedeni ile Türk tüccarların 1929 yılında Moskova Büyükelçiliği’ne gitmek zorunda kaldıkları belirtilmişti. Odessa Konsolosu Kamil Mümtaz Bey bu konuda yaptığı çok sayılı müracaatların, yerine getirilmeyen vaatlerle akamete uğradığını belirtiyordu⁹⁶⁹.

Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliği’nin danışmanı W.S. Edmonds, raporunda (1929) Ruslar’ın Türk tüccarların menfatine aykırı davrandıklarını yazıyordu. W.S. Edmonds iki ülkenin ekonomik sistemi arasındaki farkın büyük olması nedeniyle yeni bir Ticaret Anlaşması’nın sorunların çözümüne bir yararı olmayacağı fikrindeydi⁹⁷⁰.

16 Mart 1931’de imzalanan yeni Ticaret Antlaşması daha önceki antlaşmanın aynısı olup, sadece, ithalat-ihracat dengesinin sağlanması için, Rusya’nın Türkiye’den alması gereken ürün kontenjanı artırılmıştı. Aynı zamanda yeni anlaşmaya göre Türk tüccarları, Rus pazarlarına doğrudan ürünlerini sevk edemeyeceklerdi⁹⁷¹.

Yeni Ticaret Antlaşması sorunların çözümüne çok fayda sağlamamıştır. Nitekim 20 Ağustos 1933 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Başbakanlığa çekilen telgrafta *“Ruslar Türk çimentosunun satılabileceği fiyat ne olursa olsun behemehâl bu fiyattan aşağı satmak suretiyle Karadeniz havzasını elde etmişlerdir. Sovyetler’le Ticaret Mukavelesi, müzakeresi hitam bulmadan dâhilde ihtiyacımıza kâfi miktarda istihsal olunan çimento, tütün, triktaj, buğday gibi mevadın Türk emtiasından daha ucuz satılarak rekabete girilmemesi hususunda Sovyetler’le itilaf edilmesini zaruri bulmaktaym. Aksi takdirde Ruslar’ın Türk*

⁹⁶⁶ TDA, 571 / 34801-137220-24, (1930-06-01).

⁹⁶⁷ TDA, 571 / 34801-137223-115, (1930-05-01): 1, 2

⁹⁶⁸ TDA, 571 / 34801-137223-53, (1930-09-02).

⁹⁶⁹ TDA, 571 / 34802-137237-2, (1929-04-09).

⁹⁷⁰ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series IA, Volume VII, 1975: 832-833

⁹⁷¹ Küçükuşurlu, 2010: 178

*pazarından bir miktar mal satın almakla bize zahiren temin ettikleri faide gayri meşru rekabetle tamamen hiçe indirilmiş olur” deniyordu*⁹⁷².

16 Mart 1931 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile 21 Haziran 1934 tarihli gizli Ticaret Anlaşması’nın hükümleri 1 Eylül 1937 tarihinde sona ermiştir. Yapılan nota teatisi ile Antlaşma’nın bir ay uzatılması karara alınmıştır⁹⁷³. 8 Ekim 1937 tarihinde Ankara’da imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması’na⁹⁷⁴ ilave olunan 31 Mart 1938 tarihli Protokol ile adı geçen antlaşmanın 15. maddesinde Sovyetler Birliği’nin Ticaret Temsilciliği’ne Türkiye’de şubeler açmak hususunda verilen hakkın İstanbul ve Kars olmak üzere yalnız iki şehirde uygulanacağını, Sovyet tarafı Türkiye tarafına bildirmiştir⁹⁷⁵. Ancak Kars şubesine ez memleket imtiyazından ve diğer diplomatik imtiyaz ve muafiyetlerden istifade hakkı verilmemiştir⁹⁷⁶.

Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması’na göre Sovyetler Kars’ta Ticaret Temsilciliği Ofisi açma hakkına sahipti ancak 1934 yılına kadar bu kullanılmamıştır. Sovyetlerin Kars’ta Ticaret Temsilciliği Ofisi açmasına yerel makamlar sıcak bakmamıştı. Bunun üzerine Petrol Sendikası’nın Kars’ta bulunan ofisinin adı değiştirilerek Ticaret Temsilciliği adını almıştır. Diğer taraftan Sovyetler Birliği’nin Kars Konsolosluğu da burada bir nevi ticaret ajansı rolünü oynuyordu⁹⁷⁷. Kars Konsolosluğu’nun Mart 1938 tarihinde kapatılması kararı alındıktan sonra Ankara Yetkili Temsilciliği Kars Konsolosluğu binasının burada olan Kars Ticaret Temsilciliği’ne devredilmesini ve bu konuda Kars yerel yönetiminin kolaylık sağlamasını rica etmiştir⁹⁷⁸.

1923 yılında Sovyetler Birliği’nin Türkiye ihracatındaki payı sadece yüzde 2,4, 1937 yılında yüzde 4,8, Sovyetler Birliği’nin Türkiye ithalatındaki payı 1923 yılında yüzde 2,1 olurken, 1937 yılında yüzde 6,2 yükselmişti⁹⁷⁹. 1930-31 yılları arasında Türkiye’de ciddi ithalat sınırlaması uygulandı ve bu Türkiye’ye Sovyet ihracatını önemli ölçüde azalttı. Dünya ekonomik krizi Türkiye’den yapılan Sovyet ithalatını da etkilemişti⁹⁸⁰.

6 Şubat 1930’da Dış Ticaret Komiserliği yeniden örgütlenmiş, özel çeşitli malların ithal ve ihracı için tekel şirketleri kurulmuştur. Komiserlik dış ticaretin yalnız kontrolü ve planlanmasından sorumlu hale getirilmiştir⁹⁸¹.

⁹⁷² Atatürk Araştırma Merkezi, 1991: 620

⁹⁷³ TDA, 571 / 35451-139437-26, (1937-08-31).

⁹⁷⁴ Ticaret ve Tediye Anlaşması 8 Ekim 1937, Ankara. Bkz. TDA, 571 / 67706-296645-10. (1962-07-10).

⁹⁷⁵ TDA, 571 / 35721-141002-13, (1937-10-08): 19

⁹⁷⁶ TDA, 571 / 35970-142022-7, (1942-03-03).

⁹⁷⁷ Bilgiç, 2019: 138

⁹⁷⁸ TDA, 571 / 35451-139430-63, (1938-03-18)

⁹⁷⁹ Торговые отношения СССР со странами Востока, 1938: 46

⁹⁸⁰ Conolly, 1933: 127

⁹⁸¹ Freedman, 1946: 39

1930 yılında Sovyet dış ticaret reformundan sonra “*Vostgostorg*”⁹⁸² kurulmuş ve Doğu ülkeleriyle Sovyet ticareti imtiyazını elde etmiştir⁹⁸³.

⁹⁸² Всесоюзное объединение по торговле со странами Востока

⁹⁸³ Baykov, 1946: 69

SONUÇ

Ekim Devrimi'nden sonra kurulan Dışışleri Komiserliği tamamen farklı ve yeni diplomatik çizgi takip ederek uluslararası ilişkiler tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına sebep oldu. Diplomasi, daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar ideoloji ve propaganda aracı haline geldi. Kısa zamanda kurumsallaşan Dışışleri Komiserliği Uluslararası Komünist örgütleri ve Sovyet devlet güvenlik organları ile faaliyetini koordine etmeye çalışıyordu. Diplomatik kurallar ve ayrıcalıklar daha çok Sovyetlerin ideolojik hedeflerine ulaşmak için kullanılıyordu.

Ankara Hükümeti ile diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra, Sovyetler Ankara'da Yetkili Temsilcilik ve Anadolu'nun diğer önemli yerlerinde Konsolosluk ve Ticari Temsilcilikler kurmaya başlamıştılar. Özellikle ilk yıllarda Sovyet Temsilcilikleri Anadolu'da yoğun ideolojik propaganda yürütmüştür. Anadolu'ya gelen ilk temsilcilik görevlileri de geleneksel diplomasiye mensup kişiler olmayıp, daha çok tecrübeli parti mensupları ve askeriyeden gelen kişilerdi. Sovyetler izledikleri dış politikanın genel ilkelerine uygun olarak bir taraftan Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler kuruyor, diğer taraftan ise yeraltı komünist örgütlerine destek vererek burada yoğun komünizm propagandası yapıyordu.

Ankara'da kurulan Sovyet Yetkili Temsilciliği diğer Sovyet temsilciliklerinin yönetimi ve idaresi ile yükümlüydü. Yetkili Temsilcilik Dışışleri Komiserliği'nden aldığı direktiflerle diğer temsilciliklerin işinin denetimini ve yönetimini hayata geçiriyordu. Aynı zamanda Uluslararası Komünist örgütleri ve yerli Komünist Partileri ile bağlantı da Yetkili Temsilcilik aracılığı ile kuruluyordu. Özellikle Yakov Suriç'in atanmasından sonra Ankara'daki Sovyet Yetkili Temsilciliği daha etkili faaliyet göstermeye başlamıştı. Nitekim Y. Suriç Ankara'ya geldikten sonra Ticari Temsilcilikler meselesi etrafında cereyan eden anlaşmazlıklar kısa zamanda çözülmüştür.

İki ülke arasında ilişkiler kurulduktan sonra Yetkili Temsilcilikle beraber Sovyetler Anadolu'nun en önemli noktalarında ve sonradan İstanbul ve İzmir'de konsolosluk ağına sahip oldular. Özellikle Doğu Anadolu'da Sovyet Konsoloslukları propaganda ve kısmen ticari faaliyet yürütmeye başladılar. Sovyetler konsolosluk ağını özellikle stratejik öneme sahip noktalarda ve esasen liman şehirlerinde kurmaya üstünlük vermiştiler. Geçici Konsolosluk Antlaşmasına kadar Sovyetlerin buradaki konsolosluk faaliyeti Türk Hükümetinin sık sık itiraz ve şikâyetlerine sebep olmuş, bazen konsolosların geri çağırılmasına kadar varmıştır. Sovyet Dışışleri Komiserliği Anadolu'da Milli Mücadele'nin devam ettiği yıllarda Ankara Hükümeti'nden bazı ayrıcalıklar elde etmiş ve sonrasında bu

ayrıcalıkların temsilcilikler tarafından suiistimali başlamıştır. Geçici Konsolosluk Antlaşması ile Konsolosluk meselesinde devam eden düzensizlik kısmen son bulmuş ise de, 30’lu yılların başarından itibaren Sovyetler Konsolosluk ağını azaltmaya başlamıştır. 1938 yılına gelindiğinde İstanbul Başkonsolosluğu’ndan başka bütün konsolosluklar kapatılmıştır. Sovyet devletinin iç politikasının neticesinde diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de konsolosluk ağı sınırlanmıştır.

Aynı zamanda 1930’lu yılların sonuna doğru Dışişleri Komiserliği de “*Büyük Temizleme*”ye maruz kalmış ve çalışanlarının büyük kısmı terör kurbanı olmuştu. Bu Türkiye için de geçerli olmuş ve burada çalışan Yetkili Temsilcilik, Konsolosluk ve Ticari Temsilcilik görevlileri, aynı zamanda Türkiye’de yasadışı olarak faaliyet göstermiş OGPU, Komintern ve Askeri İstihbarat temsilcilerinin büyük kısmı “halk düşmanı” ve “casus” adıyla idam edilmiş veya hapse atılmıştı. Bu temsilcilerin idam edilmesi veya haps edilmesi ile bu kişilerin adı geçen resmi yazı ve belgeler bile mahv edilmiştir.

Sovyetlerin Türkiye’de kurdukları Ticari Temsilcilikler de, Yetkili Temsilcilik veya Konsolosluklar gibi ticari oluşu kadar siyasi ve ideolojik hedeflere hizmet ediyordu. Kamulaştırıldığı için bu temsilcilikler devletin tam kontrolü altındaydı. Ticari Temsilcilikler de Anadolu’nun önemli liman şehirlerinde ve daha sonra İstanbul ve İzmir’de faaliyet göstermiştir. Söz konusu Temsilcilikler özellikle Türkiye’nin Doğu vilayetlerinin Sovyet sınıra yakın olması ve İstanbul ve İzmir gibi önemli pazarlardan uzak olmasını avantaj olarak kullanmış ve orada tekel konumuna gelmiştir.

Sovyetler güçlerinin kaynağının Komünizm ideolojisinde olduğuna inanıyorlardı. İlişki kurdukları devletlerde Komünizm ideolojisi için bir temel oluşturmak Sovyet Dış Politikası’nın ana hedefi haline gelmişti. Bu yolda resmi diplomatik ve ticari temsilciliklerin suiistimali yöntemi uzun zaman kullanılmıştır. Hatta Türkiye gibi ilişkilerin iyi olduğu ülkelerde bile aynı politika izlenmiştir. Bu Sovyetlerin izlediği “*barış içinde bir arada yaşama*” ve “*komünist enternasyonalizmi*” politik çizgisine uzun zaman bağlı kaldıklarını gösteriyordu. Sovyetler Komünist olmayan “*burjuva*” devletlerle ittifakların geçici olduğuna inanıyorlardı. Diğer taraftan farklı ideolojik, ekonomik ve devlet sistemi bu ilişkilerin geçici olmasını gerçekten de kaçınılmaz ediyordu.

Türkiye’de faaliyet gösteren bütün Sovyet temsilcilikleri propaganda faaliyetinde önemli rol oynuyordu. Nitekim Ticari Temsilcilikler bile kendi faaliyet alanında ticaretle beraber komünizm propagandası yapmakla yükümlüydü. 1930’lara gelindiğinde bu propaganda Türkiye Hükümeti’nin aldığı tedbirler neticesinde azalmaya başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşının bitiminden sonra oluşan jeopolitik durum Türkiye ile Sovyet Devleti'nin yaklaşmasını neredeyse kaçınılmaz hale getirmişti. Avrupa'da aynı şekilde Almanya da Sovyetlere yaklaşmış ancak durumunu biraz düzelttikten sonra Locarno Antlaşmaları sonrası yüzünü Avrupa'ya dönmüştü. Türkiye ile Sovyetlerin bu zorunlu ittifakı biraz daha uzun sürmüş ancak ideolojik, ekonomik ve devlet sistemleri arasında derin farklılıklar nedeni ile son neticede Türkiye de yüzünü batıya taraf çevirmiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar****Türk Diplomatik Arşivi (TDA)**

TDA, 571 / 34801-137220-24

TDA, 571 / 34801-137223-115

TDA, 571 / 34801-137223-53

TDA, 571 / 34802-137237-2

TDA, 571 / 34834-137518-1

TDA, 571 / 34834-137518-7

TDA, 571 / 34844-136783-72

TDA, 571 / 34846-137098-1

TDA, 571 / 34846-137110-2

TDA, 571 / 34846-137110-3

TDA, 571 / 34844-136783-73

TDA, 571 / 34941-137985-65

TDA, 571 / 34941-137985-85

TDA, 571 / 34993-138029-2

TDA, 571 / 35451-139437-26

TDA, 571 / 35721-141002-13

TDA, 571 / 35970-142022-7

TDA, 571 / 35970-142022-19

TDA, 571 / 35231-138614-1

TDA, 571 / 35231-138614-3

TDA, 571 / 35603-140276-30

TDA, 571 / 35603-140276-34

TDA, 571 / 35603-140276-24

TDA, 571 / 35603-140276-25

TDA, 571 / 35721-141002-13

TDA, 571 / 35313-138769-1

TDA, 571 / 35970-142022-19

TDA, 571 / 36010-142337-31

TDA, 571 / 36185-142706-16

TDA, 571 / 36185-142706-4

TDA, 571 / 36185-142706-13
 TDA, 571 / 36185-142706-19
 TDA, 571 / 36185-142706-17
 TDA, 571 / 35521-139758-26
 TDA, 571 / 67706-296645-10
 TDA, 571 / 67939-297158-56
 TDA, 571 / 68112-297758-87
 TDA, 571 / 68095-298075-51
 TDA, 571 / 35521-139755-4
 TDA, 571 / 35555-139845-11
 TDA, 571 / 35054-138125-1
 TDA, 571 / 68112-297758-85
 TDA, 571 / 35231-138611-27
 TDA, 571 / 35451-139430-63
 TDA, 571 / 35555-139845-112

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-0-0 / 248-675-28

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA) (Azerbaijan Cumhuriyeti Devlet Arşivi)

ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 207

ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 68

ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 175

ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 174

ARDA, Фонд 28, Опись 1, Дело 692

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİ SSA) (Azerbaijan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Siyasi Belgeler Arşivi)

ARPIİ SSA, Fond 609 siy 1 sax. vah 91

ARPIİ SSA, Фонд 609, Опись 1, Дело 94

Архив внешнеy политики Rossiyskoy Federacii (AVP RF) (Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi)

ABП РФ, Фонд 04 (Секретариат Г.В. Чичерина), опись 39, номер папки 238, номер дела 53175

АВП РФ, Фонд 04 (Секретариат Г.В. Чичерина), опись 39, номер папки 238, номер дела 53176

АВП РФ, Фонд 04 (Секретариат Г.В. Чичерина), опись 39, номер папки 242, номер дела 53266

АВП РФ, Фонд 04 (Секретариат Г.В. Чичерина), опись 39, номер папки 234, номер дела 53123

АВП РФ, Фонд 04 (Секретариат Г.В. Чичерина), опись 39, номер папки 234, номер дела 53125

АВП РФ, Фонд 04 (Секретариат Г.В. Чичерина), опись 39, номер папки 234, номер дела 53119

АВП РФ, Фонд 05 (Секретариат М. Литвинова), опись 11, номер папки 78, номер дела 94

АВП РФ, Фонд 05 (Секретариат М. Литвинова), опись 12, номер папки 86, номер дела 73

Rossiyskiy Gosudarstvenniy arhiv soĭalno-politiĭeskoy istorii (RGASPI) (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi)

РГАСПИ, Ф 159, Опись 2, Дело 1

РГАСПИ, Ф 17, Опись 84, Ед.хр. 72

РГАСПИ, Фонд 17, Опись 84, Ед.хр. 401

РГАСПИ, Ф 17, Опись 162, Дело. 6

РГАСПИ, Ф 495, Опись 154, Дело. 137

РГАСПИ, Ф 495, Опись 154, Дело. 764

РГАСПИ, Ф 495, Опись 181, Дело 321

РГАСПИ, Ф 495, Опись 181, Дело 344

РГАСПИ, Ф 5, Опись 1, Ед.хр. 2117

РГАСПИ, Ф 5, Опись 1, Ед.хр. 2158

РГАСПИ, Ф 5, Опись 1, Ед.хр. 2204

РГАСПИ, Ф 544, Опись 3, Дело 118

РГАСПИ, Ф 544, Опись 3, Дело 122

РГАСПИ, Ф 85, Опись 19, Дело 29

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Дело 38

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Дело 45

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Дело 47

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Дело 55

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Дело 96

РГАСПИ, Фонд 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 8

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 11

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 101

РГАСПИ, Ф 85, Опись с/Турция, Ед.хр. 103

Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1932, Édition du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères, Sixième livraison, Moscou, 1932

Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1934, Édition du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères, Huitième livraison, Moscou, 1934

Annuaire diplomatique du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères pour l'année 1935, Édition du Commissariat du Peuple pour les Affaires Étrangères, Neuvième livraison, Moscou, 1935

Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965, Hazırlayan Hamid Aral, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1965.

Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, Hazırlayan Hamid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968.

Documents on German foreign policy, 1918-1945, Series C, Volume III, Her Majesty's Stationery Office, London, 1959

Documents on German foreign policy, 1918-1945, Series C, Volume V, Her Majesty's Stationery Office, London, 1966

Medlicott, W. N., Dakin, D., Lambert, M. E. (Eds.). (1966). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Series IA, Volume I, Her Majesty's Stationery Office, London.

Medlicott, W. N., Dakin, D., Lambert, M. E. (Eds.). (1970). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Series IA, Volume III, Her Majesty's Stationery Office, London.

Medlicott, W. N., Dakin, D., Lambert, M. E. (Eds.). (1975). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Series IA, Volume VII, Her Majesty's Stationery Office, London.

Medlicott, W. N., Dakin, D., Lambert, M. E. (Eds.). (1970). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XVII, Her Majesty's Stationery Office, London.

Woodward E.L., Butler Rohan, (Eds.). (1958). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Edited by Second Series, Volume VII, Her Majesty's Stationery Office, London.

- Butler Rohan, Bury, J.P.T, Lambert, M. E. (Eds.). (1962). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Edited by, First Series, Volume XII, Her Majesty's Stationery Office, London.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, (2013). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, İstanbul.
- Pearce, B. (Çev. ve Düz.) (1977). *Stenographic Report. Congress of the Peoples of the East, Baku, September 1920*, London, New Park Publications.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, (1999). C.I (24 Nisan 1336/1920- 21Şubat 1336/1921), Yayına Haz.; Mürşit Balabanlılar, Redaksiyon ve Düzelti: Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Главы Консульских Представительств СССР за Рубежом 1917-1984 гг. Историко-Дипломатическое Управление МИД СССР. Москва, 1985
- Годовой отчет за 1923 г. Народного Комиссариата по Иностранным Делах II съезду Советов СССР, Мосполиграф-10-я тип. “Заря Коммунизма”, Москва, 1924
- Годовой отчет за 1924 год к III съезду Советов СССР, Мосполиграф 10-я тип. “Заря Коммунизма”, Москва, 1925
- Приложение к годовому отчету за 1924 год к III съезду Советов СССР / СССР. Народный Комиссариат по Иностранным Делах. Москва, 1925.
- Годовой Отчет НКВД к IX Съезду Советов (1920-1921), Издание Наркоминдел, Москва, 1921
- Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делах на 1925 года, Издание Литиздата НКВД, Москва, 1925
- Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делах на 1926 года, Издание Литиздата НКВД, Москва, 1926
- Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делах на 1927 года, Издание Литиздата НКВД, Москва, 1927
- Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делах на 1928 года, Издание Литиздата НКВД, Москва, 1928
- Ежегодник Народного Комиссариата по Иностранным Делах на 1929 года, Издание Литиздата НКВД, Москва, 1929
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том ВТОРОЙ 1 января 1919 г. — 30 июня 1920 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1958

- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Третий 1 июля 1920 г. — 18 марта 1921 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1959
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Четвертый, 19 марта 1921 г. — 31 декабря 1921 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1960
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Пятый 1 января 1922 г. — 19 ноября 1922 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1961
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Шестой 20 ноября 1922 г. — 31 декабря 1923 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1962,
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Седьмой 1 января — 31 декабря 1924 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1963
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Восьмой 1 января — 31 декабря 1925 г, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1963
- Министерство иностранных дел СССР, *Документы внешней политики СССР*, Том Девятый 1 января — 31 декабря 1926 г, Издательство Политической Литературы, Москва, 1964

Kitaplar

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, (1991). Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Afanasiyan, S. (2012). *Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan İnqilabdan sovet rejiminin qurulduğu dönmə qədər 1917-1923*, Qanun Nəşriyyatı, Bakı.
- Aslan, Y. (1997). *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Aspaturian, V. V. (1972). *Foreign Policy in World Politics*, R. C. Macridis (Ed.), Fourth Edition, Soviet Foreign Policy, Prentice Hall Publications, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Bayur, Y. H. (1995). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Baykov, A. (1946). *Soviet Foreign Trade*, Princeton University Press, Princeton New Jersey.
- Bennigsen, A. A. and Wimbush, S. E. (1979). *Muslim National Communism in the Soviet Union*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Carr, E. H. (2004). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt III, Metis Yayınları, İstanbul.
- Conolly, V. (1933). *Soviet Economic Policy in the East*, Oxford University Press, London.
- Conquest, R. (1990). *The Great Terror a Reassessment*, Oxford University Press, New York.
- Craig, G. A. and Gilbert, F. (Ed.) (1953). *The Diplomats 1919-1939*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Crowley, E. L. (Ed.) (1970). *The Soviet Diplomatic Corps 1917-1967*, The Scarecrow Press, Inc, Metuchen, New Jersey.
- Dirksen, V. H (1951). *Moscow, Tokyo, London: Twenty Years of German Foreign Policy*, Hutchinson and Co Publishers, London.
- Fischer, L. (1930). *The Soviets in world affairs: A History of the relations between the Soviet Union and the rest of the world*, In Two Volumes-Vol. I, Publisher Jonathan Cape, London.
- Girgin, K. (1994). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (TEŞKİLAT VE PROTOKOL)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gökay, B. (2006). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Hale, W. (2002). *Turkish Foreign Policy 1774-200*, Frank Cass Publishers, London.
- Haslam, J. (2006). *The Cambridge History of Russia, Comintern and Soviet foreign policy, 1919–1941*, R. G. Suny (Ed.), Cambridge University Press, New York.
- Haslam, J. (1983). *Soviet Foreign Policy, 1930-1933: The Impact of the Depression*, St. Martin's Press, New York.
- Howard M. Sachar. (1969). *The emergence of the Middle East: 1914-1924*, Publisher Alfred A. Knopf, New York.
- Hoover, C. B. (1931). *The Economic Life of Soviet Russia*, The Macmillan Company, New York.
- Həsənli, C. (2012). *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti: 1920-1939*, Adiloğlu, Bakı.
- Joseph E. Davies, *Mission to Moscow*, Victor Gollancz Limited, Tenth Impression, London, 1945.

- Kamalov, İ. (2011). Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, *I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*, 1920-30-lu Yıllarda gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Karpat, K. (2014). *Türkiye ve Orta Asya*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2017). *Türk Dış Politikası Tarihi*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kamuran, G. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kapur, H. (1967). *Soviet Russia and Asia 1917-1927 A study of Foreign Policy towards Turkey, Iran and Afghanistan*, The Humanities Press, New York.
- Kinross, L. (1994). *Atatürk / Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. Basım, İstanbul.
- Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (Çev. İ. Kamalov), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kulski, W. W. (1959). *Peaceful Co-Existence, An Analysis of Soviet Foreign Policy*, Henry Regnery Company, Chicago.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları /1194 Kültür Eserleri Dizisi/150, Ankara.
- Kültür Bakanlığı Yayınları 392 (1992). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) (1919-1923)*, Cilt I, Atatürk dizisi 34, Ankara.
- Kültür Bakanlığı Yayınları 392 (1992). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) (1923-1938)*, Cilt II, Atatürk dizisi 34, Ankara.
- Laqueur, W. Z. (1959). *The Soviet Union and the Middle East*, Frederick A. Praeger publishers, New York.
- Lazitch, B. and Drachkovitch, M. M. (1972). M., *Lenin and the Comintern*, Vol.1, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California.
- Lenin, V. I. (1957). *The National-Liberation Movement in the East*, Foreign Languages Publishing House, Moscow.
- Mehmet Gönlübol et al., (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Mehmet Gönlübol, Cem Sar, (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I 1919-1980), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Oran, B. (2019). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I 1919-1980), İletişim Yayınları, 23. Baskı, İstanbul.
- Özcoşkun, A. R. (2018). *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, Ankara.
- Perinçek, M. (2014). *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul.
- Pope, Arthur Upham, (1943). *Maxim Litvinoff*, L. B. Fischer Publishing Corp, New York.
- Quigley, J. (1974). *The Soviet Foreign Trade Monopoly, Institutions and Laws*, Ohio State University Press, Columbus.
- Rosser, R. F. (1969). *An Introduction to Soviet Foreign Policy*, Prentice-Hall Publication, New-Jersey.
- Rubinstein, A. Z. (1972). *The Foreign Policy of the Soviet Union, Edited with introductory essays*, Third edition, Random House pub, New York.
- Rubinstein, A. Z. (1982). *Soviet Policy Toward Turkey, Iran, and Afghanistan: the dynamics of influence*, Praeger Publishers, New York.
- Sander, O. (2015). *Siyasi Tarih 1918-1994*, 25.Baskı, İmge kitabevi Yayınları.
- Sakwa, R. (1998). *Soviet politics in perspective*, Second Edition, Routledge, London.
- Sonyel, S. R. (2014). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü (1974). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı (1923 – 1934)*, Ankara.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü (1973). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922 – 1923)*, Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, (1973). *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, (1973). *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, Ankara.
- Ter-Matevosyan, V. (2019). *Turkey, Kemalism and the Soviet Union Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, Palgrave Macmillan, Yerevan.
- Toynbee, A. J. (1927). *Survey of International Affairs 1920-1923*, Oxford University Press, London.
- Toynbee, A. J. (1929). *Survey of International Affairs 1928*, Oxford University Press, London.

- Toynbee, A. J. And Kirkwood, K. P. (1926). *The Modern World A Survey Of Historical Forces, Volume VI: Turkey*, H. A. L. Fisher (Ed.), Ernest Benn Limited, London.
- Ulam, A. B. (1974). *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917-1973*, Second Edition, Praeger Publishers, New York.
- Walsh, W. B. (1958). *Russia and Soviet Union: A Modern History*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Whelan, J. G. (1983). *Soviet Diplomacy and Negotiating Behavior: The Emerging New Context for U.S Diplomacy*, Westview Press, Boulder, Colorado.
- Who Was Who in the USSR: A Biographic Directory Containing 5,015 Biographies of Prominent Soviet Historical Personalities*, (1972). Edited by Heinrich E. Schulz, Paul K. Urban, Andrew I. Lebed, compiled by the Institute for the Study of the USSR, Munich, Germany, Scarecrow Press, New Jersey.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Zickel, R. E. (Ed.) (1991). *Soviet Union a country study*, Second Edition, U.S. Government Printing Office, Washington.
- Агабеков, Г. (2013). *Секретный Террор Сталина. Исповедь резидента*, Издательство «Яуза-пресс:Эксмо», Москва.
- Англо-советские отношения со дня подписания торгового соглашения до разрыва (1921 — 1927 гг.)*, (1927). Ноты и документы с вводной статьей и предметным указателем, Издание Литиздата Народного Комиссариата по Иностранным Дела́м, Москва.
- Астахов, Г. (1926). *От султаната к демократической Турции : Очерки из истории Кемализма*, Государственное Издательство, Москва; Ленинград.
- Большевистское руководство. Переписка. 1912-1927*, (1996). Сборник документов, Составители: А.В. Квашонкин, О.В. Хлебнюк, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая, Издательство «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), Москва, 1996.
- Антонов, В. С. (2012). *Расстрелянная разведка*, «Издательство «Вече», Москва.
- Выгодский, С. Ю. (1960). *В.И. Ленин, Руководитель Внешней Политики Советского Государства (1917-1923гг)*, Лениздат.
- Внешняя торговля России в 1922-1923 хозяйственном году: Сборник Статей* Под редакцией В.Г. Громана, М. Кауфмана, М. Заменгоф, Издательство “Экономическая жизнь”, Москва, 1923.

- Гасанлы, Д. (2008). *СССР – ТУРЦИЯ: от нейтралитета к холодной войне (1939-1953)*, «Центр Пропаганды», Москва.
- Генис, Владимир Л. (2012). *Неверные слуги режима: первые советские невозвращенцы (1920-1933)*, Опыт документального исследования в 2-х книгах, Книга 2 «Третья эмиграция» (1929- 1933), Ульяновский Дом Печати, Москва.
- Громыко, А. А., Пономарев Б. Н. (Гл. Ред.) (1980). *История внешней политики СССР 1917-1980 В Двух Томах, Том Первый 1917-1945 гг.* Издательство Наука, Москва.
- Декреты Советской власти. Т. IX. Июнь – июль 1920 г.*, (1978). Издательство политической литературы, Москва.
- Дипломатический Словарь*, (1985). В 3-х томах, Том I – А-И, Главный Ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостьянов, С. Л. Тихвинский, Издательство «Наука», Москва.
- Дипломатический Словарь*, (1986). В 3-х томах, Том II- К-Р, Главный Ред. А. А. Громыко, А. Г. Ковалев, П.П. Севостьянов, С. Л. Тихвинский, Издательство «Наука», Москва.
- Дипломатический Словарь*, (1986). В 3-х томах, Том III - С-Я, Главный Ред. А.А. Громыко, А. Г. Ковалев, П.П. Севостьянов, С. Л. Тихвинский, Издательство «Наука», Москва.
- Диенко, А. (авт-сост). (2002). *Разведка и контрразведка в лицах: энциклопедический словарь российских спецслужб*, Издательство “Русский мир”, Москва.
- Инструкция Консулам РСФСР*, (1921). Издание НКВД, Москва.
- Иоффе, А. Е. (1968). *Внешняя политика Советского Союза. 1928 - 1932 гг.*, Издательство «Наука», Москва.
- Кирилин, И. А. (Гл. Ред.). (1986). *История международных отношений и внешней политики СССР в трех томах, 1917-1987, том Первый 1917-1945*, Издатель: «Международные отношения», Москва.
- Кауфман, М. Я. (1925). *Организация и Регулирование Внешней Торговли России*, Издательство «Экономическая жизнь», Москва.
- Ключников, Ю. В. и Сабанин А. (1926). *Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях, Часть II: От империалистической войны до снятия блокады с Советской России*, Издание Литиздата НКВД, Москва.
- Колпакиди, А. И., Прохоров, Д. П. (1999). *Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки*, Том 1, Издательство «ОЛМА-ПРЕСС», Москва.

- Коммунистический интернационал в документах: решения, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ, 1919-1932*, Партийное изд-во, Москва, 1933.
- Красин, Л. Б. (1970). *Вопросы внешней торговли*, 2-е издание, пересмотренное и дополненное, Издательство «Международные отношения», Москва.
- Лурье В. М., Кочик В. Я. (2002). *ГРУ: дела и люди*. Серия: Россия в лицах, Издательство «Олма-Пресс», Москва.
- Майский, И. (1922). *Внешняя Политика РСФСР 1917-1922*, Издательство «Красная Новь», Москва.
- Милибанд, С. Д. (1975). *Биобиблиографический словарь советских востоковедов*, Издательство «Наука», Москва.
- Мейер, М. С. (2004). *Турция в XX веке, Советско-Турецкие отношения во время Лозаннской конференции в свете архивных документов*, Ин-т Востоковедения Рос. Акад. Наук, Москва.
- Международное положение и внешняя политика СССР*, (1939). Сборник документов и материалов, Политическое управление РККА, Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, Москва.
- Международная политика Р.С.Ф.С.Р. в 1922 г.* (1923). Отчет НКВД, Издание НКВД, Москва.
- О'Коннор, Т. Э. (1991). *Георгий Чичерин и Советская Внешняя Политика 1918-1930*, Изд. «Прогресс».
- Павлович (Вельтман), М. (1921). *Революционная Турция*, Государственное Издательство.
- Пересыпкин, О. Г. (Гл. Ред.) (1990). *Дипломатический Ежегодник 1989*, Издательство Международные Отношения, Москва.
- Потемкин, В. П. (Гл. Ред.). (1945). *История Дипломатии, Том Третий, Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг.)*, Составили: проф. Минц И. И., проф. Панкратова А. М., акад. Потемкин В. П., акад. Тарле Е. В. и Колчановский Н. П., Государственное Издательство Политической Литературы, Ленинград.
- Равич, Н. (1971). *Вечный свет: портреты*, Издательство «Советский писатель», Москва.
- Равич, Н. (1960). *Молодость Века, Военные мемуары*, Военное Издательство Министерства Обороны Союза ССР, Москва.

- Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. Выпуск III: Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу между 1 января 1925 года и 1 мая 1926 года, Главлит, Типография Красной Газеты им. тов. Володарского, Москва, 1926*
- Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. Выпуск III: Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу между 1 января 1925 года и 1 мая 1926 года / СССР. Народный Комиссариат по Иностранным Дела; Собранный и отредактирован А.В. Сабанин, А.Г. Шахов, Москва, 1926.*
- Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. Вып. III. Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу между 1 января 1925 года и 1 мая 1926 года, Собрали и редактировали А.В.Сабанин и В.Т.Крупский, Типо-литография им. Воровского, Москва, 1932*
- Сборник декретов и постановлений по внешней торговле по 1 июня 1922 г, Выпуск I-й / Составлен Юридической Частью НКВТ. Москва, Издание НКВТ, 1922*
- Михайлов, А. Н. (1983). Советский Ежегодник Международного Права 1982, Из Истории Советско-Турецких Международно-Правовых Отношений, Издательство Наука, Москва.
- Торкунов, А. В., Панов, А. Н. (Гл. Ред.) (2015). *Дипломатическая Служба*, Аспент Пресс, Москва.
- Торговые отношения СССР со странами Востока, (1938). Научно-исследовательский институт монополии внешней торговли, Издательство «Международная Книга» Москва.*
- Труш, М. И. (1988). *Международная деятельность В.И. Ленина, Защита завоеваний социалистической революции 1919-1920*, Издательство политической литературы, Москва.
- Шишкин, В. А. (2002). *Становление внешней политики послереволюционной России (1917-1930 годы) и капиталистический мир: от революционного “западничества” к “национал-большевизму”*: Очерк истории, Рос. акад. наук. С.-Петерб. ин-т истории., Издательство «Дмитрий Буланин», Санкт- Петербург.
- Шейнис, З. С. (1989). *Максим Максимович Литвинов. Революционер, дипломат, человек*, Издательство политической литературы, Москва.

Энциклопедия Военной Разведки России, Автор-составитель А.И. Колпакиди,
Издательство Астрель, Москва, 2004

Makaleler

- Ada, T. (2018). Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922), *Belleten*, 82(295), 1077 – 1152.
- Aslan, Y. (Şubat 2010). “Milli Mücadele” Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, Yıl 2001, 8(18), 275-307.
- Cronin, S. (2015). “Introduction: Edward Said, Russian Orientalism and Soviet Iranology”, *Iranian Studies, Cambridge University Press*, 48(5), 647-662.
- Çakıcı, N., Öksüz, H. (Güz 2020). Bolşevik Ruslar'ın Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri, *CTAD*, 16(32), 717-746.
- Çapa, M. (2008). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Trabzon Rus Konsolosluğu, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 4, s. 93-114,
- Çelik, A. (Aralık 2018). Atatürk Döneminde Türkiye'de Komünist Propagandaya Karşı Alınan Önlemler, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, *History Studies*, 10(10), 57-85.
- Freedman, M. (Jan., 1946). Soviet Foreign Policy, *International Journal, Sage Publications, Ltd. on behalf of the Canadian International Council*, 1(1), 37-47.
- Gökay, B. (Fall 1994). The Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Documents, *Turkish Studies Association Bulletin, Indiana University Press*, 18(2), 41-57
- Hirst, S. J. (2013). Transnational Anti-Imperialism and the National Forces Soviet Diplomacy and Turkey, 1920 – 23, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Duke University Press*, 33(2), 214-226.
- Hovannisian, R. G. (Apr., 1973). Armenia and the Caucasus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente, *International Journal of Middle East Studies, Cambridge University Press*, 4(2), 129-147.
- Kaya Zenbilci, İ. (Aralık 2014). Ankara'daki Sovyet Rusya Elçilik Binaları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7).
- Kemper, M. (2009). The Soviet Discourse on the Origin and Class Character of Islam, 1923-1933, *Die Welt des Islams, Brill*, 49 (1), 1-48.
- Kemper, M. (2010). Red Orientalism: Mikhail Pavlovich and Marxist Oriental Studies in Early Soviet Russia, *Die Welt des Islams, Brill*, 50(3), 435-476.

- Kocho-Williams, A. (Jan., 2008). The Soviet Diplomatic Corps and Stalin's Purges, *The Slavonic and East European Review, the Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies*, 86(1), 90-110.
- Korkmaz, T. (2016). Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi, *Belleten* Cilt 80, Sayı 288, 619-638.
- Küçükuşurlu, M. (Şubat 2010). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sovyet Rusya İle Türkiye Arasında Sınır Ticareti, *Atatürk Dergisi*, Yıl 2005, 4(3), 161 – 181.
- Meyer, M. S. (1 Haziran 2009). Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri, Çeviri: Fatih Yapıcı, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5 Kış 2009, 251-264
- Perinçek M. (Çeviren) (Ekim 2012). Tevfik Rüştü (Aras) Beyin Bir Sovyet Yetkilisiyle Görüşmesi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, *T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2005, 0(8), 151-162.
- Resis, A. (January 2000). The Fall of Litvinov: Harbinger of the German-Soviet Non-aggression Pact, *Europe-Asia Studies*, 52(1), 33-56.
- Sharp, S. L. (October, 1957). The Soviet Position in the Middle East, *Social Science, Pi Gamma Mu, International Honor Society in Social Sciences*, 32(4), 225-231.
- Stone, D. R. (January 2013). Soviet Arms Exports in the 1920s, *Journal of Contemporary History, Sage Publications, Ltd*, 48(1), 57-77.
- Sürmeli, S. (Şub. 2010). “Sergey Petroviç Natsarenus’un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler / The Relations With Russia Socialist Federative Soviet Republic During Ankara Ambassador Of Sergey Petrovic Natsarenus”, *Atatürk Dergisi*, Yıl 2006, 5(2), 31-55.
- Uldricks, T. J. (Jun., 1977). The Impact of the Great Purges on the People's Commissariat of Foreign Affairs, *Slavic Review, Cambridge University Press*, 36 (2), 187-204.
- Uldricks, T. J. (1975). The Soviet Diplomatic Corps in the Čiçerin Era, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 23, H. 2, Published by: Franz Steiner Verlag, s. 213-224.
- Молотов, В. М. (1940). Внешняя политика Советского Союза, (Доклад на Заседании VII Сессии Верховного Совета СССР 1 Августа 1940 г.), *Советское Государство и Право № 8-9*, Орган Института Права Академии Наук СССР и Всесоюзного Института Юридических наук НКЮ СССР, Москва, s. 1-6

- Грабарь, В. (1926). Консульский устав Союза ССР, *Революционная законность* N=11-12 (29 апреля), Москва, s. 41-45
- Дурденевский, В. Н. (1926). Консульский Устав Союза Советских Социалистических Республик, *Советское право*, No=3 (21), 1926 г, Журнал института советского права, Государственное издательство, Москва-Ленинград, s. 104-114
- Канторович, Б. (1922). Пять лет международных отношений Советской России 1917 7 ноября - 25 октября 1922, Организационное развитие Н.К.И.Д, *Международная Жизнь*, 7 ноября No=15 (133) 1922 года, Издание Народного Комиссариата Иностранных Дел, Москва, s. 51-55.
- Консульский устав Союза Советских Социалистических Республик, *Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР*, издаваемое Управлением Делами Совета Народных Комиссаров СССР, 3 Марта 1926 г, N=10, Отдел первый, Типография Госиздата «Красный Пролетарий». Москва, 1926
- Кравченко, Н. Н. (1926). О консульском уставе СССР, *Международная Жизнь*, No-9, , Издание Литиздата НКВД, Москва, s. 78 – 81
- Залкинд, И. (1922). Пять лет международных отношений Советской России 1917 7 ноября - 25 октября 1922, Из первых месяцев Народного Комиссариата по Иностранным Делах, *Международная Жизнь*, 7 ноября No=15 (133) 1922 года, Издание Народного Комиссариата Иностранных Дел, Москва, s. 55-61.
- Михайлов, А. Н. (1983). Из Истории Советско-Турецких Международно-Правовых Отношений , *Советский Ежегодник Международного Права* 1982, Издательство Наука, Москва.
- Наш торговый договор с Турцией, Е. Л-г, (1927). *Международная Жизнь* № 6, Издание Литиздата Народного Комиссариата по Иностранным Делах, Москва, s. 54-61.
- Овчинников, В. А. (1928). О Консульском Уставе СССР, *Известия Юридического факультета*, Том V, Типо-литогр, Л. Абрамовича, Харбин, s. 335 – 346.
- Хирст, С. (2017). Первые Советские Дипломаты в Афганистане и Турции в Транснациональной Перспективе, *Эпоха войн и революций: 1914-1922: Материалы международного colloquium (Санкт-Петербург, 9-11 июня 2016 года)*, Издательство "Нестор-История", Санкт-Петербург.
- Чичерин, Г. (1923). Лозаннская конференция и мировое положение, *Международная Жизнь*, N-2, Москва, s. 3-6.

Чичерин, Г. (1922). Пять лет международных отношений Советской России 1917-1922, , За пять лет, *Международная Жизнь*, 7 ноября No15 (133) 1922 года, Издание Народного Комиссариата Иностранных Дел, Москва, s. 3-6.

Hatıralar

- Cebesoy, A. F. (1955). *Moskova Hatıraları* (21/11/1920-2/6/1922), Vatan Neşriyatı, İstanbul.
- Cebesoy, A. F. (2017). *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- İnönü, İ. (2006). *İsmet İnönü-Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2.Basım, Ankara.
- Grew, J. C. (1952). *Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, W. Johnson (Ed.), Volume II, The Riverside Press Cambridge, Massachusetts.
- Karabekir, K. (1960). *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Lensen, G. A. (Ed.) (1964). *Revelations of a Russian Diplomat, The Memoirs of Dmitrii I. Abrikossov*, University of Washington Press, Seattle.
- Papen, F. V. (1952). *Memoirs*, Translated by Brian Connell, Andre Deutsch Limited, London.
- Rawlinson, A. (1923). *Adventures in the Near East, 1918-1922*, Andrew Melrose, London & New York.
- Агабеков, Г. С. (1930). *Г.П.У. (Записки чекиста)*, Издательство “Стрела”, “Energiadruck”, Berlin.
- Агабеков, Г. С. (1931). *Ч.К. за работой*, Издательство “Стрела”, “Energiadruck”, Berlin.
- Аралов, И. С. (1960). *Воспоминания Советского Дипломата 1922-1923*, Издательство «Института Международных отношений, Москва.
- Думбадзе, Е. (1930). *На службе ЧеКа и Коминтерна*, Издательство «МИШЕНЬ», Париж.
- Троцкий, Л. (1991). *Моя Жизнь*, Издательство «Панорама», Москва.

Tezler

- Bilgiç, E. (2019). *Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923-1939 arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, İstanbul.
- Çakıcı, N. (Ağustos 2021). *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon.

- Çakmak, A. (2020). *Hariciye Nezâreti (1836-1924)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Çamur, G. (2018). *Türk - Sovyet Münasebetlerinin İktisadi Boyutları (1923-1938)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Howell, Jr., W. N. (August 1965). *The Soviet Union And The Kurds: A Study Of National Minority Problems In Soviet Policy*, A Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the University of Virginia in Candidacy for the degree of Doctor of Philosophy, (University Microfilms, Inc., Ann Arbor, Michigan),
- I. Al-Husaini, K. Y. (April 1976). *The Soviet Union and the Middle East (1917-1973)*, A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies in Partial fulfillment of the requirements for the Degree Master of Arts, The University of Calgary, Alberta,
- Kocho-Williams, A. M. (2006). *The Culture of Russian and Soviet Diplomacy, Lamsdorf to Litvinov, 1900-1939*, A thesis submitted to the University of Manchester for the degree of PhD in The Faculty of Humanities.
- Kutlu, C. (1997). *I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Somel, G. (February 2016). *Soviet Policy Towards Turkey (1920-1923)*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, In Partial Fulfillment of the Requirements for The Degree of Doctor of Philosophy in the Department of History.
- Uldricks, T. J. (September 1972). *The Development Of The Soviet Diplomatic Corps, 1917-1930*, Submitted to the Faculty of the Graduate School in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Department of History, Indiana University, Bloomington, Indiana.
- Zalyaev, R. (September 2002). *The Soviet Attitude Towards Turkey 1923-1929*, The Department of International Relations Bilkent University, In Partial Fulfillment of the Requirements for The Degree of Doctor of Philosophy in International Relations, Ankara.
- Соколова, Н. А. (2002). Политические и Торговые Отношения Между Советской Россией и Турцией в 1917-1923 гг, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Владимир.

Bildiriler –Tebliğler

- Armaoğlu, F. H. (1973). 1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya, VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, *Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IX. Seri - Sa. 7a*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 893-900.
- Hasanlı, C. (2015). “Sovyetler Birliği’nin Lozan Konferansı’ndan Beklentileri”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu* (Ankara 13-15 Kasım 2013), c.I, Yayına Hazırlayanlar. Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.3-14.
- Karal, H. İ. (1983). Türk - Sovyet İlişkilerinin Başlangıcı ve Batı Diplomasisinin "Şark Meselesi" 1917-1918, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları IX. Dizi - Sa. 8b*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 1853-1858.

İnternet Kaynakları

- <https://idd.mid.ru/kniga-pamati-rabotnikov-sovetskoj-diplomaticeskoj-sluzby-zertv-repressij>
(erişim tarihi: 06.02.2022).

EKLER

Fotoğraf 1. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), FTG.f.._1223 / İstanbul Sovyet Konsoloshanesi görevlilerinden altı kişinin vesikalık fotoğrafları.(M- - -)

Muahede ve Mukavelelerin

Sıra No.	Adı	İmza Tarihi	İmza yeri	Milahazat
1	Muhadenet ve Uhuvvet muahedenamesi. (Moskova muahedesı)	16-3- 1921	Moskova	Meridir. Bak No. 11
2	Üsera mukavelenamesi.	28-3- 1921	"	"
3	Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistanla Muhadenet muahedenamesi. (Kars muahesi)	13-10- 1921	Kars	" Bak No. 11
4	Hudud mintakasinda sakın ehalinin hududu sureti mürurları hakkında mukavele	20-3-1922	Tiflis	Mefsuhur. Bak No. 15
5	Meralardan sureti istifade hakkında mukavele-name.	20-3-1922	"	" Bak No. 14
6	Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistanla Konso-losluk mukavelesi, zeyli olan hukuku aile ve ehliyeti hukukiye ye mütedair mukavele.	9-7- 1922	"	" Tasdik eol. lincingtn
7	Demir yolları mukavelesi	9-7- 1922	"	Meridir. Bak No. 27 ve 30.
8	Posta, Telgraf ve telefon mukavelesi.	9-7- 1922	"	Büyük Millet Meclisince tasdik olunmamıştır.
9	Nota teatisi suretile muvakkat konsolosluk itilafnamesi.	7-2- 1924	Ankara	Konsolosluk mukavelesinin intacına kadar. Kısmen elgıner ve
10	Bitaraflikmuahedesı ve 3 protokolü.	17-12-1925	Paris	7-11-1945 tarihinde kadar temdid olunmustur. Bak No. 19, 20, 22, 26
11	16-3-1921 Moskova muahedesinin 12'nci ve 13-11-1921Kars muahesinin 13üncü maddelerinin tadili hakkında protokol. <i>tatbiki</i>	31-5-1926	Moskova	Meridir.
12	Ticaret ve seyri sefain muahedenamesi.	11-3-1927	Ankara	Mefsuhur. Bak 21
13	Nehir, çay ve dere sularından istifadeye dair mukavelename ve müzeyyel protokol.	8-1-1927	Kars	Meridir.

-2-

Sıra No.	Adı	Tarihi	İmza	Yeri	Milahazat
14	Hududun tarfeynindeki meralardan ahlinin istifadesi hakkında mukavelename.	6-8-1928		Ankara	Mefsuhdur. 26/2/1938'de Tercümen tarafından feshi haber
15	Hudud mıntakası ahalisinin iki taraf hududlarından mürurlarına dair mukavele-name.	6-8-1928		"	" 26/2/1938 " "
16	Hududda zuhur eden ihtilafatın usulu tetkik ve halli hakkında mukavelename.	6-8-1928		"	Yeni hudud anlaşmasının akdine kadar a meriyette kalması teklif etmiştir. Nefisuhdur Bak. 29.
17	Türkiye-Gürcistan hududunda sarı hayvan hastalıklarının istilasına karşı usulü muhafaza hakkında mukavelename.	6-8-1928		Ankara	Mefsuhdur.
18	Kellog misakının kabulü hakkında 9-2-1929 tarihli Moskova Protokoluna iltihakımız. (Litvinof misakı)	iltihak beyanname si tarihi 4-3-1929		Ankara	Meridir
19	Dostluk ve bitaraflık muahedesinin meriyet müddetinin temdidî protokolü.	17-12-1931		"	1945 senesine kadar temdid edilmiştir. Bak No. 20, 22, 26.
20	Karadenizde ve Karadenize mücavir denizlerde bahri teslihatın tahdidî protokolü.	7-3-1931		"	7-11-1945'ekadar temdid olunmuştur. Bak. 22, 26.
21	Ticaret ve sgyrisefain muahedenamesi.	16-3-1931		Moskova	Mefsuhdur. Bak 28.
22	Paris, 17-12-1925 ve bitaraflık muahedesinin 17-12-1929 tarihli temdid protokolile 7-3-1931 bahri teslihat protokolünün temdidî protokolü.	30-10-1931		Ankara	1945'e kadar temdid edilmiştir. Bak 26.
23	Tecavüzün tarifi mukavele-namesi/ ve üçüncü maddesine lahika	4-7-1933		Londra	Meridir.
24	Tecavüzün tarifi mukavele-namesile üçüncü maddesinin lahikası ve imza protokolü.	3-7-1933		Londra	Meridir.
25	Sekiz milyon Amerikan dolarlık kredinin tahakkukuna dair protokol.	21-1-1934		Ankara	Meridir.

21.02.2020 tarih ve 24227645 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

İmza					
Sıra No.	Adı	Tarihi	Yeri	Mülâhazat	
26	Dostluk ve bitarafılık protokolü ile 7-3-1931 tarihli bahri protokolün 7-11-1945'e kadar temdidî protokolü.	7-11-1935	Ankara	Meridir. Mafnuktur. 19/11/1945'de feshi ilân edilmiştir.	
27	9-7-1922'de Tifliste imzalanan demiryolları anlaşmasının 12'inci maddelerinin tadili hakkında anlaşma.	20-10-1936	Moskova	Meridir. Bak 7, 30.	
28	Ticaret ve seyrisefain muahede- namesi. Ticaret ve Tediyeye anlaşması (v)	8-10-1937	Ankara	Meridir.	
29	Hudud hadiseleri ve ihtilaflarının tetkik ve halli usulüne dair mukavele.	15-7-1937	Moskova	Meridir. Bak 16.	
30	9-7-1922'de Tifliste imzalanan demiryolları anlaşmasının 21'inci maddesinin tadili hakkında anlaşma.	5-6-1939	Ankara	Meridir. Bak 7, 27	
31	Türk-Sovyet hudutlarının arazi üzerindeki teslim ve teslimat işlemlerinin mahalline vayına dair Umumî Protokol	9/9/1926	Tiflis	Meridir.	

21.02.2020 tarih ve 24227645 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Fotoğraf 2. TDA, 571 / 35743-141127-5 Sovyetler ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalar, (1947-05-02).

Fotoğraf 3. 1930-lu yıllarda Ankara'da SSCB Yetkili Temsilciliği binası.

Kaynak: https://turkey.mid.ru/ru/press-centre/news/30_e/

Fotoğraf 4. RSFSC Yetkili Temsilciliği binası. Ankara 1922-1923 yılları arası.

Kaynak: https://turkey.mid.ru/ru/press-centre/news/20_e/

Fotoğraf 5. РГАСПИ, Ф 588, Оп 2, Дело 189, Фотографии из архива Сурица: 8

Fotoğraf 6. РГАСПИ, Ф 588, Оп 2, Дело 189, Фотографии из архива Сурица: 2

Фотограф 7. РГАСПИ, Ф 588, Оп 2, Дело 189, Фотографии из архива Сурица: 3

Fotoğraf 8. РГАСПИ, Ф 588, Оп 2, Дело 189, Фотографии из архива Сурица: 4

ПРЕЗИДИУМ
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК

ГОСПОДИНУ ПРЕЗИДЕНТУ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЕМАЛЬ АТАТЮРК

ГОСПОДИН ПРЕЗИДЕНТ,

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик постановил отозвать гражданина Михаила Андреевича Карского с поста Полномочного Представителя Союза Советских Социалистических Республик. В уверенности, что отношения дружбы, столь счастливо существующие между Союзом Советских Социалистических Республик и Турцией, будут и дальше благоприятно развиваться, Президиум Верховного Совета

просит Вас, ГОСПОДИН ПРЕЗИДЕНТ, принять с благосклонностью
его отзывные грамоты.

М. Калинин

Скрепил:

Народный Комиссар Иностранных

Дел *М. Калинин*

Кремль, "13" апреля 1938 года.

Занесено в Первую Книгу Протоколов за №. 252...

TRADUCTION.

LE PRESIDUM
DU SOVIET SUPREME DE L'UNION DES REPUBLIQUES
SOVIETIQUES SOCIALISTES

A MONSIEUR KAMÂL ATATURK
PRESIDENT DE LA REPUBLIQUE TURQUE

MONSIEUR LE PRESIDENT,

Le Présidium du Soviet Suprême de l'Union des Républiques
Soviétiques Socialistes a décidé de rappeler le citoyen Mikhaïl
K a r s k i de son poste de Représentant Plénipotentiaire de
l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes.

Dans l'assurance que les relations amicales si heureuse-
ment existant entre l'Union des Républiques Soviétiques Socia-
listes et la Turquie se développeront davantage, le Présidium
du Soviet Suprême Vous prie, MONSIEUR LE PRESIDENT, d'agréer
ses lettres de rappel avec bienveillance.

Fait au Kremlin, le " 13 " avril 1938.

(signé) M.KALININE.

(Contresigné) M.LITVINOV.

Enregistré dans le Premier 252
Livre du Protocole sub No.....

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Fotoğraf 9. 571 / 34846-137110-2 SSCB Elçisi Mihail Karski'nin görevinden alınıp SSCB'ye çağırılması
(1938-04-13).

Rapt numarası		41 f					
Kaydettim							
Hariciye Vekâleti		Protokol Umum		Müdiriyyeti			
Evrakın umumî numarası	Müstenit olduğu evrakın numarası	Şubenin kayıt numarası	Mübeyyiz	Müsevvit	Mümeyyiz	Müdür	Umumî Müdür
3048	Kono. Islari M. 2658	580					
Evrakın hususî numarası							
25							
Evrakın tarihi							
17 Şubat 1921.	15.5.2						
Hulâsa		Riyaseticümhur Kâtibi Umumiliğine					
		Merbutu: 1.					
		Sovyetist Sosyalist Cümhuriyetleri İttihadı'nın İstanbul Başkonsolosu Müsyö Karklin'in tasdiki memuriyetine dair berat merbuten takdim kılındı. İşbu beratın Reisiscümhur Hazretlerinin yüksek imzalarıyla tevgh buyurulduktan sonra iadesini rica ederim Efendim.					
		Hariciye Vekili namına Müstegar.					
		Konsolosla gönderildi 17.2.1921.					

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Fotograf 10, TDA, 571 / 35655-140588-175 İstanbul Sovyet Başkonsolosluğu'na Karklin'nin memuriyeti için gönderilen tayin beratı.(1931-02-17).

ПРЕЗИДИУМ
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК

ГОСПОДИНУ ПРЕЗИДЕНТУ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЕМАЛЬ АТАТЮРК

ГОСПОДИН ПРЕЗИДЕНТ, желая обеспечить непрерывное продолжение отношений дружбы, столь счастливо существующих между Союзом Советских Социалистических Республик и Турцией, Президиум Верховного Совета Союза постановил назначить гражданина Алексея Васильевича Т е р е н т ь е в а своим Полномочным Представителем при Вас (на правах Чрезвычайного и Полномочного Посла).

Аккредитуя гражданина Терентьева настоящей грамотой, Президиум Верховного Совета Союза просит Вас, ГОСПОДИН ПРЕЗИ-

ДЕНТ, принять его с благосклонностью и верить всему тому,
что он будет иметь честь излагать Вам от имени Правительства
Союза Советских Социалистических Республик.

М. Кадомцев

Скрепил:

Народный Комиссар Иностранных

Дел *М. Кадомцев*

Кремль, " 13 " апреля 1938 года.

Занесено в Первую Книгу Протоколов за №. *253*.....

TRADUCTION.

LE PRESIDIUM
DU SOVIET SUPREME DE L'UNION DES REPUBLIQUES
SOVIETIQUES SOCIALISTES

A MONSIEUR KAMÂL ATATURK
PRESIDENT DE LA REPUBLIQUE TURQUE

MONSIEUR LE PRESIDENT,

désirant que les relations amicales si heureusement existant entre l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes et la Turquie continuent sans interruption, le Présidium du Soviet Suprême de l'Union a jugé à propos de nommer auprès de Vous le citoyen Alexei T e r e n t i e v en qualité de Représentant Plénipotentiaire (à titre d'Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire).

En accreditant le citoyen Terentiev par les présentes, le Présidium du Soviet Suprême vous prie, MONSIEUR LE PRESIDENT, de le recevoir gracieusement et d'ajouter foi et créance entière en tout ce qu'il aura l'honneur de Vous exposer au nom du Gouvernement de l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes.

Fait au Kremlin, le " 13 " avril 1938.

(signé) M.KALININE.

(contre-signé) M.LITVINOV.

Enregistré dans le Premier 253
Livre du Protocole sub No.....

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Fotograf 11, TDA, 571 / 36185-142706-4 Sovyetlerin Ankara Yetkili Temsilciliği'ne Aleksandr Terentiyev'in tayini (1938-04-13).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Ramin FATULLAYEV
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	M. Osmanov adına Okul N 20, Azerbaycan, Şirvan şehri
Lisans Diploması	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, 2010.
Yüksek Lisans Diploması	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, 2014.
Tez Konusu	XX. Yüzyılın 20'li yıllarında Azerbaycan'da İctimai-Siyasi durum
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 2014-2015